

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Острозька академія”
Факультет міжнародних відносин
Кафедра історії ім. проф. М.П.Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему :

«Об’єднання Японії в період Сенгоку Джідай»

Виконала:

студентка 2 курсу, групи МІ-61
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми
“Історія та археологія”

Костюкевич Інна Сергіївна

Науковий керівник: доктор історичних
наук, професор Яремчук Віталій
Петрович

Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент Рудько Сергій Олексійович

Робота допущена до захисту
(протокол № 5 засідання кафедри історії від 30 грудня 2020 року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1: ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЗАНЕПАДУ ЯПОНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ	8
1.1. Соціально-економічні та політичні зміни пізнього середньовіччя	8
1.2. Смута років Онін (1467-1477 рр.) та занепад шьогунату Ашікага	23
РОЗДІЛ 2: ЕПОХА ОСОБИСТИХ ДИКТАТУР	30
2.1. Ода Нобунага.....	30
2.2. Тойотомі Хідейоші.....	54
2.3 Токугава Іеясу.....	69
РОЗДІЛ 3: ЕПОХА ЕДО, ЯК ГОЛОВНИЙ НАСЛІДОК СЕНГОКУ ДЖІДАЙ	78
ВИСНОВКИ.....	89
ГЛОСАРІЙ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	96
ДОДАТКИ.....	101

ВСТУП

Актуальність теми. Магістерська робота присвячена одному з найбільш довготривалих періодів японської історії – Сенгоку Джідай, або період міжусобиць. Епоха характеризується небувалим занепадом державних інституцій, неефективністю роботи центрального уряду, розпадом колишніх систем господарювання та управління. Даний період став перехідним між середньовіччям та раннім новим часом.

Головними фігурами цього періоду стали Ода Нобунага (1534-1582), Тойотомі Хідейоші (1537-1598) та Токугава Ієясу (1543-1616), які своїми соціально-економічними перетвореннями здійснили переворот, внаслідок якого об'єднали Японську державу.

Історія вивчення. Від початку Сенгоку Джідай до створення Токугава бакуфу, Японія зазнала півтора століття фундаментальної трансформації. Наші знання про ці бурхливі століття значно зросли починаючи з 70-х років минулого століття, завдяки постійним зусиллям багатьох істориків. Дослідження даного питання спирається на ряд праць, присвячених окремо кожному з полководців, оскільки саме через їх біографії й розглядається означений період.

На жаль, дане питання та епоха майже не досліджуються в Україні. Олександр Коваленко у своїй монографії «Самурайські хроніки: Ода Нобунага» висвітлив життєпис визначного полководця, додатково приділивши увагу причинам Сенгоку Джідай та соціально-економічним перетворенням в період міжусобиць.

Ще один український дослідник Вадим Рубель займається дослідженнями середньовічного Сходу, в тому числі і Японії. Хоча період Сенгоку Джідай не є головною проблемою його досліджень, та все ж у своїх навчальних посібниках та спеціальних працях приділяє їй певну увагу.

Вагому роботу у дослідженні Сенгоку Джідай та її головних фігур здійснили російські дослідники Ахмед Искандеров, Неля Лещенко, Олександр Просол. Останній випустив трилогію, присвячену об'єднанню Японії. Кожна з праць присвячена одному з трьох полководців, де автор детально викладає їх життєву історію. Крім цього велика частина відомостей присвячена розвитку культури, економіки та соціуму, а кожна з праць щедро доповнена малюнками, гравюрами та картографічними схемами, які полегшують розуміння подій, що відбувались в тогочасній Японії.

Українські та російські дослідники у своїх працях дотримуватися думки, що Сенгоку Джідай була важливим періодом і попри розруху принесла більше користі, ніж шкоди.

Американські та британські автори дотримуються аналогічних поглядів, однак у них немає єдності щодо ставлення до основних діячів періоду Сенгоку, особливо Оди Нобунаги та Тойотомі Хідейоші. Умовно їх можна поділити на два табори: прихильників та противників. Високо оцінюють досягнення Оди Нобунаги та Тойотомі Хідейоші Стівен Тернбулл та Маріус Янсен. З певною критикою їх досягнень, особливо Оди Нобунаги, підходить Джордж Сансом, при цьому він дуже високо оцінює особу Токугави Іеясу, не тільки як державотворця, але як і людини. Називає «тираном» Оду Ноубунагу Джерон Ламерс, при цьому він позитивно оцінює його як військового та новатора.

Щодо японських авторів, то вони визнають Сенгоку Джідай як необхідність. Зважаючи на заходи денаціоналізації та демілітаризації окупаційної влади після Другої світової війни, вони продовжували високо оцінювати постать Оди Нобунаги¹; були прибрані тільки наголоси його заслуг перед тронем. Такі автори, як Рьоске Ішіі, Хосеші Гаккай та Тошіро

¹ Постать Оди Нобунаги була канонічною для японської історіографії імпресського періоду кінця XIX – початку XX століть. В усіх підручниках та наукових працях його зображували героєм монархії. Однак після Другої світової війни його культ героя ревізії не був підданий.

Тсукахара високо оцінюють його державотворчі та новаторські ідеї в соціально-культурній сфері.

На зламі ХХ – ХХІ століть японські автори потроху знову повертаються до всебічної оцінки досягнень Оди Нобунаги у всіх напрямках. Особливо багато досліджень цьому полководцю присвятив Вакіта Осаму. Він студіював й життєвий шлях та досягнення і його попередників, однак беззаперечним об'єднувачем всієї Японії для нього залишається Нобунага. Ікегамі Хіроко у своїй праці не дотримується жодної зі сторін, а намагається об'єктивно оцінити його здобутки та «гріхи».

Такою ж неоднозначною особистістю для японської історіографії залишається й Тойотомі Хідейоші. Велику роль відіграє приналежність історика до певного покоління чи школи. Його оцінювали або як зрадника Нобунаги та узурпатора влади (Тошіро Тсукахара), або як діяча, політика якого дозволила Японії ввійти в новий період – період кінсей (Вакіта Осаму, Хосеші Гаккай).

Завжди схвально оцінку дають історики Токугаву Іеясу (Кодзо Ямамура, Тошіро Тсукахара), інша річ полягає в оцінці періоду Едо. Оскільки дане питання не стосується нашої теми, ми не будемо заглиблюватись в його дослідження; при цьому зазначимо, що ранні кроки в побудові політики бакухану оцінюють доволі високо, однак згодом зазначають, що через халатність окремих шьогунів ці здобутки були втрачені і Японія почала відставати на фоні інших країн (Вакіта Осаму, Сейчьо Матсумото).

Мета роботи – схарактеризувати процес об'єднання Японії та висвітлити персоналії, напрямки та основні здобутки об'єднавчої політики.

Досягнення мети передбачає вирішення таких дослідницьких **завдань**:

- Визначити основні причини та передумови Сенгоку Джідай;

- Досліджуючи біографії трьох основних фігур, простежити процес об'єднання Японії;

- Схарактеризувати внутрішню політику Оди Нобунаги, Тойотомі Хідейоші та Токугави Ієясу, вказати на спільне та відмінне у веденні їх політики;

- Довести, що період Едо був наслідком політики двох попередників Токугави Ієясу і, таким чином, наслідком всього періоду міжусобиць.

Об'єктом дипломної роботи є історія Японії в період Сенгоку Джідай, а її **предметом** – процес об'єднання країни.

Географічні межі дослідження обіймають всю територію Японії.

Хронологічні межі періоду мають кілька варіантів. Ми ж схилиємось до хронології японських авторів, з моменту закінчення смути років Онін та встановленням шьогунату Токугава після перемоги Ієясу в битві при Секігахарі, тобто 1477-1603 роки.

Методи дослідження зумовлені темою та завданнями роботи. Методологічну основу складають принципи історизму. Були використані загальнонаукові та спеціальні історичні методи. Застосовані методи аналізу доступних джерел і літератури та їх синтезу. У ході написання даного дослідження перевага надавалася порівняльно-історичному, проблемно-хронологічному та ретроспективному методам.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у постановці проблеми, яка не отримала достатньої уваги та ґрунтовного висвітлення у вітчизняній науці.

Практичне значення полягає, що основні положення роботи та її висновки можуть бути використані студентами ВНЗ для поглиблення знань з історії Японії, періоду середньовіччя та раннього нового часу, й Сенгоку Джідай зокрема.

Основну джерельної бази становлять опубліковані наративні джерела з історії періоду (перекладені українською, російською та англійською мовами). Зокрема, Хроніки Оти Гюїчі «Записи про князя Нобунагу», «Записи про Кіотську війну», «Записи про розквіт і падіння Храму південних варварів», Омури Юко «Записи про похорон Його високості пана Сокена» дали змогу дізнатись про початковий етап об'єднання на чолі з Одною Нобунагою. Корисним для уявлення про чинну судову систему періоду Сенгоку стало джерело «Імагава Канамокуроку», витяги з якого розміщені на сайті «Средневековые исторические источники востока и запада».

Корисним джерелом стала праця «Шьогун і самураї. Казки про Нобунагу, Хідейоші та Іеясу Оканої Шігедзане (1835-1919)», яке було зібране з уривків з різноманітних джерел кожного з полководців, створюючи єдину картину їхнього життя та діяльності.

Структура роботи. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, глосарію, списку використаних джерел та літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1: ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЗАНЕПАДУ ЯПОНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Період Муромачі міг би вважатись одним з найперспективнішим у японській історіографії, так як під час правління *шьогунів* Ашікага відбулося покращення внутрішніх та зовнішніх торговельних відносин. В період правління *шьогуна* Асікага Йошіміцу (1368 - 1408) *бакуфу* Муромачі контролював центральні провінції, але поступово втрачав свій вплив на зовнішні регіони. Йошіміцу встановив добрі торгові відносини з Китаєм, де на той час правила династія Мін. Внутрішнє виробництво також зросло завдяки вдосконаленню сільського господарства та наслідкам нової системи успадкування. Ці економічні зміни призвели до розвитку ринків, кількох видів міст та нових соціальних класів.

Коли ж клан Ашікага «дав слабину», в результаті чого японське суспільство зіштовхнулось з тривалою війною в середині країни, яку ми зараз називаємо Сенгоку Джідай?

Протягом 15-16 століть вплив *шьогунів* Ашікага та уряду в Кіото практично не зменшився. «Прибульцями» періоду Муромачі стали військові сім'ї. Спочатку співпрацюючи, а потім перевершуючи провінційних констеблів, деякі з них досягли впливу на цілі провінції. Ті нові феодали почали називатись *даймьо*. Але не їхня поява в ієрархії японського суспільства стало поштовхом до початку міжусобиць. Ряд інших факторів передували цьому.

1.1. Соціально-економічні та політичні зміни пізнього середньовіччя

Зазвичай, коли вивчають період міжусобиць, розглядаючи причини та передумови акцентують увагу радше на політичних чинниках, ніж на

соціально-економічних. Це і не дивно, все ж неможливість стримати *даймьо шьогунами* Ашікага, призвело до її послаблення не тільки в середині власного *бакуфу*, а й в межах всіх японських провінцій. Тому може здатись, що соціально-економічна складова відходить на задній план, однак для кращого розуміння періоду міжусобиць необхідно чітко розуміти, що відбувалось на всіх «фронтах».

Протягом періоду Муромачі (1280-1450 роки) в Японії спостерігався демографічний бум – з 6 млн осіб в Японії почало налічуватись більше ніж 10 млн осіб, порівняно з попереднім періодом². В столиці Кіото кількість жителів перевищувала 200 тисяч осіб³. Швидкий приріст населення був пов'язаний з малою кількістю природних катаклізмів і поліпшенням становища в сільському господарстві. Протягом всього періоду розроблялась велика кількість іригаційних систем, а в останні роки правління родини Ашікага було прийнято багато проєктів, які мали на меті допомогти у боротьбі з повенями⁴.

В західній частині Японії, особливо у Канто популярним стає розведення великої рогатої худоби, крім цього, саме жителі Канто почали першими використовувати водяне колесо для зрошення полів⁵. Селяни почали здобувати певну самостійність і почали вирощувати багато нових культур, що до того часу могли існувати лише в окремих регіонах країни.

В цей період також почали вирощувати більше кунжуту і шовковиці. Найбільшою областю з вирощення останнього стала Мікава⁶. Бавовна не приносила великого прибутку, хоча її вирощування також було поширеним. Крім вищезгаданих культур популярними було вирощування груш, хурми,

² The Cambridge History of Japan: in 7 volume. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Volume 3: Medieval Japan. P. 345.

³ Nihon no rekishi gaido URL: <http://www.jp-history.info> (дата звернення: 03.05.2020).

⁴ Cambridge History of Japan. Volum 3. P. 345.

⁵ Там само. P. 344.

⁶ Елисеєфф В., Елисеєфф Д. Японская цивилизация. Екатеринбург: У-Фактория, 2006. С. 80.

день⁷. Стало можливим збирання врожаю двічі, а в рідких випадках і тричі на рік⁸.

Прогрес в сільському господарстві та самостійність селян дали поштовх для розвитку внутрішнього ринку. На місцевих ринках продавались предмети першої необхідності та сільськогосподарські знаряддя праці, також папір, тканини та багато іншого⁹. Щодо зовнішньої торгівлі, то додаткові прибутки приносило завезення шовку з Кіото. Крім торгівлі між містами існувала торгівля і між буддійськими та *шінтоїськими* храмами¹⁰.

В окремих провінціях інтенсивно розвивалось паперова промисловість – це одна з особливостей розвитку ремесла в період Муромачі¹¹. Розвиток торгівлі та ремесла сприяв збагаченню *шьогунського* роду. Через те, що резиденція *бакуфу* Ашікага знаходилась в економічному центрі Японії, це давало змогу вилучати багато зиску із податків, якими була обкладена торговельно-лихварська і реміснича діяльність¹².

В період Муромачі зростає роль товарно-грошових відносин. Стандартною валютою цього періоду залишалась монета Юнле. Все більше і більше регіонів Японії почали спеціалізуватись на виробництві тих товарів, які легко збувались в столичному регіоні, або в інших великих містах¹³. Почалося стрімке збільшення торговельних гільдій і ремісничих цехів (*дза*) в містах. Розквіт *дза* залежало від заступництва столичних храмів. Завдяки розвитку торгівлі в XIV-XV ст. почало збільшуватись число різноманітних поселень не тільки біля столичної провінції, але і на морських, і річкових побережжях, і в сільських місцевостях. До числа найбільших портових міст

⁷ История Японии. Учебник для студентов вузов/ под ред. Д. В. Стрельцова. Москва: издательство «Аспект Пресс», 2015. С. 132.

⁸ Климов В. Сельская община в средневековой Японии. Кюнеровские чтения (2001—2004). Краткое содержание докладов. Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2005. С. 85.

⁹ Там само. С. 87.

¹⁰ История Японии. С. 132.

¹¹ Там само. С. 133.

¹² List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 03.05.2020)

¹³ Климов В. Сельская община в средневековой Японии. С. 86.

того часу відносять Оцу на озері Біва, Хього, Сакаї, Амагасакі на побережжі Внутрішнього Японського моря, Хаката на півночі Кюсю та інші¹⁴.

Серед *мондземачі* (прихрамові містечка), які були пов'язані між різноманітними храмами та святинями особливо виділялись Нара, Сакамото в Омі, Сува в Шинано ті інші¹⁵. В другій половині XV ст. виникають нові храмові міста, що стали центрами секти «істинної школи Чистої землі»¹⁶, які формувались навколо їх замків-резиденцій.

Розвиток сільськогосподарського виробництва та удосконалення ремісництва зумовило удосконалення та розвиток об'єднувальних шляхів між основними містами, почали з'являтися нові шляхи сполучення між центрами виробництва і збуту тих чи інших товарів¹⁷. Удосконалювались морські та річні шляхи, які обслуговувалися *тоімару*, що транспортували товари із різноманітних областей Японії. Перевози по суходолу здійснювались *басяку* за допомогою коней¹⁸. Крім того, у звичайних містах і часто в сільських районах був постійний продуктовий магазин (в тодішньому розумінні цього слова), оптові ринки. В цей період вперше вживається термін *тонья* – оптова торгівля. Деякий час *тонья* була доволі популярною в Японії, але з часом вона згасає і починає відроджуватись в епоху Мейдзі¹⁹.

Шьогунам належав *горьошьо*, до складу якого входили всі родові володіння роду Ашікага, і конфісковані у злочинців та бунтівників землі, які передавались новим господарям²⁰. Однією з особливостей періоду Муромачії стало те, що більша частина податків шьогуну були в грошовому еквіваленті²¹.

¹⁴ История Японии. С. 137.

¹⁵ Там само. С. 138.

¹⁶ Істинна секта Чистої землі - одна з буддистських сект махаяністського Вчення Чистої Землі в Японії. Заснована на початку 12 століття.

¹⁷ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. Владивосток: изд-во Дальневосточного университета, 1999. С. 110.

¹⁸ Там само. С. 111.

¹⁹ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. London: Harvard University Press, 2000. P. 374.

²⁰ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. С. 123.

²¹ История Японии. С. 137.

Частина грошових витрат фінансувалась коштом податку *тансен*, який збирався з рисових полів і мав екстраординарний характер. *Тансен* вводився імператорським двором для будівництва палацу і проведенню різноманітних загальнодержавних церемоній, перебудовою шінтоїських храмів та інші²². Даним податком обкладалися як і провінційні землі, так і *шьоен*.

Бакуфу при Ашікага Йошіміцу, починаючи з 1393 року, почало обкладати податком *досо* і *сакая*²³, які стали найважливішим джерелом доходів скарбниці. Прибуток також надходив і з митних зборів, від діяльності ремісничих і торгових корпорацій в Кіото, від торгівлі з імперією Мін та від *шюго сюссен* – добровільного податку для будівництва нової резиденції шьогуну та побудови нових храмів²⁴. Крім того, шьогун отримував дари від монастирів *годзан*, які відвідував декілька разів на місяць та отримував гроші від продажу грамот про призначення на посади настоятелів *дзенських монастирів*²⁵.

Однак з часом соціально-економічна система *шьоен* занепадає. Вотчини столичних аристократів і храмів в провінціях, а також землі провінційних земель поступово переходять під контроль *шюго* і провінційних воїнів. Багато володарів провінцій втрачали вплив на цих землях, однак це був вимушений крок²⁶. *Шюго* і його васали часто порушували власницькі права храмів і столичних аристократів²⁷.

Занепад *шьоен* безперервно супроводжувалось становленням автономної сільської громади, які виникали внаслідок боротьби селян з землевласниками. Основною вимогою цих виступів було зниження *ненгу*²⁸. Такі спільноти найчастіше об'єднувались під захистом місцевого *шінтоїського* храму. Вони створювали власні закони, самостійно збирали

²² Китагава Дж. Религия в истории Японии. Москва: Наука, 2005. С. 134.

²³ Cambridge History of Japan. Volum 3. P. 351.

²⁴ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. С. 128.

²⁵ Китагава Дж. Религия в истории Японии. С. 137.

²⁶ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. Москва: ВКН, 2016. С. 20.

²⁷ Китагава Дж. Религия в истории Японии. С. 138.

²⁸ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 23.

ненгу та інші повинності для володаря землі, регламентували користування громадськими угіддями. Часто між цими громадами або їх союзами відбувалися озброєні конфлікти через межі володінь, користування луговими, гірськими угіддями та водними ресурсами²⁹.

Поширеною практикою були колективні втечі в гори або ліси, як одна із форм боротьби проти утисків землевласників. Часто окремі селяни втікали до сусідніх селищ та містечок, або ж до великих міст. Всередині громад також спостерігалась своєрідна ієрархія. Так, багаті селяни (*мьошю*) брали на свою користь податок з дрібних селян³⁰. Деякі з *мьошю* могли стати васалами *шюго* або в провінційних воїнів, перетворюючись в самураїв. В їхні обов'язки входило нести військову службу, отримуючи привілей володіти прізвищем і приєднувати до неї назву посади³¹. Селяни, що отримували атрибути самурайського статусу, мали переваги у порівнянні з іншими жителями села.

Після смерті *шюгуна* Йошімаси його наступники потрапляли в залежність від могутніх сановників і васалів, які й визначали політику *шюгунату* Ашікага. І на фоні занепаду *бакуфу* в японських провінціях почали з'являтися *сенгоку даймьо* – незалежні від *шюгунату* правителі. Як було зазначено раніше, найчастіше нові володарі частіше всього були васалами, які внаслідок перевороту зосереджували у своїх руках владу над провінцією. Лише деякі *сенгоку даймьо* походили від військових намісників³². Участь у війні Онін і довготривала відсутність на землях своєї провінції спричинило повалення багатьох із них, власними замісниками (*шюгодай*), або провінційними воїнами (*кокудзін*)³³. В основному, *сенгоку даймьо* походили із різноманітних шарів панівного військово-служивого прошарку населення внаслідок *гекокудзьо*. Для прикладу, Амаго Цунехіса,

²⁹ Китагава Дж. Релігія в історії Японії. С. 139.

³⁰ Рубель В. Японська цивілізація. традиційне суспільство і державність. Київ: Аквілон-Прес, 1997. С. 82.

³¹ Спєваковський А. Самураї — воинское сословие Японии. Москва: Наука, 1981. С. 19.

³² Рубель В. Японська цивілізація. С. 84.

³³ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Chusei saigo no hashu. Tokyo: Shohan, 1987. P. 42.

колишній намісник воєводи провінції Ідзумо, 1486 року захопив замок Гассан, резиденцію чинного намісника й став володарем усієї провінції³⁴. Суе Харуката, старійшина західнояпонського дому Оучі, убив у 1551 році свого господаря Оучі Йошітаку й перебрав на себе керування його домом³⁵. Сайто Досан тричі зраджував своїх сюзеренів – воєвод і намісників провінції Міно в 1535, 1543 і 1555 роках, перед тим як став її володарем³⁶. Нарешті, васал дому Хосокава – Мінайоші Нагайоші розбив війська свого господаря Хосокави Харумуто в 1549 році й перехопив управління шьогунатом в Столичному окрузі³⁷. Він доволі часто виганяв *шьогунів* Ашікагу Йошіхару та Ашікагу Йошітеру зі столиці за непокору, хоча останні (хоч і формально) були його начальниками.

Попри занепад центральної влади, все ж між *шьогуном* і *даймьо*, а також імператором і *даймьо* зберігались церемоніально-етикетні та політико-символічні зв'язки. Важливим залишалось призначення *шього*, санкціоноване з Кіото³⁸. Відомо що в останні роки представники династії Ашікага часто виступали посередниками під час укладання миру між *даймьо*. Престижним залишалось і те, що *шьогун* надавали деяким *даймьо* привілей *ошьобансю* (коменсал шьогуна) і *отомоію* («товариш» *шього*) або ж ієрогліф зі свого імені³⁹. Для прикладу ієрогліф від імені шьогуна Ашікага Йошітеру був наданий Асакурі Йошікаге (1533-1573), Дате Терумуне (1544-1585), Уесугі Теруторі (Уесугі Кеншін, 1530-1578), Морі Терумоно (1553-1625) та іншим⁴⁰. Разом з тим *шьогун* протягом даного періоду втратив можливість на свій погляд призначати та звільняти *шього*. *Даймьо* звертались до нього лише щоб

³⁴ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. Oxford: Osprey Publishing, 2002. P. 11.

³⁵ Там само. P. 11.

³⁶ Nihon no rekishi gaido URL: <http://www.jp-history.info> (дата звернення: 03.05.2020)

³⁷ Коваленко О. Самурайські хроніки. Ода Нобунага. Київ: Дух і Літера, 2013. С. 20.

³⁸ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. С. 133.

³⁹ Там само. С. 136.

⁴⁰ Ламерс Й. Японский тиран. Новый взгляд на японского полководца Ода Нобунага. Санкт-Петербург: Евразия, 2012. С. 28.

підкріпити власний авторитет і положення, однак їх влада не спиралась на титули імператорського двору і *шьогунату*⁴¹.

Напередодні Сенгоку Джідай в *бакуфу* та імператорському дворі почалися фінансово-економічні труднощі. Попри те, що продовжували збиратись податки, все ж багато церемоній не могло бути проведено через нестачу коштів. Для прикладу, коли в 1500 році помер імператор Гоцучімікадо, його тіло перебувало в імператорському палаці протягом 43-х днів, позаяк через брак коштів не могли провести всі необхідні ритуали та кремацію тіла⁴². Його наступник Гокашивабара тільки через двадцять років після сходження на престол (1521 р.) отримав необхідні кошти для проведення інтронізації⁴³. Фактично тільки імператори зуміли більш-менш спокійно пережити період міжусобиць, тоді як *шьогун*и все більше і більше втрачали владу, що згодом легко дало шанс знищити *бакуфу* Оді Нобуназі. Не зважаючи на відсторонення від реальної влади, імператор все ж зберігав за собою високий сакральний статус і залишався на верхівці ієрархії придворних посад і рангів.

З середини XVI ст. в більшості провінцій посилювались доцентрові тенденції. На перший план почали виходити потужні військові клани, які захоплювали землі слабших суперників. На півдні посилювався рід Дате, в районі Канто, в сусідніх з ним провінціях – роди Гоходзьо, Такеда, Уесугі, Імагава, в Кіото та інших центральних областях – клан Мійоші, який фактично контролював *бакуфу*. В Західній Японії першість отримав клан Морі, на острові Шікоку – клан Тьосокабе. На Кошю боролись між собою Шимадзу, Рюдзодзи та Отомо⁴⁴.

В тих районах, де *сенгоку даймьо* були відсутні, або їх становище було нестабільним, велике значення здобули ліги провінційних землеробів-воїнів,

⁴¹ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. С. 139.

⁴² Дил У. Япония. Средние века и начало Нового времени. Москва: Вече, 2010. С. 86.

⁴³ Там само. С. 89.

⁴⁴ Дил У. Япония. Средние века и начало Нового времени. С. 91.

які об'єднували навколо себе селян. Сільські поселення почали об'єднуватися в общини (*со*), міські спільноти – у квартали (*мачі*), а дрібна сільська знать та дрібні володарі – в конфедерації (*іккі*)⁴⁵. Подібні союзи утворювали в першій половині XVI ст. і дрібні землероби (*дзідзамураї*) провінції Іга, повіту Кога провінції Омі. Існування подібних союзів не дуже задовольняло *сенгоку даймьо*, а тому вони часто намагались підкорити їх собі. Але були й князі, які у свій час були членами *іккі*, але поступово набирали престиж і авторитет та перетворювали союзників на своїх васалів.

Громада часто мала власну воєнну міць і сама підтримувала порядок на своїй території, могли самостійно судити та карати злочинців. Однак у внутрішній структурі дані громади не були однорідними: на верхівці селянської спільноти знаходились *дзідзамураї*, *мьошю*, *дого*. Вся громада збирала і платила *ненгу* та інші податки землевласнику, а також окремо податки *даймьо*. Разом з тим *мьошю* і дрібні самураї на свою користь збирали з селян ренту *кадзіші токубун*⁴⁶.

Велику роль в періоді Сенгоку Джідай відіграв рух *Ікко-Іккі* – монахи-воїни, послідовники буддійської секти *Дзьодо-шіншю* («істинна секта Чистої землі»). З другої половини XV ст. і до 1582 року вони здійснювали озброєнні виступи та повстання. Ці об'єднання були по всій Японії й до них належали представники різних соціальних верств населення: селяни, ремісники, торговці, воїни. Особливо багато послідовників *Дзьодо шіншю* було в околицях Хокурікудо і Токайдо, а також в центральних провінціях⁴⁷.

Занепад *шьогунату* призвів до загострення боротьби між різними кланами самураїв, з'являлась потреба в посередниках - цю роль на себе приміряли *сенгоку даймьо*. Навколо них об'єднувалися воїни-землероби, через те, що ті могли організувати відсіч ворогам і вести успішні війни⁴⁸.

⁴⁵ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 21.

⁴⁶ Слеваковский А. Самураи — воинское сословие Японии. Москва: Наука, 1981. С. 25.

⁴⁷ Буддизм в Японии. Москва: Наука, 1993. С. 238.

⁴⁸ История Японии. С. 147.

Від міцності васальної системи залежали розмір і боєздатність війська *сенгоку даймьо*. У своєму князівстві *даймьо* виступав верховним розпорядником земельних володінь і виконував ті функції, що раніше належали *бакуфу* Ашікага:

- Підтверджували права воїнів на родові вотчини;
- Надавали нові «льони» васалам і служачим людям⁴⁹.

За це васали *сенгоку даймьо* зобов'язувались нести військову службу і залучати своїх селян до виконання трудових повинностей.

Васали *даймьо* відрізнялись між собою розмірами володінь, давністю служби та ступені залежності від господаря. Назви різних розрядів васалів були різними в кожному з князівств, проте можна виділити їх основні категорії:

- 1) кровні родичі *даймьо* та бокові гілки його родини;
- 2) *фудай* – спадкові васали;
- 3) *кунішю* – провінційні землероби;
- 4) *такокушю* – нещодавно підкорені клани, які фактично були змушені до нерівноправного союзу;
- 5) дрібні самураї та багаті селяни.

Васалам, в свою чергу, підкорялись низько розрядові служиві люди – *тюген, комоно, касемоно* та інші⁵⁰.

Однак ступінь контролю над різними групами васалів і *даймьо* був різним. Найбільш дружні стосунки склалися між *даймьо* і його спадковими васалами. Разом з тим у межах князівства, *кунішю* зберігали значну

⁴⁹ История Японии. С. 142.

⁵⁰ Там само. С. 143.

самостійність; самі видавали у своїх вотчинах документи, які підтверджували права на землю, видавали грамоти, звільняли від податків тощо⁵¹.

В період Сенгоку були поширені зради васалів своїх *даймо*. Це пояснювалось тим, що крім відданості господарю, однією з ключових цінностей для воїнів того часу було збереження і збільшення могутності свого роду. Якщо сюзерен не міг вистояти перед тиском більш могутнього удільного правителя, васали мали повне право відвернутись від нього заради виживання свого клану⁵². Високопоставлені васали такі як *фудай* і *кунішю* переважно жили у власних замках та фортецях, що дозволяло їм користуватися більшою самостійністю⁵³.

Для посилення військового потенціалу князівства, зміцнення васальних зав'язків та контролю над селянськими громадами *даймо* почали використовувати систему *йоріо-йоріко*⁵⁴. Дрібних землевласників – самураїв – і багатих селян в якості *йоріко* князя підкоряли своїм високопоставленим васалам, і називалися *йоріо*. Під час війни *йоріо* перетворювався в військового полководця, а в мирний час ставав посередником в князівському суді для своїх *йоріко*, які могли отримувати від нього земельні наділи або інші пожалування⁵⁵.

Для контролю над васалами періоду Сенгоку був встановлений принцип *кенка рьосейбай*, договір, в якому *даймо* давав васалам юридичні гарантії їх прав на земельні володіння⁵⁶ однакового як для нападаючої сторони, так і для тих, хто захищався в ході сутичок або конфліктів, аж до смертної кари. Заперечувався і принцип, який був притаманний японському Середньовіччю – самостійне відстоювання власних інтересів.

⁵¹ Дил У. Япония. Средние века и начало Нового времени. С. 93.

⁵² Рубель В. Японська цивілізація. С. 91.

⁵³ Там само. С. 92.

⁵⁴ История Японии. С. 152.

⁵⁵ Sengoku no kakumeiji Oda Nobunaga no rekishinyumon URL: <http://sengoku-his.com/nobunaga/detail/488> (дата звернення: 09.05.2020)

⁵⁶ Полхов С. «Роккаку-си сикимоку» - свод законов периода воюющих провинций. URL: http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=150&Itemid=59 (дата звернення: 11.06.2020)

Сенгоку даймьо перебрали на себе фактично всі функції *бакуфу* аж до ведення незалежної зовнішньої політики, за своїм бажанням вели війни та укладали мир, домовлялись про розподіл володінь з сусідами⁵⁷.

Деякі *сенгоку даймьо* підпорядковували судово-адміністративну систему наділів, видаючи законодавчі положення: «*Імагава канамокуроку*», «*Кошю хатто-но шідай*» та інші. Зміст цих кодексів відрізнялися один від одного⁵⁸. Наприклад в «*Імагава канамокуроку*» укладення містило набір правил і норм, які повинні були володіти, за задумом *даймьо*, примусовою силою стосовно його васалів і населення князівства⁵⁹. Законодавчі кодекси, укладені *сенгоку даймо*, містили опис судових процесів, принципи економічної політики. Крім того, в даних положеннях *даймьо* заявляли про свою виключну владу над всіма жителями свого князівства.

У внутрішній політиці *сенгоку даймьо* намагались обмежити адміністративні та податкові імунітети, які були доволі поширеними в період Муромачі. Дані привілеї (*фуню*) отримували військові будинки, храми та святині виключно від шьогуну. Ті володарі, що мали статус *фуню*, повністю або частково були звільнені від сплати податків і не допускали у свої володіння слуг *шюго* для розшуку злочинців⁶⁰.

Даймьо при здійсненні внутрішньої політики також виступали гарантами «релігійного миру» всередині своїх князівств. У видаваних законодавчих зводах, *даймьо* категорично забороняли суперечки щодо віросповідання між буддійськими школами. *Сенгоку даймьо* вважали прихильність шінтоїських божеств, буд і бодхісатів однією з головних

⁵⁷ История Японии. С. 150.

⁵⁸ The Cambridge History of Japan: in 7 volume. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. Volume 4: Early Modern Japan. P. 681.

⁵⁹ ИМАГАВА КАНАМОКУРОКУ. Средневековые исторические источники востока и запада. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Japan/XVI/1520-1540/Imagawa_Kanamokuroku_2/framepred.htm (дата звернення: 12.07.2020).

⁶⁰ Sengoku no kakumeiji Oda Nobunaga no rekishinyumon URL: <http://sengoku-his.com/nobunaga/detail/488> (дата звернення: 09.05.2020).

складових при веденні успішної війни. Але разом з тим, при необхідності *даймьо* могли нападати на храми та вчиняти їх грабунок⁶¹.

Даймьо правив уділом, спираючись на невеликий адміністративний апарат, посади в якому були розподілені між його родовими служивими людьми⁶².

Розпад системи *шьон* після смуту років Онін досяг свого апогею. Землі та адміністративні пости *шьоен* переходили під контроль *даймьо* і провінційних воїнів. Столичні заступники та володарі *шьоен* не могли зібрати *ненгу* з тих земель, які їм ще належали⁶³. Через супротив селянства їх не могли змусити виконувати повинності, а часто селяни з намісниками домовлялись між собою про несплату *ненгу*. На тлі занепаду колишньої вотчиної системи селянські громади надалі користувались широкою автономією, яку вони отримали в період Муромачі.

Землі в князівстві поділялись на домен *даймьо* і землі васалів, провінційних храмів і святинь. Селяни із домена вносили річний оброк в скарбницю *даймьо*, а із «приватних» володінь – васалам або храмам. До того ж всі селянські громади платили *даймьо* податок:

- *тансен* (з рисових полів);
- *мунабецусен* (з кожного дому)⁶⁴.

Крім того, члени громад були змушені виконувати трудову повинність, передусім при будівництві та ремонті фортець, доставляти провізію в замки та в армію⁶⁵. Вони зобов'язані були час від часу супроводжувати своїх господарів під час військового походу в якості додаткової робочої сили. Тих, хто тікав від податкового гніту, закони *даймьо* зобов'язували повертати на

⁶¹ The Christian Century in Japan, by Charles Boxer URL:

<https://archive.org/details/THECHRISTIANCENTURYINJAPAN15491650CRBOXER> (дата звернення: 12.05.2020)

⁶² История Японии. С. 150.

⁶³ Слеваковский А. Самураи — воинское сословие Японии. С. 22.

⁶⁴ История Японии. С. 143.

⁶⁵ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 17.

колишнє місце проживання⁶⁶. Під час війн на села нерідко робили напади та піддавали грабунку, ті селяни, які потрапляли в полон, найчастіше продавались в рабство.

Як вище було згадано, Сенгоку Джідай почалося не тільки через розвал системи *бакуфу*, але й через розвал колишньої системи господарювання. Кінець XV ст. співвідноситься з початком невеликого «льодовикового періоду», а деякі дослідники припускають, що саме скорочення врожайності через холоди теж стало одним із вагомих поштовхів до початку війн між провінціями⁶⁷. Зменшення урожаю призводило до голоду, який часто виникав на території східної Японії. Особливо відчули на собі голод жителі провінцій регіону Канто. Голод в провінціях спричинив виникнення думки, що щоб врятувати своїх підданих від голоду, необхідно позбавляти багатства та їжі сусідні землі, що своєю чергою теж спричиняло війни⁶⁸.

Сенгоку даймьо в прагненні закріпити могутність вдосконалювали податкову систему і зміцнювали власну військову міць. Внаслідок того активізувались торгівлі відносини й виникли перші комерційні центри – Сакай, Хього (нині Кобе), Кувана і Хаката, Ямагучі (провінція Суо), Ономічі (провінція Хіго). А Кіото став національним промисловим і комерційним центром⁶⁹. В роки війни поліпшилась торгівля з Китаєм, з країнами Південної Африки, а згодом і з європейцями. До себе Японія намагалась ввести якомога більше міді, золота та срібла.

В Японію були ввезені кавуни, тютюн, батат. Знову ж таки, через успішний розвиток сільського господарства було засновано понад 150 нових міст⁷⁰. *Сенгоку даймьо* протегували ливарників, зброярів, ковалів, які

⁶⁶ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 18.

⁶⁷ Там само. С. 22.

⁶⁸ The Cambridge History of Japan. Volume 4. P. 682.

⁶⁹ Nihon no rekishi gaido URL: <http://www.jp-history.info> (дата звернення: 03.05.2020)

⁷⁰ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 375.

селились в призамкових містах. Такі міста, як Сакаї, Хаката, Кувана та багато інших, домоглися широкого внутрішнього самоврядування⁷¹.

Отже, з вище сказаного випливає, що соціальне-економічне становище з початку періоду Муромачі, можливо, і не було найкращим, але Японія не знаходилася в стані повного господарського занепаду. Розвинене сільське господарство сприяло створенню нових поселень по всій території Японії. Крім того, було покращено комунікацію між провінціями, великими та меншими містами й це, в сукупності, сприяло покращенню торгівлі.

Однак послаблення *бакуфу* Ашікага, поява нового соціального прошарку – *сенгоку даймьо*, та початок *гекокудзьо* на всій території острівної Японії в перші роки міжусобиць спричинило певну кризу. Однак дуже швидко економіка продовжила розвиватись, хоча різних районах країни це проходило по-своєму.

Сенгоку даймьо на захоплених землях дуже дбали про свій авторитет, тому всіляко намагалися йти на контакт з місцевим населенням і піклувались про добробут на своїх землях. Покращувалася торгівля і виробництво різноманітних товарів.

Єдиною суттєвою відмінністю між періодом Муромачі та Сенгоку Джідай спостерігається у зміні впливу влади шьогуната та отриманні більших прав *сенгоку даймьо*, які тепер обмежувались не лише розв'язанням внутрішніх питань, але й зовнішніх, які стосувались їх провінцій. Також в цей час можна помітити визрівання перших основ нової соціально-економічної політики періоду Токугави, за якою центральна влада співіснувала з князівствами, які володіли значною автономією у своїх внутрішніх та зовнішніх справах⁷².

⁷¹ Nihon no rekishi gaido URL: <http://www.jp-history.info> (дата звернення: 07.08.2020)

⁷² Першим, хто спробував подібне «співіснування» був Тойотомі Хідейоші. Токугава Ієясу мав такі стосунки з князями на початку періоду Едо, згодом шьогунат Токугава юридично підкорили собі даймьо і стали одноосібними володарями значної кількості земель, яку роздавали князям, як привілеї за їх вірність.

1.2. Сму́та ро́ків Оні́н (1467-1477 рр.) та занепад шьогунату Ашікага

Сму́та ро́ків Оні́н – важливий епізод в японській історії. Фактично війна, яка тривала десять років, стала головним поштовхом до остаточної руйнації багатовікової епохи Муромачі. Розпочавшись, як, на перший погляд, звичайна війна за престолонаступництво, вона підірвала могутність та авторитет родини Ашікага і стала першопричиною до початку Сенгоку Джідай. Окремі дослідники, які вивчають період Сенгоку в контексті суто військової історії (Джансен Маріус, А. Прасол, А. Спеваковський) смуту Онін включають безпосередньо до періоду міжусобиць, не надаючи їй особливо великого значення.

На нашу думку, сму́та ро́ків Оні́н стала головною передумовою до періоду міжусобиць. Події смуту підірвали могутність шьогуна перед лицем *даймьо*. І попри те, що протистояння відбувалось не по всій території Японії, а в її столиці – Кіото, все ж вона справила вплив на всі японські острови.

Японія в епоху Муромачі з самого початку йшла до занепаду. Подібну позицію у своїх працях займає Д. Елісеєфф і висловлює думку про початково малу впливовість клану Муромачі. Він зазначає, що попри те, що Такаудзі (перший *шьогун* епохи Муромачі) отримав титул *шьогуна*, він ніколи не міг претендувати на те, щоб його вважали одноосібним володарем⁷³. Він правив в Кіото, а представник його молодшої родової гілки займав в Камакурі посаду віце-шьогуна, тому зіткнення інтересів двох гілок було неминучим. Ще в 1386 відбулося перше зіткнення «південного» та «північного» родів, які висували своїх претендентів на імператорський сан і яким вдалось встановити «мир» і обрати єдиного кандидата лише через 6 років⁷⁴. Та попри це, зіткнення інтересів двох гілок не зупинялось й

⁷³ Елісеєфф Д. История Японии между Китаем и Тихим океаном. Санкт-Петербург, 2009. С. 125.

⁷⁴ Там само. С.127.

надалі, що призводило до послаблення влади *шьогуна* та підривання його авторитету серед васалів і *даймьо*, що спостерігали за перипетіями родичів.

Політичне становище *шьогунів* Муромачі впродовж кінця XIV – початку XV стрімко погіршувалось. У 1429 році *шьогуном* став Ашікага Йошінорі, який прагнув відродити централізований *шьогунат* та встановити жорстку диктатуру *шьогуна*. Через свої прагнення та диктаторську манеру управління він загинув у Кіото внаслідок змови⁷⁵. Його наступником в 1442 році став старший син – Ашікага Йошікацу, але вже через рік він загинув внаслідок нещасного випадку. Через малолітство Ашікаги Йошімаси правили інші представники роду Ашікага, які активно боролися проти Південної династії й зрештою «зламали» її, «розчистивши» шлях для мирного приходу до правління Ашікаги Йошімаси⁷⁶.

На особистості 8-го *шьогуна* ми хотіли б зупинись детальніше, тому ще саме його фігура стала однією з ключових, які й призвели до смуту років Онін. Загально відомо, що нового *шьогуна* мало цікавило управління *бакуфу*. Так само не цікавили його військові справи, не володів він і військовими навичками, як його попередники. Зате добре знався у мистецтві та музиці⁷⁷.

Не можемо точно стверджувати, які почуття переслідували новопризначеного *шьогуна* та спираємось на працю Дональда Кіна, який пише, що «душа його не могла знайти спокою»⁷⁸. Однак, через відсутність навіть в самій Японії хоч якоїсь хроніки життя Йошімаси, для багатьох дослідників 8-й *шьогу*н виступає в ролі людини-загадки. Проте точно зрозуміло одне – він всіма силами намагався відректись від влади та віддатись духовному самопізнанню⁷⁹.

⁷⁵ История Японии. С. 127.

⁷⁶ Дил У. Япония. Средние века и начало Нового времени. С. 97.

⁷⁷ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. С. 162.

⁷⁸ Keene D. Yoshimasa and the Silver Pavilion. The Creation of the Soul of Japan. New York: Columbia University Press, 2003. P. 32.

⁷⁹ Keene D. Yoshimasa and the Silver Pavilion. P. 42.

Смута років Онін на початку нагадувала звичайну війну за престолонаступництво. Після одруження Ашікага Йошімаса довгий час не мав сина, тому коли постало питання про вибір спадкоємця, в 1464 році він обрав свого молодшого брата Йошімі. Але вже через рік Хіно Томіко, дружина *шьогуна*, подарувала йому сина Йошіхісу, і, без відома чоловіка та Йошімі, назвала новонародженого наступним *шьогуном*⁸⁰. Щоб забезпечити собі та сину захист від Йошімі, Хіно Томіко почала шукати військову та політичну підтримку, щоб виступити регентом до настання повноліття сина. Вона заручилась підтримкою Ямана Шюдзен та інших лідерів могутніх самурайських кланів. Йошімі ж заручився підтримкою могутнього клану, який мав важелі впливу безпосередньо на суд *шьогунів*⁸¹. Таким чином впливові князі розділились на два табори: ті, хто підтримували брата *шьогуна* Йошімі, інші – Хіно Томіко та її новонародженого сина.

Та не тільки престолонаступництво стало причиною до початку смути років Онін. Паралельно з подіями в резиденції *шьогуна*, за її межами точилась боротьба в кланах могутніх *шього*⁸², в яку втручалися вже вище згадані Ямана Шюдзей та Хосокава Кацумото – ключові діячі *шьогуна*ту. Найбільші чвари відбувались між самурайськими домами Хатакеяма та Содзен, які підтримували своїх претендентів на посаду голови клану⁸³. Содзен також був розгніваний через відсторонення свого нащадка, який був усиновлений Кацумото, від наслідування статусу очільника дому Хосокава у 1466 році⁸⁴. Підривала політичну стабільність і боротьба між могутніми військовими домами за посади *шього*.

У війні років Онін взяли участь майже всі впливові самурайські клани центральної Японії. Основні військові дії відбувалися в столиці. Це стало причиною подальшої руйнації та послаблення влади *шьогуна*. У боях

⁸⁰ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 15.

⁸¹ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Chusei saigo no hashu. P. 62 .

⁸² Дил У. Япония. Средние века и начало Нового времени. С. 100.

⁸³ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 64.

⁸⁴ Там само. P. 66.

велика частина центрального Кіото і північна окраїна міста були зруйновані, багато придворних та священослужителів втекли зі столиці, повернувшись до своїх провінцій.

Бойові дії розпочались у березні, коли резиденція Хосокава була спалена. Пізніше у травні 1467 року на дім Ямана було здійснено напад⁸⁵. Того ж місяця зі всіх японських земель до Кіото почали прибувати воїни. *Шюго* розміщувались в храмах і святинях трансформуючи їх на свої тактичні одиниці. Розпочалися жорстокі бої, під час яких практично вся столиця була перетворена в попіл⁸⁶. Історик Сансом у своїй праці зазначає, що «бої тривали протягом усього липня»⁸⁷, і «кілька сотень великих споруд були зруйновані»⁸⁸. Очільниками ворожих сторін стали Хосокава, його військо умовно називали Східною армією, та Ямана – Західна армія. У липні того ж року Йошімасу, прагнучи «покарати повстанця» Ямана, призначив Хосокаву командним генералом⁸⁹.

Довгий час перевага була на боці Східної армії. Саме її воїни захопили резиденцію *шьогуна* й отаборившись там, почали утримувати *шьогуна* Йошімаса, його брата Йошімі та сина Йошіхіса. Західна армія отримувала поразку за поразкою. Ситуація змінилась, коли до Кіото прибув Оучі Масахіро, який очолив воїнів з провінцій Суо, Нагато, Будзер і Тікудзен, після чого Західна армія ненадовго потіснила Східну⁹⁰.

1468 року Ашікага Йошімі втік з табору Східної армії та приєднався до Західної, які раділи, що в них нарешті з'явилась авторитетна фігура із панівної династії, яка прирівнювалась до *шьогуна*. В 1468 році Хосокава Кацумото був назначений *канрей*⁹¹. Західна армія фактично була опорою другого *бакуфу*, яке видавало приписи та назначала *шюго*. На справді

⁸⁵ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. С. 111.

⁸⁶ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 12.

⁸⁷ George. A History of Japan, 1334–1615. Stanford University Press, 1961. P. 102.

⁸⁸ Там само. P. 103.

⁸⁹ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 17.

⁹⁰ Там само. P. 20.

⁹¹ Елисефф Д. История Японии между Китаем и Тихим океаном. Санкт-Петербург, 2009. С. 137.

військово-політичний курс Західного табору визначала група військових вождів *шюго*.

І Ямана Сезен, і Хосокава Кацумото загинули в 1473 році. Та навіть після цього війна тривала; жодна зі сторін не змогла зрозуміти, як її закінчити. 1474 році між Ямана Масатое і Хосокава Масамото було укладене перемир'я, яке стало «сепаратним», оскільки стосувалось тільки родів Ямана і Хосокава⁹². Поступово воєначальники обох таборів перестали брати участь в активній війні. 1477 році полководці Західної армії почали поступово покидати столицю та повертатись у власні провінції. Один зі зневірених у війні генералів Ямани, покидаючи столицю, спалив частину Кіото і покинув його⁹³. Ні клан Ямана, ні клан Хосокава не досягли своїх цілей, окрім того, як зменшили кількість воїнів один в одного.

Шьогун Йошімацу протягом усього протистояння між прихильниками своєї дружини та брата продовжував займати «мирну» позицію, не бажаючи вмішуватись і залишався осторонь, підтримуючи свій богемний стиль життя. Поки Кіото палав, а на вулицях були сотні загиблих, 8-й шьогун проводив свій час, читаючи вірші та плануючи будівництво Гінкаку-дзи, Срібного павільйону, який мав стати суперником Кінкаму-дзи, Золотого павільйону⁹⁴, що його збудував його дід Ашікага Йошиміцу.

Війна Онін та відсторонення ставлення до неї шьогуну «санкціонували» приватні війни та сутички між іншими *даймьо*. І хоч війна безпосередньо у Кіото була припинена все ж вона поширилась і на решту Японії⁹⁵. *Шьогун* більше не мав впливу на *шюго*, які один за одним покидали Кіото і, не питаючи його дозволу, повернулись до своїх провінцій. *Шюге*, котрі повертались зі столиці, зі смутком розуміли, що вони пізно згадали про свої краї. Більшість виявили, що часи їх впливу та

⁹² Слеваковский А. Самураи — воинское сословие Японии. С. 52.

⁹³ Дил У. Япония. Средние века и начало Нового времени. С. 93.

⁹⁴ Donald Keene. Yoshimasa and the Silver Pavilion. P. 74.

⁹⁵ George Sansom. A History of Japan: 1334–1615. California: Stanford University Press, 1961. P. 12.

правлення вже минули. Їх васали будучи близькими до джерел військової підтримки почали виявляти ознаки непокорності до своїх феодалів. Подальший розвиток таких провінцій мав два шляхи: або *шюго* змушені були пристосовуватись і шукати альтернативи в співпраці, або були швидко зміщені сильнішими провінційними лідерами⁹⁶.

Умовна пауза між активними військовими діями в Кіото тривала недовго і згодом розпочались нові конфлікти. Так поступово оформлювалися розколи всередині Японії. Вже не тільки один регіон протистояв іншому під знаменами більш менш знатних родів. Самураї об'єднувалися між собою у своєрідні ліги, які переслідували спільні інтереси⁹⁷. Коли вони об'єднувалися між собою, територія ставала неприступною та утворювала подобу вільної зони, де не діяла жодна з центральних влад (Кога, Іга та О- Ямато) – це була одна із причин, через яку *шюгуни* Ашікага втрачали свій вплив⁹⁸.

Між тим Ашікага Йошімаса поступився постом своєму синові Йошіхіса, який в 1473 році став *шюгуном*. В 1489 році 25 літній Йошіхіса помер після карального походу проти Роккаку Такайорі, *шюго* північної частини провінції Омі. Після цього Ашікага Йошімаса помирився зі своїм братом Йошімі й зробив його сина Йошітане своїм наступником. В 1490 році Йошімаса помер⁹⁹.

Таким чином, передумови до Сенгоку Джідай були ще задовго до його «офіційного» початку. Можна припустити, що яблуко розбрату з'явилося ще при перших *шюгунах*, які, поділивши між собою владу, так чи інакше прирекли себе на ворогування між собою. Фактично смута років Онін стала своєрідною піковою точкою, яка показала невливовість *шюгуна* і підірвала всі політичні засади, які хоч якось мали вплив на *шюго*

⁹⁶ The Cambridge History of Japan, Volum 3. P. 133.

⁹⁷ Елисеефф Д. История Японии между Китаем и Тихим океаном. С. 148.

⁹⁸ Там само. С. 150.

⁹⁹ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (Last accessed: 03.06.2020)

та *даймьо*. Розуміючи, що *бакуфу* не має помітного владного контролю над ними, останні вирішили використати це, і почали розширювати території власних провінцій за рахунок боротьби з іншими. Вони почали об'єднуватись між собою, створювати власні форми управління, таким чином все більше і більше віддаляючись від *шьогуна* та його влади.

Отже смуту років Онін можна назвати першою хвилею тайфуну Сенгоку Джідай, яка похитнула владні інституції Японії, призвівши їх до помітного послаблення, втрати авторитету та непідкорення центральній владі. Це в подальшому призвело до розбрату між *даймьо* та тривалого періоду міжусобиць.

РОЗДІЛ 2: ЕПОХА ОСОБИСТИХ ДИКТАТУР

До 40-х років XVI століття *сенгоку даймьо* володіли значними територіями, а влада декількох розповсюдилась на кілька провінцій. В міру того, як росла їх військова міць, посилювалась і протистояння за владу між ними. Міжусобиці зруйнували всі морально-етичні засади японського суспільства: зради, вбивства – все це стало невідомою частиною Сенгоку Джідай.

В ході міжусобиць, на військовій арені з'явились три фігури, які в історіографії отримали звання «об'єднувачі Японії», хоча перший з них, скоріше всього, такої задачі на початку не ставив. Але як би там не було Ода Нобунага (1534-1582), Тойотомі Хідейоші (1536-1598) та Токугава Ієясу (1542-1616) навіки ввійшли в історію, як діячі, чия військова політика обєднала воюючі провінції, а державотворча - дала початок створенню нової централізованій держави, яка завершилася в епоху Едо.

«Нобунага змішав тиріг, Хідейоші спік його, а Ієясу – з'їв»¹⁰⁰, - цей вислів часто використовують японські дослідники, коли говорять про Сенгоку Джідай. Якоюсь мірою одна ця фраза може описати весь шлях, який пройшла Японія, щоб об'єднатись.

В даному розділі ми розглянули біографії трьох головних фігур періоду міжусобиць – Оди Нобунаги, Тойотомі Хідейоші та Токугави Ієясу – та на їх життєписі простежили процес об'єднання Японії.

2.1. Ода Нобунага

Ода Нобунага був другим сином Ода Нобухіде і народився «третього року правління під девізом Тенбун, рік коня, на 28 день п'ятого місяця»

¹⁰⁰ Shogun and Samurai. Tales of Nobunaga, Hideyoshi, and Ieyasu by Okanoya Shigezane (1835-1919). Edited by Dykstra A., Dykstra Yoshiko. Osaka: [б. в.], 2007. P. 4.

Якщо ж перевести цю дату на сучасний лад, виходить, що Ода Нобунага з'явився на світ 9 липня 1534 року¹⁰¹. Новонародженого назвали Кіппоші – «Щасливчик». Його мати була шляхетного походження і головною дружиною чоловіка. Нобухіде на той час мав дитину від наложниці, однак за звичаєм спадкоємцем ставав син від головної дружини й таким чином Нобуназі випала доля стати наступником батька.

Його батько був одним із трьох *бугьо* і належав до побічної гілки головного дому провінції Оварі Ямато-но-камі (Тацукацу)¹⁰².

Існує багато версій походження клану Ода. За даними Нобунаги та його сім'ї їх клан походив з клану Тайра. За іншою версією клан бере свій початок від клану Фудзівара. Ідея, що вони взяли свій початок з простих коренів у Ібего з провінції Оварі теж існує. Відомо напевно, що прізвище Ода було відоме вже з 1400-х років¹⁰³.

«Шінчьо-но кі» описує Нобухіде, як *«дуже розумну людину»*, який *«товаришував зі всіма здібними людьми в сім'ї і при цьому управляв їми»*¹⁰⁴. Саме за Нобухіде побічна лінія почала набирати вплив і силу і до середини 1530-х років, стала домінуючою силою в провінції Оварі. Ода Нобухіде спирався на невелику, однак економічно-стійку базу, коли він почав завоювання нових територій. Однак через необхідність вести війну згодом, наявної економічної бази почало не вистачати. Йому необхідно було змагатись з іншими гілками клану Ода в Оварі. До кінця 1530-х років він порвав всі можливі звязки з Кійьосу, а протягом 40х років кинув виклик двум даймьо за межами Оварі: Сайто Досану із провінції Міно і Імагаві Йошімото, рід якого володів трьома провінціями – Мікава, Тотомі і Суруга¹⁰⁵.

¹⁰¹ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 02.08.2020)

¹⁰² Ламерс Й. Японский тиран. С. 22.

¹⁰³ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 78.

¹⁰⁴ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 105.

¹⁰⁵ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 80.

Зібравши велике військо Нобухіде в 1547 році, зазнав поразки в битві при Каногучі від Сайто Досана, а через два роки він уклав з ним мир влаштувавши політичний союз між своїм сином Нобунагою, і донькою Досана – Кічьо-но-камі¹⁰⁶.

1540 року Нобухіде захопив замок Анджьо у західній Мікаві і взяв у полон малолітнього Такечію¹⁰⁷, якого було відправлено до Імагави. 1548 року, Імагава Йошімото відвоював замок й повернув малого Такечію, обмінявши його на полоненого сина Нобухіде. Після цього Ода втратили західну Мікаву і загроза вторгнення військ в провінцію стала реальною¹⁰⁸.

Протягом життя Нобухіде проводив активну політику щодо зміцнення і розширення земель власної провінції. Та попри всі старання Нобухіде не зумів залишити своєму спадкоємцю об'єднані землі. Тому після його смерті (27 березня 1552 року), його наступник, Ода Нобунага мав почати своє правління з придушення виступів власних родичів.

Коли молодий полководець успадкував права на дім Ода, йому на той час виповнилось всього вісімнадцять років. *«Шінчьо-ко кі»* демонструє образ молодого Нобунаги, як такого, який постійно поводив себе непристойно; коли він проходив по вулиці, то гриз каштани й дині, чіплявся до людей і пересувався тільки на плечах інших. Тому серед народу його називали О-уцуке - «Бовдур»¹⁰⁹.

Вакічі Осаму, який присвятив Нобуназі велику кількість праць, в одній із них, аналізуючи його поведінку, як вже зрілого воєначальника, всі його порушення етикету та «дикі» вчинки спирає на звички молодості¹¹⁰. Однак у вже іншій своїй статті цей самий автор пише, що це була «гра на публіку». За такою легковажністю Нобунаги, ніхто не міг розгледіти його справжній

¹⁰⁶ Sansom George . A History of Japan. P. 276.

¹⁰⁷ Дитяче ім'я Токугави Ієясу.

¹⁰⁸ Sansom George . A History of Japan. P. 278.

¹⁰⁹ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 109.

¹¹⁰ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Chusei saigo no hashu. P. 21.

потенціал¹¹¹. Однак довести жодне з суджень неможливо. Проте саме через статус «нездари» та «дивака», від молодого управителя одразу почали відвертатись васали його батька. А після витівки на похоронах, коли він влаштував сцену з киданням ладану у вівтар¹¹², його становище виявилось ще більш нестійким. На тлі свого старшого, «дикого» брата, молодший Ода Нобуюкі мав всі підстави торжествувати. Він успадкував домашній замок сім'ї в Суеморі і на його бік перейшло декілька колишніх васалів батька¹¹³. Тому очевидно, що становище Нобунаги в 1550-х роках було нестійким не тільки ззовні, але й в середині власної родини. Ще більше ускладнювало ситуацію те, що серед васалів, які приєднались до Нобунаги від його батька, почались конфлікти й в коаліції також з'явилися ознаки розколу.

Сім'я Ямагучі, із замку Нарумі «повстали одразу після смерті пана

Нобухіде і запропонували воїнам із Суруга напасти на внутрішні області провінції Оварі»¹¹⁴, - повідомляють «Записи про Князя Нобунагу». Швидко мобілізувавши військо Ода дав зрадникам бій біля Акацуки 10 травня 1552 року, однак похід завершився поразкою. Південні Ода з Кійосу, бачучи слабкість Нобунаги захопили ряд його замків на півдні провінції. Та цього разу молодому воєначальнику вдалося розбити загарбників і повернути свої володіння. Однак положення Нобунаги залишалось хитким.

На початку 1555 року молодший замісник (*кошюгодай*) Кійосу – Шібе Йошімуне попросив дядька Нобунаги, Ода Нобуміцу допомогти його коаліції в боротьбі проти Нобунага. Нобуміцу прийняв пропозицію, закріпивши згоду офіційною клятвою, але одночасно уклав таємну угоду з Нобунагою¹¹⁵. За його умовами, якби Нобунага допоміг отримати Кійосу, вони б поділили між собою нижню частину провінції Оварі. 9 травня 1555 року дядько хитроцями

¹¹¹ Wakita Osamu. Oda seiken to Muromachi bakufu. Tokyo: Shohan, 1975. P. 52.

¹¹² Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 111.

¹¹³ Oda Nobunaga at the Samurai Archive URL: <http://www.samurai-archives.com/nobunaga.html> (дата звернення: 10.08.2020)

¹¹⁴ Коваленко О. Самурайські Хроніки. С. 116.

¹¹⁵ Ламерс Й. Японский тиран. С. 28.

захопив Кійосу й передав замок небожу. 10 травня Нобунага перевіз свою резиденцію з Нагої до Кійосу й очолив дім Ода на півдні провінції¹¹⁶.

Закріпившись в Кійосу, Нобунага почав повільно об'єднувати під своїм началом весь клан Ода і провінцію Оварі. Головною перепоною цьому стали брати Нобунаги. Після смерті батька вони всіляко намагались зайняти місце свого брата. В 1556 році Нобунага зумів упоратись не тільки з повстанням молодшого брата Нобуюкі, але й відбити напад на свій замок Кійому з боку свого старшого брата, народженого від наложниці, Нобухіро.

Про повстання першого брата стало швидко відомо через лояльних до Набунаги *шюго*. Щоб розправитись з братом він вирішив прикинутись хворим і поскаржився матері, що його брат його не навідує. Матір змусила Нобуюкі навідати Нобунагу в Кійосу, де і був холоднокровно вбитий людьми Нобунаги¹¹⁷. Після братовбивства Нобунага вирішив звернути свою увагу на замок Івакура, де була остання точка супротиву в Оварі. Замок був захоплений влітку 1559 року і з цього моменту Нобунага став повноцінним лідером клану Ода і володарем всієї провінції Оварі¹¹⁸.

1559 року, напередодні здобуття Івакури, Нобунага вирушив із почтом до Кіото, аби зустрітись із *шьогуном* Ашікагою Йошітеру. Ода прагнув хоча б формально легітимізувати свій статус господаря Оварі. 10 березня 1559 року шьогун Йошітеру дав аудієнцію Нобуназі й визнав його законним володарем провінції¹¹⁹.

Попри те, що Нобунага був визнаний *шьогуном*, він не міг стримати агресію інших *даймьо*. Так Імагава Йошімото, на початку 1500-х слідуючи за

¹¹⁶ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 29.

¹¹⁷ Там само. С. 30.

¹¹⁸ Oda Nobunaga at the Samurai Archive URL: <http://www.samurai-archives.com/nobunaga.html> (дата звернення: 10.08.2020)

¹¹⁹ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 110.

своїм прагненням завоювати весь Східноморський край на заході якого лежала Оварі, оголосив війну клану Ода¹²⁰.

У 1559 році на бік Імагави Йошімото перейшов бунтівний васал Нобунаги – Ямагучі Норіцугі, який розповів про оборону замків Нобунаги, через що Імагава зумів захопити замки Одака та Куцукаке. 10 червня 1560 року сили Імагави, під командуванням молодого Мацудайра Мотоясу¹²¹, ввійшли в замок Одака. В той самий час основні сили армії клана Імагава увірвались на територію Ода, до замку Куцукаке. Загальна чисельність війська складала 30-50 тис. чоловік¹²²

22 червня 1560 року Нобунага отримав повідомлення, що прикордонну фортецю Маруне, взяв штурмом Мацудайра. Атака була проведена швидко та енергійно¹²³. Маючи за собою військо лише у двадцять п'ять тисяч, Нобунага все ж таки вирішив атакувати ворога.

Битва при Окехадзамі (*див. рис. 2.1.*) стала однією з найвеличніших перемог Нобунаги. Імагава Йошімото розбив табір з основними силами на горі Окехадзама свядкуючи перемогу. Того ж дня спека змінилась сильною зливою, і поки військові Імагави ховалися від дощу, Ода наскочив на ворога біля підніжжя гори, Імагава не встиг організувати опір і в середині війська почалась паніка. Йошімото подумав, що почалась звичайна бійка між його людьми допоки на нього не налетіли два самураї¹²⁴.

Після битви при Окехадзамі в Кійосу було привезено голову переможеного Імагави Йошімото разом з відрізними голови більше трьох тисяч воїнів. Їх залишки були направлені для передачі його старшого сину

¹²⁰ Sansom George . A History of Japan. P. 282.

¹²¹ Ім'я, яке було надане Токугаві Ієясу його сюзереном Імагавою Йошімото.

¹²² Oda Nobunaga bijutsu jinmei jiten no kaisetsu URL: <https://kotobank.jp/word/織田信長-17785> (дата звернення: 15.08.2020)

¹²³ Там само.

¹²⁴ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 74.

Удзідзане в замок Сумпу¹²⁵, бойовий ж меч Йошімото Нобунага залишив собі і не розлучався з ним до кінця життя. В результаті меч Імагави Йошімото став символом об'єднання країни і однією з реліквій військової влади. Після смерті Нобунаги він перейшов до Тойотомі Хідейоші, згодом – до Токугави Ієясу¹²⁶, і продовжував передаватись *шьогунам* його роду.

Після Окехадзами від дому Імагави відколовся рід Мацудайра під приводом Мацудайри Мотоясу (1563 року він символічно порвав з Імагавою, змінивши власне ім'я на з Мотоясу на Ієясу, а 1566 року прийняв прізвисьце Токугава).¹²⁷ На весні 1561 року Нобунага уклав з ним перемир'я, а 1563 року – оборонний союз в Кійосу. Союз закріпили вигідним шлюбом між спадкоємцем Мацудайри та п'ятою донькою Нобунаги – Готоку, після чого «прикривши» тил віг зумів зосередити свою увагу на провінції Міно.

Як раніше зазначалось володарем Міно був тесть Нобунаги – Сайто Досан, який мав в планах передати право над володінням провінцією зятю. Його рішення оскаржив його старший син Сайто Йошітацу, однак компромісу з батьком так і не домігся¹²⁸. Провінція Міно була транзитною точкою між західною і східною частинами країни. Контроль над нею давав не тільки право розпоряджатись сухопутними торгівельними шляхами, а й давав можливість на підкорення земель. Обхідний шлях був тільки по морю, а отже для Нобунаги це було щось на подобі золотої жили і втрачати ці землі йому не хотілось. Тому після того, як Сайто Йошітацу в 1556 році вбив свого батька Сайто Досана, Нобунага розв'язав війну за провінцію Міно.

Завдяки добре укріпленим мурам та фортецям на перших порах війни Йошітацу вдавалось відбивати натиски Нобунаги, однак 1561 року Йошітацу помер і його місце посів ні на що не гідний син Сайто Тацуокі. Одразу з його

¹²⁵ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 118.

¹²⁶ Там само. С. 118.

¹²⁷ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 32.

¹²⁸ Oda Nobunaga at the Samurai Archive URL: <http://www.samurai-archives.com/nobunaga.html> (дата звернення: 11.08.2020)

приходом до влади стався розкол між старійшинами і ситуація для Нобунаги змінилась на краще. Однак не дивлячись на внутрішній розкол Тацуокі все ще утримував володіння в своїх руках.

Вперше новий володар провінції і Нобунага зустрілись в битві при Морібе, де клан Сайто потерпів поразку. Однак, не зважаючи на свою молодість та недосвідченість, Тацуокі був для Нобунаги гідним супротивником, та й замок клану Сайто на горі Інаба був майже неприступною фортецею. Вперше Нобунага зумів завоювати цей замок в 1564 році, однак вже в 1565 змусив був поступитись ним Тацуокі¹²⁹.

Паралельно цим подіям Нобунага проводив переговори і як наслідок уклав союз з Адзаї Нагамасой, який володів північними землями провінції Омі. Він видав за нього заміж свою сестру Оічі, і з тих пір рід Сайто мусив воювати на два фронти.

В 1567 році Нобунага наніс вирішальний удар. В одну з ночей, коли армії стояли одна на проти одної Нобунага направив частину війська в обхід табору Тацуокі і розташувався позаду нього. Коли почало розвіднюватись, воїни Нобунаги підняли прапор клану Сайто, і Тацуокі, будучи певним, що весь ворог знаходиться перед ним напав всіма силами на приманку Нобунаги. В цей самий момент Нобунага напав ззаду і розбив сили Тацуокі. Провінція Міно остаточно переходила в володіння клану Ода.

Підкоривши собі провінцію Міно, Нобунага став володарем двох найбільш багатих провінцій Японії. Його поява в рядах найсильніших *сенгоку даймьо*, одразу ж було визнано іншими могутніми феодалами та імператорським двором, які вислали Нобуназі едикт, де вихваляли Нобунагу, як «уособленням військової доблесті і священного Шляху Неба, великого воєначальника всіх часів»¹³⁰. Листи були не лише проявом доброго тону,

¹²⁹ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Chusei saigo no hashu. P. 52.

¹³⁰ Ламерс Й. Японский тиран. С. 30.

таким способом придворні чини намагались встановити дружні відносини з могутнім *даймьо* оскільки вони були точно впевнені, що Нобунага вирушить в Кіото, щоб звільнити місце *шьогуна* для свого кандидата – Ашікаги Йошіакі.

Перш ніж висвітлити похід Оди Нобунаги на Кіото, необхідно розібратись в тому, що передувало цьому і чому Нобунага вирішив ввязатись в дану «авантюру». В 1565 році, в результаті боротьби за владу між різними впливовими родами області Кінай був вбитий тринадцятий правитель *шьогуната* Муромачі – Ашікага Йошітеру. Вбивці були очолені кланом Мійоші, і після скоєного поставили на місце правителя «свого» *шьогуна* Ашікагу Йошіхіде. Крім того для повного контролю над *шьогунатом* вони вирішили прибрати претендента на пост *шьогуна* – Ашікагу Йошіакі. Однак він, дізнавшись про ці наміри біг зі столиці в провінцію Ечідзен, де сподівався знайти підтримку у клана Асакура, та не отримавши її, в 1568 році Йошіакі вирушив в провінцію Міно, до Нобунаги, де останній одразу погодився надати допомогу¹³¹.

Деякі дослідники припускають, що Нобунага готував базу до походу на Кіото ще з моменту об'єднання власної провінції¹³², та більш реальним здається те, що Нобунага почав готувати наступ на столицю після Окехадзімі¹³³. Мир з Токугава Іеясу був лише ґрунтом для подальших дій. Взагалі їх союз був вигідним не тільки для Ода. Їх взаємовідносини та союз можна охарактеризувати, як коаліцію в якій обидві сторони діяли «як хороші компаньйони». Як раніше зазначалось, цей союз був вигідним для Нобунаги і навіть після перемоги в війні при Міно переваги цього союзу були відчутними для обох сторін¹³⁴.

¹³¹ История Японии. В 2-х тт. Отв. ред. Жуков А. Москва: И-тут востоковедения РАН, 1998. Т. 1: С древнейших времен до 1868 г. С. 298.

¹³² История Японии. С. 148.

¹³³ Wakita Osamu. Oda seiken to Muromachi bakufu. P. 63.

¹³⁴ История Японии. Т. 1. С древнейших времен до 1868 г. С. 297.

Його прагнення підкорити столицю було цілком зрозумілим. Попри слабкість імператорського двору та *шьогунату* Муромачі, періоду міжусобиць був властивий феномен, який в історіографії згодом отримав назву «Кіото-орієнтація» *даймьо* епохи Сенгоку¹³⁵. Провінційні володарі, подібні Оді Нобуназі, керували практично автономними володіннями, але при цьому намагались підкріпити свою владу, засновану на військовій силі, авторитетом центральної влади. Імператорський двір і *шьогунат*, зі свого боку, використовували свою номінальну владу та авторитет для того, щоб вступати в союзи з *даймьо* в надії підвищити свою політичну вагу та покращити фінансове становище¹³⁶.

Похід на Кіото і висунення на посаду п'ятнадцятого *шьогуна* Ашікага Йошіакі, означало сходження Нобунаги на вершину національної політики і початок його близьких стосунків з імператорським двором і *шьогунатом* Муромачі. Схоже, що Нобунага чудово розумів – амбіції Йошіакі допоможуть йому самому досягнути влади в загальнонаціональному масштабі¹³⁷. Завдяки допомозі Йошіакі, Нобунага заключив союз з родом Такеда.

Підготовка до походу завершилась 1568 році, того ж року, влітку, було вирішено здійснити похід під приводом звільнення міста від бунтівників. Шлях до столиці був вільним завдяки дипломатичним домовленостям. 18 серпня четверо посланців Нобунаги супроводжували Йошіакі в Міно. Проблемою залишалась можливість безпечного проходу через північну частину провінції Омі, яка в той час знаходилась в руках Роккаку Дзьотей¹³⁸. Переговори між Нобунагою і Дзьотей велись протягом тижня навіть пообіцявши останньому посаду *тенка шьошідай* в Кіото, вмовити Дзьотея не

¹³⁵ Nagahara Keiji, Kozo Yamamura. Japan Before Tokugawa: Political Consolidation and Economic Growth, 1500-1650. Princeton: Princeton University Press, 2014. P. 249.

¹³⁶ Ламерс Й. Японский тиран. С. 45.

¹³⁷ Nihon no rekishi gaido. URL: <http://www.jp-history.info> (Last accessed: 22.08.2020)

¹³⁸ Ламерс Й. Японский тиран. С. 64.

вдалось. Розуміючи, що переговорами справу не владнати Нобунага вирішив боєм прокласти собі дорогу через Омі¹³⁹.

27 вересня дочекавшись підкріплення від Токугави Іеясу, Нобунага рушив через Омі 30-тисячним військом й 2 жовтня блискавично здобув гірський замок Каннонджі, неприступну цитадель Сасакі. 16 жовтня він триумфально в'їхав до Кіото разом із Йошіакі¹⁴⁰.

З отриманням Йошіакі нового титулу можна стверджуватись, що почалась нова ера. Навряд чи, хтось тоді міг передбачити, що така різка зміна влади активує початок неминучих подій, що призведуть Японію до миру, політичного об'єднання і соціальної трансформації. Йошіакі всіма силами намагався включити Нобунагу в *шьогунську* ієрархію і забезпечити собі захист на якомога довший термін. Він неодноразово пропонував Нобуназі на вибір нововведені посади *фуку шьогуна* або *канрея*, так одну з п'яти провінцій: Омі, Ямашіро, Сетцу, Ідзумі або Кавачі¹⁴¹. Крім того, за даними «Шінчьо-ко кі», шьогун в двох листах подяки називав Нобунагу «мій високоповажний батько». Та, на диво «верхів і низів в містах та селах», Нобунага щоразу відмовлявся від цих нагород та посад і просив тільки повноваження поставити *дайкан* в торгових центрах Оцу, Кусацу і Сакай¹⁴².

Нобунага добре розумів, що варто йому прийняти одну із пропозицій Йошітаки, як той одразу стане його господарем, а Нобуназі, як людині вільній (та і з власних міркувань) останнє чого б хотілось – це перетворитись на чийогось васала. Відмова Нобунаги від *шьогунських* почестей поклало початок двовладдя в країні.

Вакічі Осаму робить припущення, що відмова Нобунаги була наперед прорахованим кроком. Оскільки воєначальник міг відчувати, що його союз з

¹³⁹ Ламерс Й. Японский тиран. С. 65.

¹⁴⁰ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 37.

¹⁴¹ Ламерс Й. Японский тиран. С. 66.

¹⁴² Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 185.

шьогуном не буде довгим і тому він вирішив зайняти позицію в якій не залежав би від *шьогунату*, вважаючи, що в випадку, якщо він захоче піти проти волі *шьогуна*, його не будуть повязувати формальні стосунки васалітету¹⁴³.

Слабкість нового очільника *бакуфу* почала провалитись вже на початку 1569 року, коли залишками клану Мійоші була атакована резиденція Йошіакі, яка знаходилась в храмі Хонкокудзі в Кіото. На той час сам Нобунага був відсутній у столичній окрузі, та сили, які він залишив для захисту *шьогуна* зуміли відбити атаку бунтівників. Прибувши назад в Кіото Нобунага наказав негайно будувати постійну резиденцію Нідзьо у вигляді замку.¹⁴⁴ Саме ця резиденція була побудована в рекордно короткий термін – за 70 днів.

Протягом 30 січня – 2 лютого Нобунага уклав із Йошіакі угоду про розподіл повноважень. Згідно з цим документом *шьогун* був зобов'язаний узгоджувати свої дії з домом Ода.¹⁴⁵

В середині 1569 року Нобунага втрутився в міжусобиці в провінції Ісе, з метою підкорити її. 30 вересня він виступив на підтримку Кідзо Томомасу, який виступив проти свого брата Кітабатаке Томонорі. 8 жовтня війська Оди оточили резиденцію Кітабатаке, а вже через десять днів Томонорі погодився на мир. За його умовами Томонорі приймав малолітнього Оду Нобукацу, своїм названим сином і визнавав його офіційним спадкоємцем і зобов'язувався передати йому головування в домі Кітабатаке.¹⁴⁶

Після цих подій Нобунага повертається до Кіото з доповіддю *шьогуна* про підкорення нових земель. Деталі доповіді не відомі, та за «закритими дверима» між *даймьо* та *шьогуном* виникла сварка, в результаті якої Ода

¹⁴³ Wakita Osamu. Oda seiken to Muromachi bakufu. P. 72.

¹⁴⁴ Коваленко О. Самурайські Хроніки. С. 37.

¹⁴⁵ Wakita Osamu. Oda seiken to Muromachi bakufu. P. 46.

¹⁴⁶ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 146.

поспішно покинув столицю. Тогочасний імператор Огімачі розумів, що за відсутності Нобунаги на Кіото знову може бути здійснений напад, а тому васали *шьогуна* та імператора намагались як найшвидше залагодити конфлікт. Нобунага погодився піти на зустріч, однак на певних умовах, а саме:

- Йошіакі заборонялось висилати офіційні та приватні листи без відома Нобунаги;
- Накази *шьогуна* які були віддані протягом 1568-1569 років, та які суперечили волі Оди, скасовувались;
- Васали Йошіакі повинні були отримувати наділи з володінь Нобунаги;
- Нобунага отримував монопольне право карати злочинців і ворогів центрального уряду;
- Повноваження Йошіакі зводилися лише до нагляду і піклування за імператорським двором¹⁴⁷.

Прийняття цих принизливих умов, змусило Йошіакі по-справжньому зненавидіти Нобунагу. Настільки, що він висилає таємні послання близьким до столиці *даймьо* із закликом звільнити Кіото від узурпатора Нобунаги, однак сам формально продовжував підтримувати Нобунагу до 1573 року¹⁴⁸.

Коли Ода Нобунага разом з союзним військом на чолі Токугави Ієясу вирушив походом на провінцію Ечідзен, Нобунага отримав звістку про зраду свого союзника і родича Адзаї Нагамаси, і щоб не потрапити в оточення військ Асакури та Адзаї, було вирішено негайно повернутись до столиці. В авангарді залишилися Кіношіта Токічіро¹⁴⁹, Токугава Ієясу та Акечі Міцухіде, які зуміли відбити атаки ворога. За декілька днів Ода дістався столиці й мобілізував нові війська.

¹⁴⁷ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 38-39.

¹⁴⁸ Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. Cambridge: East Asian Studies Harvard University, 1989. P. 12.

¹⁴⁹ Ім'я, отримане Тойотомі Хідейоші після церемонії повноліття.

Тим часом у провінції Сеццу активізувались Мійоші. За сприянням Хосокави Акімото та осацького монастиря Хонган вони захопили замки Нода та Фукушіма на березі Осацької затоки. 19 вересня 1570 року Нобунага вирушив проти бунтівників й за шість днів оточив її форпости.¹⁵⁰ Однак тоді ж Нобуназі доклали про загрозу столиці, і він змушений був повернутись для її захисту.

Фактично всю половину 1572 року Нобунага провів у війні в провінції Омі та кордоні провінції Ечідзен. У другій половині 1572 року через інтриги *шьогуна*, Ода втратив союз із домом Такеда. Вже наприкінці 1572 року Нобунага дізнався правду, про те, що за Азаєм, Асакурою, Такедою і монастирем Хонган стоїть Йошіакі. В жовтні Нобунага вислав йому сімнадцять статей, в яких звинуватив інтригана в порушенні домовленостей, неробстві й пожадливості.¹⁵¹ Після цих статей стосунки між *шьогуном* та Одою остаточно зіпсувались і вже в квітні 1573 року Йошіакі відкрито виступив проти Нобунаги. 8 квітня Нобунага запропонував помиритись, пропонуючи в заручники свого сина, та Йошіакі відмовився і 16 квітня демонстративно повернув заручника і оголосив війну Оді.¹⁵²

У відповідь на це, у травні того ж року Нобунага підійшов до Кіото випалив райони Верхньої столиці та оточив *шьогунську* резиденцію Нідзьо.¹⁵³ На бік Оди перейшли такі васали *шьогуна* як Хосокава, Фуджітака й Аракі Мурашіге. 28 травня за участі імператора Огімачі, між Нобунагою та Йошіакі було укладене перемир'я. Однак *шьогу* не покинув ідеї воювати й надалі, а тому коли Нобунага покинув столицю, Йошіакі повторно підняв бунт проти нього. Свою резиденцію він переніс із Кіото до замку Макіношіма, сподіваючись, що війна затягнеться. Однак Нобунага швидко зруйнував *шьогунську* резиденцію в Кіото, а 15 серпня 1573 року

¹⁵⁰ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 40.

¹⁵¹ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 209.

¹⁵² Там само. С. 210.

¹⁵³ Там само. С.214.

здобув Мікіношіму й змусив Йошіакі капітулювати. *Шьогун* передав в заручники свого спадкоємця Гіджіна й був вигнаний за межі столичної провінції. Шьогунат Муромачі був фактично ліквідовано. Для символічного закріплення цієї перемоги Нобунага попрохав імператорський двір змінити девіз правління, що й було зроблено 5 вересня. Ним стало гасло *Теншьо* – «Небесна справедливість»¹⁵⁴.

Після ліквідації *шьогунату* основними ворогами для Нобунаги лишались Істинна секта Чистої Землі та дім Такеда. Спочатку Нобунага вирішив «утихомирити» монахів, а тому 29 липня 1574 року він очолив похід з 70-тисячною армією проти буддистів¹⁵⁵. Нападники вдалися до тактики випаленої землі, нещадно знищуючи живу силу та укріплення ворога. Ця кампанія тривала до 13 жовтня й закінчилась ліквідацією усіх осередків буддистів, включно із центральним замком Нагашіма. Вороже військо знищили та спалили декілька тисяч буддистських бунтарів різного віку і статі. Ті, кому вдалося врятуватись втікли до осацького монастиря Хонган¹⁵⁶.

Протягом 1575 року Ода зумів винищити всі буддистські центри Істинної секти, храм Хонган боячись подібної долі запросив у Нобунаги миру. Він був укладений 23 листопада 1575 року. Вже через декілька днів Ода прийняв від імператора Огімачі посаду старшого державного радника і титул старшого генерала правої Внутрішньої імператорської гвардії.¹⁵⁷ Цю посаду отримували лише ті, хто вважався лідерами самурайства й заслуговували на посаду *шьогуна*.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 43.

¹⁵⁵ Буддизм в Японії. С. 241.

¹⁵⁶ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 170-190.

¹⁵⁷ Там само. С. 47.

¹⁵⁸ Спеваковский А. Самураи — воинское сословие Японии. С. 14.

30 грудня Нобунага передав владу над кланом Ода своєму синові Оді Нобутаді, хоча влада його була більш формальна, так як реальні важелі впливу залишались у батька.¹⁵⁹

Після відносного затишшя, на військову арену повернувся колишній *шьогун* Ашікага Йошіакі, який знову почав відправляти листи та підбурювати впливові роди на повстання проти Нобунаги. Він звернувся до Уесугі Кеншіна, володаря північної провінції Ечіго; Такеди Кацуйорі, господаря провінції Кай; Ходзьо Уджімаси, гегемона регіону Канто та до Шімадзу Йошіхіси, магната з південної частини Кюсю.¹⁶⁰ На початку 1576 року, всупереч мирним договорам та угодам, проти Нобунаги повстав монастир Хонган. Таким чином вийшло, що проти Нобунаги виникло три центри скоординованого опору, в результаті чого воєначальник мав перейти до оборони. Нобунага отримав декілька поразок від коаліції, а 3 червня був поранений в ногу, випущеною із аркебузи пулею. Відчувши силу супротивника Нобунага змінює тактику: він бере курс на зморення противників. Він зумів розбити союзників буддистів, місцеву знать з півночі провінції Кіі, та за допомогою хитрих розрахунків зумів блокувати ворожий монастир з суходолу.

Проти «північного тигра» - Уесугі Кеншін – Нобунага вислав армію, яка зазнала поразки, що спричинила підняття духу серед внутрішніх володінь Оди, які приєдналися до антинобунагівського війська на чолі з Мацунагою Хісахіде. На щастя для Оди, цей бунт вдалось швидко ліквідувати, однак на землях Оди все ще діяло піднесення після поразки від Уесугі, що посилила позиції монастиря Хонган, родів Морі і Хатано. Ода опинився в оточенні

¹⁵⁹ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 21.08.2020)

¹⁶⁰ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 48.

ворогів. Тепер загроза була не тільки від далеких провінцій, а й від округів, які належали самому Нобуназі.¹⁶¹

Маючи гарну вдачу Нобуназі надзвичайно поталанило. У березні 1578 року від хвороби (або від спланованого убивства) помер Уесугі Кеншін і армія Оди, під керівництвом Кацуїє Шібати зуміла захопити провінцію Ното. Того ж року, кораблі Нобунаги розбила длотилію Морі і встановили блокаду з моря для храму Хонган. 1579 року генерал Акеті Міцухіде заволодів усіма володіннями родини Хатано, крім того Тойотомі Хідейоші зумів переманити на свій бік рід Укіта, який був колишнім союзником Морі. Фактично ворогами залишались храм Хонган, родина Такеда та родина Морі. Щоб швидше утихомирити бунтівників Нобунага розділив свої армії на ряд фронтів: завоювання північних земель було доручено Шібаті Кацуїте; війною на ослаблену родину Такеда рушив Такігава Кадзумаса і Токугава Іеясу; в столичному регіоні він залишив Акечі Міцухіде; проти родини Морі вирушив Тойотомі Хідейоші, а облогою монастиря Хонган керував Сакума Нобуморі; для остаточного знищення виступів на острові Шікоку були випроваджені Ніва Нігіхіде та Ода Нобутака.¹⁶²

Протягом 1580 року за втручання імператора монахи монастиря Хонган капітулювали. 1581 році Ода вдерся до провінції Іга, де 60-тисячне військо провело «зачистку», винищивши всіх мешканців краю та поруйнувавши всі будівлі. У березні 1582 року було покінчено із родом Такеда, після падіння якого з антинобунагівською коаліцією було покінчено, а сам Ода розширив свої володіння захопивши провінції Кодзуке, Шінано та Кай.

В загальному на середину квітня 1582 року Нобунага володів третиною усіх японських земель. Сам Ода, його наближені та імператорський двір – всі вони відчували, що об'єднання Японії може бути здійснено в найближче десятиріччя. Імператорський двір, відчуваючи всю силу та міць

¹⁶¹ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Chusei saigo no hashu. P. 87.

¹⁶² Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 57.

Нобунаги, пропонував йому три найвищі посади: шьогуна, великого державного міністра або імператорського радника. Ода обдумував передати якусь із цих посад своєму сину Нобутаді, сам ж прагнув зберігати незалежність від імператорського двору.

Попри те, що антинобунагівська коаліція та рід Такеда були знищені, в Нобунаги залишалось ще доволі багато ворогів. Після падіння клану Такеда Нобунага вважав боротьбу за Серединні провінції, які контролював рід Морі, – найважливішою. Коли наприкінці травня 1582 року Тойотомі обложив ворожий замок Такамацу в провінції Біччю, а основні сили Морі вирушили звільнити його, Ода прийняв рішення організувати похід на Захід.¹⁶³ 6 червня він віддав наказ своїм полководцям готуватись до війни з Морі, а сам 19 червня прибув до Кіото, звідки збирався рушити на підмогу Тойотомі. Нобунага зупинився у монастирі Хонно, що виконував роль його столичної резиденції з 1579 року. Недалеко, у монастирі Мьокаку, розташувався його син Нобутада¹⁶⁴.

Головний командувач військ дому Ода – Акечі Міцухіде мав розіслати сповіщення про виступ до походу своїм васалам, однак замість цього він повернувся до своєї резиденції в замку Камеяма і зібрав своїх найближчих старійшин і повідомив їм, що збирається вбити Нобунагу й захопити Кіото. А спираючись на підтримку своїх підлеглих в Столичній окрузі, заколотник сподівався зайняти місце сюзерена й очолити Японію¹⁶⁵.

Зрада найближчого соратника Нобунага мала багаточислове підґрунтя. На особисті стосунки Акеті Міцухіде і його відносини з Ода Нобунага

¹⁶³ Ламерс Й. Япоский тиран. С. 212.

¹⁶⁴ Прасол А. Гибель Ода Нобунага. Причины и обстоятельства. 新潟国際情報大学 情報文化学部 紀要. С.39-63. URL: http://dropdoc.ru/doc/279273/gibel._-oda-nobunaga--prichiny-i-obstoyatel._stva#expanded:on (дата звернення: 22.08.2020)

¹⁶⁵ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 644.

наклалося загальне неприйняття його політичного курсу і - найважливіше - його ставлення до традиційних інститутів влади¹⁶⁶.

Найбільший вплив на рішення Міцухіде надали, ймовірно, три події, що трапилися в період з лютого по травень 1582 року. По-перше, це безпрецедентний тиск Нобунага на імператора в питанні про календар поточного року (лютий). По-друге, пропозиція імператора і відмова Нобунага від титулу *шьогуна* (квітень). По-третє, рішення про початок військового походу на острів Шікоку і перспектива загибелі клану Тьосокабе¹⁶⁷.

21 червня солдати заколотника оточили монастир Хонно й зненацька атакували її. Невеликий супровід Оди, що складався лише зі слуг та пажів, намагався оборонятись, однак всі поголовно загинули¹⁶⁸. Сам Нобунага відбивався від нападників списом. Після поранення, не бажаючи помирати від руки зрадника, Ода підпалив обитель, розпорів собі живота¹⁶⁹. Коли пожежа скінчилась, тіло воєначальника віднайти не змогли. Знищивши монастир Хонно, війська Акечі рушили до місця дислокації Оди Нобутади. Дізнавшись про заколот та смерть батька, Нобутада перебрався з Мьокаку до добре укріпленої резиденції Нідзьо¹⁷⁰. Проте перевага в чисельності була на боці ворогів. В результаті Ода Нобутада повторив вчинок батька, здійснив *сенпуку*, попередньо наказавши слугам заховати його тіло¹⁷¹.

Аналізуючи біографію полководця, деякі вчені дотримуються думки, що Нобунага хотів створити центральну політичну владу, яка б не залежала від могутніх *даймьо* та імператора, абсолютно незалежну від існуючої

¹⁶⁶ Прасол А. Гибель Ода Нобунага. Причины и обстоятельства URL: http://dropdoc.ru/doc/279273/gibel._-oda-nobunaga--prichiny-i-obstoyatel._stva#expanded:on (дата звернення: 22.08.2020)

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Ikegami Hiroko. Oda Nobunaga. Nihon Rekishi Gakkai henshu. Tokyo : Kabushiki Kaisha Yoshikawa Kobunkan, 2012. P. 277.

¹⁶⁹ Там само. P. 278.

¹⁷⁰ Там само. P. 282.

¹⁷¹ Прасол А. Гибель Ода Нобунага. Причины и обстоятельства URL: http://dropdoc.ru/doc/279273/gibel._-oda-nobunaga--prichiny-i-obstoyatel._stva#expanded:on (дата звернення: 22.08.2020)

структури влади держави¹⁷². На підтримку цієї точки зору деякі історики припускають, що Нобунага вимагав від імператора Огімачі зречення від влади, навіть ціною серйозних протестів від *даймьо*, суду та імператорської родини¹⁷³. Та на нашу думку, спираючись на його загальну поведінку, не бачимо настільки радикальних прагнень. Беззаперечно, він мав намір створити власну політичну структуру, але використовуючи повноваження *шьогуна*. Для цієї мети, беручи активну участь у житті столиці, він формально став частиною існуючої політичної структури й почав впроваджувати таку політику, яка б, на його думку, сприяла б створення необхідної для нього політичної структури.

За своєю натурою Ода Нобунага був більш військовим, ніж політиком. Він не показав себе таким ж радикальним і послідовним реформатором, як його наступник Тойотомі Хідейоші. Трансформації, які він проводив, не змінювали, в основі ні політичну, ні економічну систему країни, але вони були паростками майбутніх і глибоких перетворень¹⁷⁴.

Головними напрямками в соціально-економічній політиці Нобунаги були:

- Аграрна система;
- Податкова система;
- Економічний напрямок.

До середини 16 ст., в Японії майже припиняла існувати колишня система державних земель і великих приватних маєтків (*шьоен*). На територіях, які підпорядковувались Оді, дрібні приватні уділи перетворювались на земельні наділи, які вже не захоплювались чиновниками,

¹⁷² Wakita Osamu. The Emergence of the State in Sixteenth-Century Japan. From Oda to Tokugawa. *Journal of Japanese Studies*, Vol. 8, No. 2. (Summer, 1982). P. 347.

¹⁷³ Wakita Osamu. The Emergence of the State in Sixteenth-Century Japan. P. 345.

¹⁷⁴ Wakita Osamu. Oda seiken to Muromachi bakufu. P. 23.

а надавались Нобунагою військовій еліті¹⁷⁵. Він щедро роздавав захоплені землі своєму найближчому оточенню. За задумкою Нобунаги, воєначальники повинні були силою зброї гарантувати порядок в повіті, соціальну стабільність і виконання селянами їх повинностей¹⁷⁶.

На думку Нобунаги, однією з найважливіших сфер мала бути аграрна і саме вона потребувала найбільше нововведень¹⁷⁷. Війна, яку вів Нобунага, потребувала не тільки великої кількості людей, але й великих матеріальних витрат, а головним джерелом їх поповнення було сільське господарство. Для справедливого розподілу земель Ода почав створювати земельного кадастру (*кенчі*). Вперше *кенчі* були складені в Оварі, Міно, Омі та Ечідзен, південній Казі, Ямать, Ното¹⁷⁸. В них детально зазначалась площа і розмір ділянки, цінність її землі у кількості рису. Також він сприяв розмежуванню селянського і самурайського станів¹⁷⁹.

Нобунага, очевидно, розглядав феодальний зв'язок як контракт між лордом, який забезпечував захист і вигоду, та васалами, які служили взамін. Наприклад, у примітці із застереженням, яку Нобунага пишучи своєму васалу Сакумі Нобуморі, він не вказав жодної конкретної вимоги щодо військових зобов'язань Сакуми, за винятком того, що Сакума мав виконувати свої військові зобов'язання на основі *бушидо*¹⁸⁰.

Серед економічних перетворень Нобунаги найбільше значення мали:

- 1) відміна митних застав на значній території його володінь;
- 2) політика «вільні ярмарки» - «вільні цехи»;

¹⁷⁵ Oda Nobunaga at the Samurai Archive URL: <http://www.samurai-archives.com/nobunaga>. (дата звернення: 27.08.2020)

¹⁷⁶ Ламерс Й. Японский тиран. С. 121.

¹⁷⁷ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Tyusei saigo no hassya. P. 40.

¹⁷⁸ Sengoku no kakumeiji Oda Nobunaga no rekishinyumon URL: <http://sengoku-his.com/nobunaga/detail/488> (дата звернення: 25.08.2020)

¹⁷⁹ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 63.

¹⁸⁰ Wakita Osamu. The Emergence of the State in Sixteenth-Century Japan. P. 365.

3) покращення шляхових мереж¹⁸¹.

Основні економічні реформи почали проводитись з прибуттям Нобунаги до Кіото. В Оварі, Міно і інших підпорядкованих йому провінціях вони почали здійснюватися раніше¹⁸². Найважливішими з них були накази про вільні ринки (*ракуічі*) та вільних цехах (*ракудза*)¹⁸³.

Перший наказ про *ракуічі-ракудза* Нобунага оголосив для міста Гіфу¹⁸⁴, а пізніше почав вводити і в інших містах. На «вільних ярмарках» торгувати міг кожен бажаючий, а не тільки торговці із дза (торговельні союзи), до того ж торговці звільнялися від будь яких податків, кредитори не могли вимагати повернення боргів, заборонялись сварки і сутички. В той же час, Нобунага, як й інші сенгоку даймьо, не намагався ліквідувати цехи та гільдії. Він неодноразово надавав привілеї і пільги тим дза, які забезпечували для нього поставку зброї та інші важливі товари¹⁸⁵.

Головними осередками комерційної активності у володіннях Нобунаги стали урбаністичні центри – призамкові і постійні містечка, в яких оселялись ремісники і купці, які знаходились під патронатом дому Ода¹⁸⁶. Вони мали монопольне право на виробництво та продаж певних видів товарів в обмін на сплату основних та додаткового податків. Для пришвидшення сполучення та покращення торгових умов Нобунага ліквідував усі внутрішні застави, митниці та пункти пропуску на дорогах¹⁸⁷.

Через незадоволення селян щодо податкового гніту. Одою Нобунагою була зачеплена і ця сфера. Вся податкова система стала дещо спрощеною¹⁸⁸.

¹⁸¹ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 215.

¹⁸² Sengoku no kakumeiji Oda Nobunaga no rekishinyumon URL: <http://sengoku-his.com/nobunaga/detail/488> (дата звернення: 02.09.2020)

¹⁸³ Oda Nobunaga at the Samurai Archive URL: <http://www.samurai-archives.com/nobunaga>. (дата звернення: 02.09.2020)

¹⁸⁴ Рубель В. Японська цивілізація. С. 79.

¹⁸⁵ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. С. 127.

¹⁸⁶ Там само. С. 123.

¹⁸⁷ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Chusei saigo no hashu. P. 100.

¹⁸⁸ Marius Jansen The Making of Modern Japan. P. 62.

Тепер податки йшли безпосередньо від селянина до *даймьо*. Проте це стало причиною зрощення податкового гніту¹⁸⁹. Податок селян почав складатись з грошової оплати і оброку, який обчислювався виходячи із врожаю зібраного з загально земельної площі – як з суходільних, так і з заливних рисових полів¹⁹⁰. Норма введеного податку Нобунагою, складала 2:1 (дві долі селянину, одна - *даймьо*)¹⁹¹. Одночасно було наказано використовувати золото та срібло в як платіжний засіб при ввезені хутра, пир'я, ліків і т.п.¹⁹².

Як і вся реформаторська діяльність Нобунаги, його політика стосовно торгівлі і ремесла зводилась до створення і розвитку єдиного національного ринку країни¹⁹³.

У питаннях майнових зобов'язань Нобунага встановив принцип індивідуальної відповідальності, скасувавши звичай кругової поруки¹⁹⁴. Задля розвитку грошових відносин Ода почав карбувати власну валюту, а також вилучав з обігу мідні китайські монети. Розрахунок рисом замість грошей було заборонено¹⁹⁵.

1571 року Нобунага стандартизував середньовічні одиниці виміру об'єму: 1 шьо = 10 го (1,8 л)¹⁹⁶. Завдяки ефективному господарюванню на 1582 рік у резиденції Адзучі накопичилось щонайменше 10 тисяч золотих монет (близько 1,7 т золота) . Це був найбільший золотий запас тогочасної Японії¹⁹⁷.

¹⁸⁹ Marius Jansen The Making of Modern Japan. P. 72.

¹⁹⁰ Wakita Osamu. Oda seiken to Muromachi bakufu. P. 33.

¹⁹¹ История Японии. С. 159.

¹⁹² Полхов С. А. Уложения сэнгоку даймё в контексте правовой и политической истории Японии. Японоведение в России URL:http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=347 (дата звернення: 30.08.2020)

¹⁹³ The Cambridge History of Japan. Volum 4. P. 71.

¹⁹⁴ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Chusei saigo no hasha. С. 105.

¹⁹⁵ Коваленко О. Самурайські хроніки. С. 65.

¹⁹⁶ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення : 28.08.2020)

¹⁹⁷ Sengoku no kakumeiji Oda Nobunaga no rekishinyumon URL: <http://sengoku-his.com/nobunaga/detail/488> (дата звернення: 02.09.2020)

Паралельно зі зміцненням економічної потужності проходила боротьба за правовий статус міста як соціального організму. За правовим статусом міста Японії стали поділялись на 3 категорії:

- ті, які належали державним структурам;
- ті, які належали *даймьо*;
- «вільні»¹⁹⁸.

Нобунага привів до покори могутні храмові корпорації, які в попередні періоди користувалися значною автономією і часто вчиняли супротив світській владі. Разом з тим Нобунага не шкодував коштів на відновлення та ремонт храмів і святинь, але досягнув обмеження їх самостійності¹⁹⁹.

За сприяння Нобунаги були споруджені Церква Внебовзяття Богородиці в Кіото, а також дім Товариства Ісуса й семінарія в Адзучі²⁰⁰.

Отже, як ми бачимо життєвий шлях Нобунаги був не довгим, однак з його боку дуже продуктивним. За свої сорок дев'ять років він зумів об'єднати під своїм началом більшу частину Японії, що до того часу нікому не вдавалосьь.

Постать Нобунаги захоплювала як його сучасників, так і нащадків. Цей чоловік був не тільки вмілим воєначальником, але й, в якомусь сенсі, й заядлим авантюристом. Він не боявся змін і без остраху проводив реформи, вводив європейські новинки та завжди бачив далі, ніж його сучасники. А вроджене чуття на корисні нововведення допомагало йому покращувати військову справу, аграрну політику, проводити соціально-економічні перетворення. Крім того саме в добу Нобунаги в Японії почали з'являтися перші християнські місіонери. Хоч він сам не вірував в Бога і не приймав

¹⁹⁸ Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 205.

¹⁹⁹ Там само. С. 55.

²⁰⁰ Oda Nobunaga at the Samurai Archive URL: <http://www.samurai-archives.com/nobunaga>. (дата звернення: 02.09.2020)

ніякі релігійні канони, та в християнстві він вбачав силу, яка могла б допомогти йому в боротьбі з буддійськими храмами та сектами.

На його долю випав найскладніший етап творення державотворчого процесу – об'єднання країни. Його послідовники отримали великий спадок. Перетворення, які він проводив, не зачіпали в основі ні політичну, ні економічну систему країни, але вони були немов паростки, які з часом стали великими перетвореннями. Дехто з дослідників сміливо стверджує, що Нобунага своїми перетвореннями прикрив ворота середньовіччя - *чюсей* і заклав перші цеглини в фундамент нового часу - *кінсей*, будівництво якого завершилося шьогунами Токугава.

2.2. Тойотомі Хідейоші

У багатьох майбутні *даймьо*, які народились близько 1536 року, шлях до величі починався з виховання в відносно знатному роді (часто не дуже багатому та впливовому), а потім служіння в якості помічника по дому в великих і впливових кланах. Однак це був не шлях, яким йшов Тойотомі Хідейоші. Хоч його батько, Яемон, і служив у війську місцевого гегемона, Ода Нобухіде, однак він не був настільки близьким до нього, щоб ввести сина в будинок *даймьо*, оскільки Яемон був лише фермером, який періодично виконував війську повинність. В одному з боїв в 1543 році, Яемон загинув на полі бою залишивши старшу дочку та семирічного сина на ім'я Токічіро, хлопчика, який в майбутньому став Тойотомі Хідейосі²⁰¹.

На жаль, про дитячі роки Хідейоші майже нічого не відомо. В японській історіографії існує безліч непідтверджених фактів, єдине, що точно підтверджено, що йому була властива амбіційність²⁰². В 1551 році будучи підлітком він йде шукати військової слави спочатку в сусідню провінцію Тотомі, де він став воїном *даймьо* Імагава Йошімото. Однак згодом він

²⁰¹ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. Leadership, strategy, conflict. Oxford : Osprey, 2010. P. 5.

²⁰² Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. P. 22.

покидає його (причини невідомі) і до 1558 року повертається в рідну провінцію Оварі і починає прислужувати Оді Нобуназі²⁰³. З цього моменту розпочалась військова кар'єра Хідейоші, який швидко підіймався в званнях і врешті-решт став генералом та однією з найважливіших фігур Сенгоку Джідай. Попри те, що Хідейоші завоював повагу свого повелителя як командира, але через невелику статуру отримав від Нобунаги неприємне йому прізвисько Сару, що означає «мавпа»²⁰⁴.

У 1582 році після того, як Ода Нобунага помирає через зраду Акечі Міцухіде, той оголошує себе «убивцею тирана», «визволителем» та «новим правителем»²⁰⁵ після чого в своєму поході до Кіото звільняє людей від податків та роздає їм гроші. Фактично Акечі Міцухіде «правив» 13 днів, однак він не врахував амбіції Тойотомі Хідейоші і той факт, що він захоче помститись за свого феодала й самому стати правителем²⁰⁶. Тойотомі Хідейоші на чолі з військом та третім сином Оди Нобунаги вирушає в каральний похід проти Міцухіде. Вони зіштовхуються в запеклому бою при Ямадзакі (див. рис. 2.2), однак Акечі Міцухіде вдається уникнути карального меча Хідейоші. Справу останнього завершили звичайні бандити. Поранений Міцухіде проходив повз село, яке називається Огурусу, де став жертвою банди бандитів, яких зазвичай приваблювали поля бою, які полювали на поранених самураїв. Їхній вождь сунув спис на Акечі в бамбуковому гаю, і він впав мертвим зі свого коня²⁰⁷.

Після битви при Ямадзакі, протягом місяця колишні васали Оди Нобунаги зібрались в замку Кійосу, де на порядок денний виставили два питання: по-перше - перерозподіл нещодавно завойованих територій; по-друге, вибір спадкоємця Нобунаги, якому вони могли б поклястись у

²⁰³ Прасол А. Объединение Японии: Тоётоми Хидеёси. Москва: ВКН, 2016. С. 128.

²⁰⁴ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 9.

²⁰⁵ Shogun and Samurai. P. 11.

²⁰⁶ Там само. P. 14.

²⁰⁷ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P.24.

вірності²⁰⁸. Шібата Кацуе виступив з закликом підтримати третього сина Нобунаги - Оду Нобутаку, чия присутність в Ямадзакі поруч з Хідейоші зробила його хоробрим лідером у багатьох очах. Думка Кацуе мала велике значення, оскільки він був старшим радником Нобунаги протягом багатьох років²⁰⁹. Інші віддавали перевагу Ода Нобуо, другому сину Нобунаги і спадкоємця по праву.

Знищення Акечі Міцухіде при Ямадзакі дало Хідейоші великий моральний вплив серед інших генералів Нобунаги. Хідейоші зумів переконати більшість, що онук Нобунаги, Ода Хіденобу від старшого сина, який був ще немовлям, має стати наступним спадкоємцем, а Нобутака – регентом²¹⁰. Однак, знову ж, через вплив Хідейоші, один із учасників конференції почав оспорювати дане рішення закликаючи визнати регентом Нобуо. Питання про регентство спричинило ворожнечу між другим та третім братом і стали причиною розбрату між ними, а їхня ворожнеча використовувалась Тойотомі Хідейоші, який прагнув витіснити обох братів з гри і самостійно взяти опікунство над спадкоємцем²¹¹.

Потім Хідейоші встановив сильну особисту присутність у Кіото і побудував новий замок в Ямадзакі. Він зайняв режим очікування на провокацію і Ода Нобутака його прийшов «на допомогу». Плануючи серйозний союз із Шібатою Кацуї, тітка Нобутаки Оіті вийшла заміж за Кацуї, і до зими 1582 року ліга колишніх генералів Нобунаги, які вважали, що Хідейоші планує захопити його колишні домени, починає формуватися²¹².

Якби вони створили чіткий і твердий союз, а потім діяли скоординовано, то, можливо, змогли б запобігти тому, про що підозрювали і чого боялися. Натомість їхня реакція на Хідейоші була ізольованою та

²⁰⁸ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 18.

²⁰⁹ История Японии. Т. 1. С древнейших времен до 1868 г. С. 320.

²¹⁰ Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. P. 107.

²¹¹ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyos. P. 26.

²¹² Там само. С. 30.

епізодичною, і Хідейоші який показав, що він є володарем руху, зміг прибрати їх зі свого шляху по черзі. Те, що йому вдалося це зробити, було надзвичайно, оскільки його опоненти виставлялися проти нього майже по всіх провінціях країни, окрім заходу, куди він дістався до помешкання з Морі²¹³.

Ода Нобутака домінував у Накасендо на північному сході від могутнього Гіфу. Далі на північ все ще знаходився Шібата Кацуе, який міг пройти по Кіото з Кітаношо (сучасний Фукуї) в провінції Ечідзен. Його син Кацутойо тримав колишнє володіння Хідейоші Нагаханама, тоді як інший генерал проти Хідейоші, Такігава Казумасу, знаходився у фортеці Нагашіма на узбережжі Тихого океану²¹⁴.

На щастя для Хідейоші, Ода Нобутака вирішив розбити ряди і зробити хіж проти Тойотомі ще до того, як сніг розтанув у гірських перевалах Ечідзен, а це означало, що його наставник Шибата Кацуе не міг допомогти йому вчасно²¹⁵. Оцінивши ситуацію, Хідейоші рушив на Гіфу, і здійснивши успішну облогу, в результаті якої Нобутака одразу здався, коли прибула армія²¹⁶.

З повагою до його батька, Хідейоші дозволив Нобутаці залишитися в Гіфу в обмін на обіцянку вірності. Повернувшись до Кіото, Хідейоші дізнався, що Такігава Казумасу в Камеямі вирушив з військом і планує двосторонню атаку спільно з Шібатою Кацутойо, на чію позицію на східному березі озера Біва не вплинула на зимова погода²¹⁷. Спершу Хідейоші вирушив до Нагаханами і купив її прихильність великим хабарем. Потім він звернувся проти Такігави Казумасу в Камеямі і провів першу успішну облогу японського замку, пов'язану з використанням мін для

²¹³ Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. P. 116.

²¹⁴ Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. С. 141.

²¹⁵ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 55.

²¹⁶ Там само. С. 56.

²¹⁷ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 31.

обвалення частини стіни²¹⁸. З весною відлига мала б «звільнити» Шібату Кацує і дозволити швидко рухатись далі. Беручи цей факт до уваги, Хідейоші направив кілька загонів військ на північ від озера Біва для зміцнення позицій розташованих там на вершині гори фортів гарнізону, які охоплювали шляхи на північ²¹⁹.

З настанням весни сніг у проходах Ечідзен розтопився. Шібата Кацує повів свою армію на південь, і, як і очікував Хідейоші, лінія фортеці створила справжній бар'єр, тому Кацує встановив свої позиції на інших горах навпроти. Дві лінії фронту тепер розділяли трохи менше 5 км, а гірська вершина Тенцзін та прилеглі долини виступали як нічийна земля між ними. Хідейоші вирушив на північ, щоб приєднатися до своїх прикордонних військ, але скоро він прибув до Кіномото, найближчого міста до оборонної фортеці, і йому довелося піти, щоб не зіткнутися з серйозною загрозою у своєму тилу²²⁰.

Почувши про події, Ода Нобутака, який перебував в Гіфу, пошкодував про свою капітуляцію і порушивши умови миру з Тойотомі, кинув всі свої сили на підтримку Шібати Кацує²²¹. Хідейоші був змушений повернутись назад вздовж Накасендо з військом у 20 000 чоловік, щоб знову взяти в облогу Гіфу, але він оселився у сусідній фортеці в Огакі, що знаходилась на тій самій дорозі, на випадок, якщо Шібата Кацує прорветься на північ²²².

Незабаром після від'їзду Хідейосі Шибата Кацує розпочав операцію з захоплення прикордонних фортів. В ході майже річного протистояння між Кацує та Хідейоші перемогу отримує останній і проголошує себе опікуном

²¹⁸ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 60.

²¹⁹ Там само. P. 60.

²²⁰ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 32.

²²¹ Cambridge History of Japan. Volum 3. P. 277.

²²² Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 57.

спадкоємця Нобунаги таким чином ставши новим військовим лідером в Японії, яка на той час лише на половину була уніфікована²²³.

Попри поразки в попередніх боях, другий син Нобунаги, Нобукацу, не полишив амбіцій і звернувся за підтримкою до Токугави Іеясу, колишнього союзника батька. Армії Хідейоші та Токугави зустрілись в Комакі (*див. рис. 2.3*), неподалік від Нагої, де Токугава мав резиденцію. Тойотомі висунув військо у 40 000, об'єднані війська Токугава-Ода налічували лише 18 500. Протистояння здавалось незначним, допоки Хідейоші не доклали, що замок Іеясу в Окадзаві в Мікаві знаходився під охороною незначної кількості військових, поки Токугава разом з людьми знаходився в Комакі. Тоді Хідейоші вирішив обійти Токугава-Ода та атакувати Окадзакі²²⁴.

Під керівництвом Ікеди Цунеокі та його армії чисельністю 6000 чоловік, яка включала в себе 17-річного сина Хідейоші, Хідецугу та 8000 самураїв, за підтримки ще 6000 під командуванням Морі Нагайоші та Хорі Хідемаси вирушило до Мікави²²⁵.

План полководців полягав у швидкому ударі та несподіваному нападі на менші замки та фортеці по дорозі, щоб не перешкоджали їхньому просуванню до Окадзакі. Проте Ікеду затримався при нападі на замок в Івасакі, коли стрілець зі стін застрелив його з коня. Коли Токугава з військом наблизились до них, сили Хідейоші змушені були почати надступ, але армія Токугави швидко наздогнала їх почавши тим самим битву при Нагакуте (*див. рис. 2.4.*). Хідейоші перемістив свої сили до Хакусанморі (сьогодні Оваріасахі) і був розбитий несподіваною атакою Токугави Іеясу²²⁶. Сину Хідейоші, який очолював загін, ледь вдалося втікти.

²²³ Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. P. 178.

²²⁴ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 47.

²²⁵ Cambridge History of Japan. Volum 3. P. 211.

²²⁶ Там само. P. 213.

Тим часом люди Ікеди обстріляли авангард Токугави та ще один з підрозділів Хідейоші, які затаїлись поблизу Нагакуте, щоб здійснити атаку основного війська Токугави. Однак Іеясу unikнув атаки і змістив частину війська Тойотомі, кілька генералів останнього, при цьому, були вбиті. Після сутички підкріплення Тойотомі прибуло, але незабаром відступило і повернулось до свого замку в Осаці оскільки, Токугава Іеясу разом з військом теж відступили²²⁷.

Бойові дії припинились раптово. Не відомо точних причин, деякі дослідники припускають, що Ода Нобукацу змирившись з поразкою за спиною Токугави Іеясу таємно уклав мир з Тойотомі, через це й було припинення бойових дій та виведення військ Тойотомі²²⁸. Інші припускають, що саме Токугава побачивши військовий потенціал суперника запропонував мир і в якості підтвердження своїх намірів відправив до Хідейоші свого сина, як заручника²²⁹.

Ми притримуємось другої гіпотези, оскільки з багатьох джерел відомо, що Токугава у 1586 році з'явився до Кіото, присягаючи Хідейоші на вірність і визнаючи його, як наступника Оди Нобунаги. І в знак цього взяв собі в дружини сестру Хідейоші²³⁰.

В ході викладення фактів, ми дещо відійшли від постаті онука Оди Нобунаги, Оди Хіденобу. Після того, як його було обрано наступником діда, він став господарем замку Гіфу²³¹. В день свого повноліття він отримав високий придворний ранг, а згодом зайняв своє місце у військовій еліті країни. В 1600 році, 20-річний окуп Нобунаги опинився в складі західної коаліції проти Токугава Іеясу і разом з основними силами потерпів поразку в

²²⁷ Cambridge History of Japan. Volum 3. P. 215.

²²⁸ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 43.

²²⁹ Seicho Matsumoto. Tokugawa Ieyasu. Edo Bakufu o hiraku. Tokyo: Kodansha, 1982. P. 10.

²³⁰ Прасол Й. Объединение Японии. Тоётоми Хидэёси. С. 240.

²³¹ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 20.09.2020)

битві при Секігахара, де боровся проти Токугава, а ще через п'ять років помер від хвороби²³².

Як і з іншими воєначальниками до і після, Хідейоші міг домінувати на полі бою, але він все ще шукав легітимності у монарха. Щоб здобути королівську милість від імператора, який не мав власної реальної влади, він давав гроші на придворні церемонії та відбудував палац у столиці Кіото²³³. Хідейоші додав ще одну, набагато більш химерну претензію на свою легітимність правити, заявивши, що він походить від *шінтоїстського* бога сонця²³⁴. Були навіть вистави театру Но, які розповідали цю історію, в якій виступав сам Хідейоші²³⁵. Спочатку хідейоші отримав від імператорського двору ранг і посаду Внутрішнього міністра (*найму дайdzін*), згодом йому присвоїли титул *тайко*, який вважався значно вищим ніж у шьогуна, титулу його військових попередників²³⁶.

Ставши на чолі війська приблизно у 200 000 чоловік він успішно поєднував військові кампанії з дипломатією таким чином поступово утвердивши себе правителем більшої частини Японії до 1590 року. За п'ятирічний період, починаючи з 1585 року, Тойотомі Хідейоші здійснив військову кампанію на західну Японію в Кюсю та Шікоку. Успіх слідував за ним, але було і декілька непростих битв, зокрема 100-денна облога, яка була необхідною для захоплення замку Одавара, резиденції родини Ходжо²³⁷. Замок пав у 1590 році і разом з його падінням зникла остання перешкода для одноосібного правління Хідейоші. Після цього, інші вороги були більш піддатливими до переговорів, за визнання влади Тойотомі іншим ворогам було запропоновано зберегти частину земель. Серед них були і Цімадзу Сацуму та Морі Чошу. Здолавши або задобривши своїх опонентів та

²³² Прасол Й. Объединение Японии. Тоётоми Хидзёси. С. 200.

²³³ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 22.

²³⁴ Прасол Й. Объединение Японии. Тоётоми Хидзёси. С. 248.

²³⁵ Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. P. 24.

²³⁶ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 54.

²³⁷ Там само. P. 55.

залучившись підтримкою імператорського двору Тойотому Хідейоші став одноосібним керманичем Японії.

Після завершення об'єднання Японії перед Тойотомі Хідейоші виникло три важливих завдання, які необхідно було вирішити якомога швидше.

По-перше, після об'єднання земель йому необхідно було змусити всіх впливових феодалів і воєначальників признати його владу і поставити їх в повну залежність від нього²³⁸.

По-друге, замість колишнього державного апарату йому варто було створити новий орган влади, який міг би ефективно керувати справами країни²³⁹.

По-третє, Хідейоші дуже непокоїло невдоволення народних мас, в першу чергу селянства, які страждали від невпинних міжусобиць, важкого соціального гніту і повного беззаконня. Повстання селян і міських низів ставали таки ми ж частими, як і громадянські війни²⁴⁰.

В першу чергу полководець вирішив перерозподілити володіння, які належали впливовим *даймьо*²⁴¹. Відриваючись від своїх колишніх володінь, *даймьо* втрачали колишні зв'язки з місцевими жителями, таким чином князі втрачали підтримку місцевого населення, із якого формували князівсько-самурайські війська. Одночасно з цим Хідейоші віддав наказ ліквідувати замки феодалів і висунув обов'язкову умову: «*В одній провінції – один замок*», - що на практиці послаблювала військову міць *сенгоку даймьо* і давало можливість встановити більш жорсткий контроль за їх діяльністю з боку військової адміністрації Хідейоші²⁴².

²³⁸ Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. P. 152.

²³⁹ Там само. P. 152.

²⁴⁰ Там само. P. 153.

²⁴¹ Прасол А. Объединение Японии. Тоётоми Хидеёси. Москва, 2016. С. 178.

²⁴² Искендеров А. Тоётоми Хидеёси. Москва: Наука, 1984. С. 228.

Тойотомі був занепокоєний сильним впливом єзуїтів, які контролювали важливий порт в Нагасакі. І порівняно з Нобунагою він залишався вірним традиційним релігійним віруванням, які діяли на території Японії. В християнах Хідейоші вбачав потенційно небезпечних противників²⁴³. Після підкорення Кошю володіння єзуїтів в Нагасакі були конфісковані і увійшли в особистий домен Хідейоші²⁴⁴. В 1587 р. Хідейоші в своєму указі наказав християнським місіонерам протягом 20 днів покинути Японію, до нього ж було додано положення про заборону місіонерської діяльності²⁴⁵. Нічого втілено в життя в повній мірі не було. Місіонери залишились, а число християн зростало. Тим не менш гоніння на християн посилювалися. В іншому указі Хідейоші землевласникам заборонялось приймати християнську віру від християн, які жили в їхніх володіннях²⁴⁶. Великим землевласникам при бажанні прийняти християнство необхідно було отримати дозвіл Хідейоші. Декларувалася заборона на продаж японців у рабство в Японії та за її межами.

Хідейоші був також промоутером і великим покровителем мистецтв, хоча і значною мірою для того, щоб забезпечити власну вражаючу колекцію замків та палаців²⁴⁷. *Тайко* знайшов час і гроші, щоб допомогти давньому релігійному об'єкту: добудував актовий зал Сенджокаку, найбільшу будівлю в святині Іцукусіма в префектурі Хіросіма, і відновив буддійський храм Дайгоджі в Хейянкю²⁴⁸.

Хідейоші, як і його попередник, проводив політику, направлену на розвиток міст. Він прагнув отримати контроль над торгівлею і всіма можливими шляхами сполучення. За його наказами були побудовані палац

²⁴³ Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. P. 211.

²⁴⁴ Джозеф М. Китагава. Религия в истории Японии. С. 232.

²⁴⁵ Cambridge History of Japan. Volum 4. P. 356.

²⁴⁶ Китагава Дж. Религия в истории Японии. С. 235.

²⁴⁷ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 58.

²⁴⁸ Китагава Дж. Религия в истории Японии. С. 228.

Дзюракудай, замок Фушімі в Кіото, Осацький замок та інші²⁴⁹. Вслід за Нобунагою видавав закони, які б скасовували різні перешкоди на шляху розвитку торгівлі, але разом з тим Хідейоші почав збирати податок з купців. Хідейоші активно використовував багатих купців в якості фінансових радників, доручав їм наглядати за будівництвом міст, управління своїм доменом. Найбільш великі торгівельні центри разом з срібними і золотими копальнями, Тойотомі включив до свого домену²⁵⁰. Позбавляючи одних *дза* привілеїв, Хідейоші дарував нові пільги іншим.

Протягом XVI століття об'єм добутку золота та срібла в Японії значно зріс порівнюючи з минулим століттям. В 1588 р. була викарбувана золота, а згодом і срібна монети²⁵¹. В тому ж XVI ст. велику роль в торгівлі стали відігравати іноземці, а особливо португальці, які стали посередниками в торгівлі між Японією, Китаєм та іншими країнами Азії. Вони обмінювали японське золото на китайський шовк, який потім збували в Японії. Центром торгівельної активності португальців став порт Нагасаки²⁵².

Економічною основою влади Хідейоші був контроль над землями його домена, дохід яких до 1598 р. складав приблизно 12% від доходу всіх зареєстрованих в ході *кенчі*, земель Японії²⁵³.

Ще однією з важливих внутрішніх реформ Хідейоші була зміна і оцінка земельного фонду всієї Японії. Були введені однакові стандарти виміру площі, заливних рисових полів, суходільних і присадибних земель. На основі одиниці довжини *кен* – вичислювалась базова одиниця площі 1 бу, що дорівнювала 1,9м². 300 бу складала 1 тан, 10 тан – 1 тьо. Ділились землі в залежності від врожайності на хороші, середні і погані. Вводилась система *кокудака*: в залежності з місцевими умовами фіксувалась урожайність 1-го

²⁴⁹ Прасол А. Объединение Японии. Тоётоми Хидэёси. С. 253.

²⁵⁰ Там само. С. 312.

²⁵¹ Nihon no rekishi gaido URL: <http://www.jp-history.info> (дата звернення: 03.09.2020)

²⁵² Там само.

²⁵³ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 57.

тан для кожної з цих категорій, що виражалась в коку рису. В кадастрових записах реєструвалися наділ і ім'я землевласника, за яким закріплювалось право на обробку і обов'язок виплачувати річний *ненгу*. Як правило в такі реєстри потрапляли імена тих селян, які на момент проведення *кенчі* обробляли землю і останні роки платили ренту²⁵⁴.

Дані про площу і врожайність земель збирались в кожному селі. За даними *кенчі* були зафіксовані кордони селянських поселень і були укладені земельні кадастри по кожній провінції Японії. *Кенчі* проводились емісарами Хідейоші і *даймьо*, при участі представників селянських громад, які ознайомлювались з результатами обмірів і підписували документ. Порівняно з *кенчі* Хідейоші, земельні описи, які складались *сенгоку даймьо*, були менш достовірними, оскільки їм за основу служили донесення землевласників і самих селянських громад і зовсім не перевірялись²⁵⁵.

Кенчі мали велике значення для подальшого розвитку Японії: був здійснений доволі точний звіт земельного фонду в масштабах всієї країни і в певній мірі впорядковані земельні стосунки. Завдяки даним кадастрів оцінювались прибутки володінь *даймьо* і васалів, разом з тим розмір військової повинності, яку вони повинні були здійснювати в випадку наказу Хідейоші зібрати військо. До того ж, маючи інформацію про прибутки з різних земель, Хідейоші міг по своєму бажанню легко переміщувати *даймьо* з одного уділу в інший. Крім того з цих свідчень вираховувався об'єм повинностей селян.

Дана земельна реформа остаточно ліквідувала залишки *шьоен*, однак вони не призвели до зникнення общинного самоуправління серед селян, ні до виникнення однорідного прошарку серед дрібних сільськогосподарських виробників²⁵⁶. Багато не зареєстрованих в кадастрах селян не тільки

²⁵⁴ Marius Jansen. The Making of Midern Japan. P. 23.

²⁵⁵ Искендеров А. Тоётоми Хидеёси. С. 355.

²⁵⁶ Cambridge History of Japan. Volum 4. P. 535.

виплачували *ненгу* землевласнику, але і продовжували виконувати різноманітні трудові повинності²⁵⁷. Зберігалась і рабська праця холопів.

В рамках політики в боротьбі з піратством в 1588 р. Хідейоші прийняв наказ про боротьбу з піратством (*кайдзоку чьодзі рей*), згідно якого землевласникам наказувалось виявити в своїх володіннях всіх судновласників, моряків та вимагати від них письмову клятву, за якою вони обіцяли більше не займатись розбійництвом на морі²⁵⁸. *Кайдзоку* являли були загонами воїнів, які дислокувались на фортецях, які були побудовані на морських узбережжях та островах. Згодом Хідейоші залучив піратів до торгівлі, за умови, що вони несуть його власну особисту червону печатку, звідси їх загальна назва «*суїн-сен*» або «кораблі червоної печаті»²⁵⁹. Цей указ мав забезпечити безпечне і безперешкодне судноплавство для розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі, а також забезпечити контроль Хідейоші над морським простором навколо Японії.

Важливим було встановлення жорстких статусних відмінностей між соціальними групами. 1591 р. Тойотомі затвердив закон, що закріплював статусні відмінності²⁶⁰. Служивим людям військових будинків не дозволялось ставати жителями міста або селянами. Низькорангові самураї, які перебрались в село, або в місто з 1590 року, підлягали виселенню з нового місця перебування²⁶¹. Селянам заборонялось кидати обробіток землі і ставати найманими робітниками або торговцями. Забронювалось тримати на службі людей, які залишили своїх господарів без їх дозволу²⁶². Поява даних заборон була пов'язана з напливом слуг-втікачів з військових будинків та селян, які йшли зі своїх будинків в міста, і був націлений на закріплення провідного

²⁵⁷ Cambridge History of Japan. Volum 4. P. 537.

²⁵⁸ Искендеров А. Тоётоми Хидеёси. С. 372.

²⁵⁹ Marius Jansen. The Making of Midern Japan. P. 21.

²⁶⁰ Прасол А. Объединение Японии. Тоётоми Хидэёси. С. 263.

²⁶¹ Там само. С. 264.

²⁶² Искендеров А. Тоётоми Хидеёси. С. 342.

становища військового дворянства. В подальшому таку ж політику продовжували шьогуни династії Токугава²⁶³.

У 1591 р. Хідейоші розробив жорстку класову систему з різним рівнем для воїна (ши), фермера (ні), ремісника (ко) і купця (шо), часто називану *систему ши-но-ко-шо*²⁶⁴. Кожному класу надавали значення, виходячи з його виробничої вартості, і не дозволялося переміщатися між рівнями, що означало, що, наприклад, самураєм міг стати лише молодий чоловік, народжений у сім'ї самураїв²⁶⁵. Інша сторона медалі полягала в тому, що самураї теж не могли залишити професію. Іншим наслідком було те, що самураї не могли бути воїнами і одночасно фермерами, як це було в минулому, і тому тепер доводилося вибирати один спосіб життя над іншим, роблячи їх цілком залежними від своєї зарплатні, яку надавав їх феодал, якщо вони все-таки обирали служити самураєм²⁶⁶. Система, хоч і була заплутана в реальній практиці, однак не скрізь суворо нав'язувалась, залишалась діючою впродовж періоду Едо²⁶⁷.

Порівнюючи організацію правління Оди та Тойотомі, може здатись, що вони доволі подібні, та головна відмінність полягає між ними в тому, що за правління Нобунаги центральна політична влада досягла верховної влади, успадкувавши позицію, яку колись займав Бакуфу Муромачі²⁶⁸. Нобунага продовжував співпрацювати з дворянами і храмами як незалежними утвореннями і був готовий визнати їхні земельні наділи та внести додаткову землю на свою користь. При Тойотомі – це вже не була уніфікована центральна влада, яка спиралася як на цивільну, так і на військову владу²⁶⁹. Хідейоші не сприймав ні їх існування як незалежних утворень, ні їхніх

²⁶³ Н. Лещенко. Япония в эпоху Токугава. С. 81.

²⁶⁴ Искендеров А. Тоётоми Хидеёси. С. 342.

²⁶⁵ Спеваковский А. Самураи — воинское сословие Японии. С. 15.

²⁶⁶ Там само. С. 15.

²⁶⁷ Спеваковский А. Самураи — воинское сословие Японии. С. 18.

²⁶⁸ Wakita Osamu. The Emergence of the State in Sixteenth-Century Japan. P. 353.

²⁶⁹ Там само. С. 354.

земельних володінь²⁷⁰ і постійно намагався перетворити їхні володіння у феоуди, якими міг би розпоряджатися на свій розсуд.

В 1588 р. Хідейоші прийняв указ *катанагарі рей*, або славнозвісний наказ про «полювання за мечами»²⁷¹. Селянам заборонялось мати зброю (мечі, луки, списи, вогнепальну зброю). Вилучену зброю розтопили і кинули у гігантського Будду для Хеянкію та кілька дзвонів для прикраси храмів²⁷².

Катанагарі рей був покликаний викоринити звичаї японського Середньовіччя і знизити небезпеку бунтів і повстань проти наростаючого податкового гніту та поділу землі²⁷³. На ділі ж даний наказ не спричинив за собою моментальний збір зброї, яку мали селяни.

Незважаючи на ці заходи та жорстку класову систему самураїв, під час загальної мілітаризації Японії, Хідейоші все ще міг скликати великочисленну армію, коли це було потрібно, і вона була оснащена мушкетами та гарматами. Питання було, що з цим робити?

Деякі дослідники зазначають, що в розмовах зі своїми радниками Тойотомі Хідейоші висловлював побоювання щодо нових постань та розбратів між *даймьо*²⁷⁴. Можливо подібні настрої вже відчувались у впливових колах. Спільним ворогом для всіх японських *даймьо* Тойотомі Хідейоші обрав Корею, куди і здійснював походи у 1592 і 1597 роках, проте жоден із них не мав успіху.

Хідейоші помер природньою смертю 18 вересня 1598 року²⁷⁵, але не мав життєздатного спадкоємця, оскільки його сину на той час було лише 5 років. До народження сина Хідейоші обрав наступником свого племінника

²⁷⁰ Попри те, що Хідейоші допомагав японським релігійним жрецьям та спорудам, він обмежував їх у земельному володінні, виділяючи їм лише ту територію, на якій знаходився храм.

²⁷¹ Елисеєв Д. История Японии. Между Китаем и Тихим океаном. Санкт-Петербург: Евразия, 2019. С. 147.

²⁷² Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 59.

²⁷³ Елисеєв Д. История Японии. С. 148.

²⁷⁴ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 60.

²⁷⁵ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 20.09.2020)

Хідецугу, але після звістки про народження сина племінник був відкинутий. Через параною лідера, Хідецугу постійно боявся, що суперники готували змову проти нього. Хідецугу змушений був здійснити ритуальне самогубство, а його дружина та троє малолітніх дітей були страчені²⁷⁶.

Хідейоші домовився, що п'ять міністрів *тайро* поділять роль регента його сина, але врешті-решт ці люди почали боротись між собою лише за верховенство один над одним.

Отже, попри різницю в походженні та характері, Хідейоші зумів стати гідним наступником Оди Нобунаги та завершити його справу. Особистість та політика Тойотомі Хідейоші, не отримали однозначної оцінки в японській історіографії. Японські історики, коли виділяють Хідейоші місце в історії, в першу чергу спираються на оцінку його політики в цілому, а не по окремих акціях. Влада Нобунаги діяла на обмеженій території, Хідейоші де факто володів всією Японією. Він зосередив в своїх руках і суспільну, і військову владу, що дозволило успішно йому проводити соціально-економічні перетворення в масштабах всієї країни. Н. Лещенко в своїй праці зазначає, удосконалення Хідейоші політики Нобунаги ознаменувала собою вступ Японії в новий період розвитку – в період *кінсей*, що є результатом соціально-політичної трансформації і економічних змін, які були властиві 16 століттю²⁷⁷.

2.3 Токугава Іеясу

Фінальними з об'єднувачів Японії став Токугава Іеясу, який скористався здобутками двох своїх попередників та прожив досить довго, щоб завершити свою роботу. у нього було достатньо синів, щоб позбавити його залежності від лояльності своїх васалів, і він створив шьогунат, який проіснував до 1868 року.

²⁷⁶ Cambridge History of Japan. Volum 4. P. 280.

²⁷⁷ Н. Лещенко. Японія в епоху Токугава. С. 48.

Особиста історія Ієясу може стати прикладом для підручника про невпевненість і якості, які створили з нього лідера в роки Сенгоку.

Він народився в 1543 році, і був сином дрібного військового начальника в Мікаві (сучасна Шідзуока)²⁷⁸. Коли йому виповнилось чотири роки, батько відправив його до більш потужного сусіда Імагави, в якості заручника. Однак по дорозі туди його викрали самураї будинку Ода, яким, пізніше, керував Нобунага, й утримували його там протягом двох років²⁷⁹. У віці семи років він був звільнений, однак попередні плани відправити його в якості заручника до Імагави залишались в силі й, врешті-решт, були здійснені. В статусі заручника Ієясу залишався до вісімнадцяти років. На той час він вперше одружився і мав сина²⁸⁰.

У 1560 році, коли Нобунага здобув верховенство над Імагавою в своїй першій великій перемозі, Ієясу пішов з переможцем і бився як прихильник Нобунаги до смерті останнього. Це дозволило йому взяти на себе відповідальність за своїх старих сімейних васалів і зазіхнути на землі Імагави на свою користь. За імперською згодою йому було дозволено змінити своє прізвище (Мацудайра) на більш давнє ім'я Токугава²⁸¹. Союз з Нобунага вимагав, щоб він показав свою лояльність, стративши свою (пов'язану з Імагавою) дружину і наказавши своєму синові здійснити *сенпуку*²⁸². Після смерті Нобунаги він захопив домени Такеда на півночі і до 1583 року став володарем п'яти провінцій. Він мав надзвичайно давнє походження і був навчений в негараздах.

Коли після деяких незначних військових зіткнень з Тойотомі Хідейоші, вони вирішили співпрацювати. Ієясу запропонував Хідейоші ще одного сина

²⁷⁸ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 20.09.2020)

²⁷⁹ Seicho Matsumoto. Tokugawa Ieyasu. P. 17.

²⁸⁰ Там само. P. 18.

²⁸¹ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 20.09.2020)

²⁸² Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 29.

для усиновлення та прийняв за дружину сестру Хідейоші, яка розлучилася з цього приводу з попереднім чоловіком²⁸³.

Іеясу розвивав свої адміністративні навички, тоді як Хідейоші зайнявся захоплення Шікоку і Кюсю. Потім, у 1590 році, вони розпочали найважливішу військову співпрацю в своїй кар'єрі - успішну облогу Одавари. Це привело до приєднання північно-східних провінцій Японії до коаліції *даймьо*, які підтримувала Хідейоші.

Хідейоші «нагородив» Іеясу, наказавши йому зібрати речі та переїхати з рідної провінції в землі, які нещодавно були завойовані. Він надав йому замок та вдосталь запасів, взамін наказав здати свої провінції в центральній Японії для перепризначення²⁸⁴. Цей крок, який спочатку мав здатися ударом, зрештою пішов на користь Іеясу. Він почав командував найбільшою консолідованою рівниною, Канто, з доходом у 2,5 мільйона коку²⁸⁵. Це було чуже Іеясу і, що ще важливіше, його васалам; вони не мали місцевої бази підтримки, і вони повністю залежали від свого лорда. Іеясу займався розвитком Канто, в той час як Хідейоші збирав *даймьо* в західній Японії для вторгнення в Корею. Іеясу не був причетний до цієї дорогої нерозумності, і дипломатично закликав Хідейоші не залишати країну самому²⁸⁶.

Адміністративні дії Іеясу в Канто довели ідеальну підготовку до здійснення ним національної політики після битви при Секігахарі (*див. рис. 2.5*). Своїх надійних васалів він розмістив у місцях стратегічного значення. Він створив механізм місцевого управління та оподаткування. В якості своєї штаб-квартири обрав невелике містечко-фортецю посеред своїх нових володінь замість того, щоб відбудовувати Одавару²⁸⁷. Це було Едо, сучасний Токіо. Там він розробив масивний план будівництва, який вимагав

²⁸³ Прасол Й. Объединение Японии. Тоётоми Хидэёси. С. 240.

²⁸⁴ Seicho Matsumoto. Tokugawa Ieyasu. P. 23.

²⁸⁵ List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 20.09.2020)

²⁸⁶ Seicho Matsumoto. Tokugawa Ieyasu. P. 34.

²⁸⁷ Cambridge History of Japan. Volum 4. P. 132.

п'ятнадцяти і більше років для його завершення. Болота довелося осушувати. Вали замку Тійода (нинішньої території імператорського палацу), що знаходився в центрі Едо, були зроблені з гігантських скель, вирізаних зі скель півострова Ідзу на півдні²⁸⁸. Для їх транспортування через прибережну рівнину було прорізано ряд ровів²⁸⁹. Інші громадські роботи були необхідні для водопостачання того, що за кілька століть стало найбільш густонаселеним містом у світі.

У 1598 році, Хідейоші, відчуваючи наближення смерті, призначив Іеясу одним із п'яти *тайро*, яким доручали добробут та безпеку його маленького сина Хідейорі в Осаці²⁹⁰. Іеясу та інші поклялися служити Хідейорі так само вірно, як і його батькові. Напевно, ніхто з них не мав наміру робити заколот та привласнювати собі владу Хідейорі, але прагнення буди єдиним регентом над майбутнім керманічем було сильнішим обіцянок колишнього лорду. В будь-якому випадку Іеясу, з його величезною та інтегрованою сферою контролю та великою кількістю нащадків від своїх дружин, з якими можна було укласти союзи, був найкращим та найамбітнішим серед інших претендентів.

Незабаром він зміцнив становище сина, усиновив дочку та двох онучок із стратегічно розміщеними сім'ями. Коли йому кинула виклик інша група васалів Хідейоші на чолі з Ішидою Міцунарі, відбулося зіткнення у бою при Секігахари, де Токугава здобув перемогу²⁹¹.

Але що змусило Токугаву Іеясу виступити проти регента Міцунарі: забезпечення власної безпеки та безпеки країни, чи він здійснив останню кампанію періоду Сенгоку з нещадного опортунізму?

²⁸⁸ Лещенко Н. Япония в эпоху Токугава. Москва: Крафт+, 2010. С. 51.

²⁸⁹ Там само. С. 52.

²⁹⁰ Прасол Й. Объединения Японии. Тоётоми Хидэёси. С. 438.

²⁹¹ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 33.

Це одна з тих речей, про яку ми навряд чи колись дізнаємось. Можна припустити останнє: попри те, що він був грамотним командиром і бюрократом, вигравав майже кожну битву, за винятком Мікатагахари, і мав проникливе око, щоб віднаходити нові таланти, в японському менталітеті не прийнято підносити когось, хто опинився на вершині завдяки своїм особистим зв'язкам з найбільш могутніми людьми в Японії, замість того, щоб бути «аутсайдером», який має всіма силами пробитися до вершини, «великим героєм». І Нобунага, і Хідейоші потраплять до останньої категорії, тоді як єдиною чесною Токугави, яка дала йому змогу отримати владу, була «терплячість», що дало йому можливість без особливих зусиль отримати владу²⁹².

Чи здійснив він цю кампанію з безжального опортунізму чи задля загального блага країни, ми ніколи напевне не дізнаємось. Це цілком могла бути комбінація. Однак Секігахара не була спланованою кампанією Ієясу та лояльних до нього *даймьо* проти нащадка Тойотомі Хідейоші. Всі вони залишались вірними його пам'яті та спадкоємцю. Але Ієясу був визнаний лідером східного війська, і ніхто інший не мав такої можливості, щоб скористатися результатами битви. Ієясу підняв цю проблему та став домінантом у цій боротьбі.

Першими і очевидними кроками після перемоги було розпорядження територіями, що утримували лідери західної коаліції, які протистояли йому в Секігахарі. Вісімдесят сім будинків воїнів були ліквідовані, а три зменшені в розмірах. Для прикладу син Хідейоші, Хідейорі виявив, що його володіння зменшились на 1,3 мільйона коку²⁹³. Безпосередніми бенефіціарами стали васали Токугави, які служили йому з самого початку. Вони керували територіями на рівнині Канто, оскільки Хідейоші наказав Ієясу переїхати туди в 1590 році; деякі з них мали території, більші за територію багатьох

²⁹² Seicho Matsumoto. Tokugawa Ieyasu. P. 78.

²⁹³ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 37.

феодалів, але як підлеглі Ієясу вони не мали офіційного статусу *даймьо*²⁹⁴. Тепер це звання було в Ієясу і він передав його своїм підлеглим вассалам і переселив їх в стратегічні пункти по всій центральній Японії. Надалі потреба в додатковій винагороді поєднувалася з сумнівами щодо лояльності і щодо впливу на землеволодіння вже на наданих землях. Кобаякава Хідеакі, маніпулятор, чия зрада західної коаліції в Секігахарі, був відправлений у велике володіння Внутрішнього моря в Окаяму (Бізен), але коли він помер без спадкоємця в 1602 році, його маєток занепав. Це було вперше, коли передача цього наказу не була пов'язана з воєнним станом, і це свідчило про силу центральної влади, що формувалася²⁹⁵.

У 1603 р. Ієясу прийняв призначення *шьогуна*, але це не вирішило проблему Хідейорі в Осаці. Ієясу вважав за потрібне провести рік і дев'ять місяців у Фушімі, недалеко від столиці, щоб стежити як за Кіото, так і за Осакою²⁹⁶. У 1605 році він передав титул *шьогуна* своєму синові Хідетаді і повернувся далі на схід до Сунпу в Сідзуоці, де продовжував наглядати за будівництвом нового порядку²⁹⁷.

Даймьо було наказано подати реєстри своїх сіл та карти територій. У 1606 році для суду було розроблено рекомендації майбутнього судового рангу та кабінетів для військових будинків²⁹⁸. Розпочалась робота над установами, які відрізняли б систему Токугави протягом наступних двох століть.

Кожен з об'єднувачів, будував своє управління, спираючись на здобутки свого попередника. Нобунага знищив старий порядок і розпочав процес централізації; Хідейоші регулював систему *даймьо*, але покладався на престиж імператорського двору, замість того, щоб виробити послідовну

²⁹⁴ Лещенко Н. Япония в эпоху Токугава. С. 64.

²⁹⁵ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 34

²⁹⁶ Seicho Matsumoto. Tokugawa Ieyasu. P. 89.

²⁹⁷ Там само. P. 90.

²⁹⁸ Лещенко Н. Япония в эпоху Токугава. С. 70.

ієрархію васалів. Однак Ієясу прожив шістнадцять років після своєї найбільшої перемоги і зосередився на кроках, які б дозволили його роду протриматись. Він зміг розмістити своїх п'ятьох синів у кільці зовнішньої підтримки та залучити накопичений ним практичний досвід для вироблення системи перевірок. Система, яка виникла, проіснувала до 1868 року²⁹⁹.

Попри успіх, у нього залишалась невирішена справа. Хідейорі залишався живим і здоровим в Осаці, як нагадування про обіцянку Ієясу вірності і багато впливових *даймьо* Хідейоші все ще були при владі на своїх наділах, займаючи високі посади. Попри те, що володіння десятирічного Хідейорі та його матері були зменшені до земель, що виробляли лише 650 000 коку на рік³⁰⁰, він все ще залишався загрозою для законності Токугави, оскільки Ієясу був зобов'язаний захищати його інтереси. Хідейорі та його мати чинили опір і вагання у відповіді на прохання Ієясу про зустріч, не знаючи, чи він все ще поважає спадщину Тойотомі, чи є не більше, ніж ретельно спланованою хитрістю. Нарешті зустріч відбулася в 1611 р. На відносно нейтральному майданчику замку Кіото Нідзо, а не в штаб-квартирі Ієясу в Фушімі, але це мало сприяло поліпшенню відносин між ними³⁰¹.

Хлопець видавався здібним і ставав популярним при імператорському дворі, де почали говорити про можливість призначити його на старий титул батька. Хідейорі, який отримав від імператора звання *най дайцзинь* поставили його на один рівень з Ієясу, а його постійна присутність в Осаці було нагадуванням про те, що першість Токугави була певною мірою узурпацією³⁰². В 1614-1615 Токугава Ієясу здійснив дві кампанії проти Хідейорі, які в історіографії отримали назву Осацької.

У 1614 році Ієясу використав досить незначний привід для нападу - про уявний вираз, переданий використанням символів його імені в написі на

²⁹⁹ Лещенко Н. Японія в епоху Токугава. С. 78.

³⁰⁰ Cambridge History of Japan. Volum 4. P. 203.

³⁰¹ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 35.

³⁰² Там само. С. 37.

храмовому дзвоні³⁰³. Близько 90 000 захисників Осацького замку стримували атаку³⁰⁴. Ієясу вдався до хитрощів і запропонував перемир'я, в рамках якого, як прояв добросовісності, мала бути заповнена частина оборонних ровів замку Осака³⁰⁵. Поки виконувались ці умови, трудові загони Токугави з надмірною ревністю заповнили більше ровів, ніж було передбачено угодою. Повторну атаку Ієясу здійснив влітку 1615 року³⁰⁶. Коли поразка була неминуча, молодий Хідейорі та його мати покінчили життя самогубством, замок був охоплений полум'ям, і проблема збереження вірності пам'яті Хідейоші була «офіційно» забута. Рід Тойотомі був знищений, і *бакуфу* Токугави стало повноцінною системою правління Японією.

Отже, Токугава Ієясу започаткував один з найдовготриваліших *шьогунатів* в Японській історії. Використовуючи здобутки своїх попередників він максимально використав їх при побудові власної управлінської системи. Битву проти Міцунарі можна назвати заключною битвою періоду Сенгоку, а остаточне знищення роду Тойотомі завершило розділ японської історії, як «період міжусобиць».

«Що ви зробите, якщо соловей відмовиться вам заспівати?» Ода Нобунага відповів: *«Я би знищив її гніздо»*, Тойотомі Хідейоші - *«Я б змусив її співати»*, а Токугава Ієясу – *«Я б зачекав, поки вона заспіває»*³⁰⁷. Ці відповіді яскраво демонструють різницю в характерах трьох полководців, які відіграли головну роль в політичному житті Японії в кінці XVI – початку XVII століття. Вміння вичікувати було характерним для Ієясу-політика, що в поєднанні з рядом інших факторів забезпечили йому можливість завершити міжусобиці.

³⁰³ Н. Лещенко. Япония в эпоху Токугава. С. 75.

³⁰⁴ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 85.

³⁰⁵ Н. Лещенко. Япония в эпоху Токугава. С. 57.

³⁰⁶ Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. P. 86.

³⁰⁷ Shogun and Samurai. С. 4.

Нобунага першим розпочав об'єднання, і на момент смерті значна частина країни знаходилась під його владою. Ми ніколи не дізнаємось, зміг би він остаточно об'єднати країну та започаткувати новий *шьогунат* (чи передати повну владу імператору) під прапором дому Ода, та його роль і здобутки неоціненні, оскільки Тойотомі Хідейоші, прийшовши до влади, міг зосередитись на державотворчій політиці, зміні суспільного устрою, розвитку торгівлі, а не відволікатись на постійні міжусобні війни. Землі та військо, яке стало його спадком від Нобунаги наганяло страху на опонентів і таким чином сприяло підкоренню інших земель мирним шляхом, оскільки виступати майже проти 200 000-ного війська рідко хто наважувався. І, нарешті, Токугава Іеясу – він отримав об'єднані землі, організацію суспільства, підкорених *даймьо* з васалітетною присягою і багато синів, що дозволило йому не особливо спиратись та йти на поступки іншим *даймьо*. А знищивши єдиного кровного нащадка Тойотомі він остаточно утвердив владу нового режиму і проголосив нову епоху – епоху Едо.

РОЗДІЛ III: ЕПОХА ЕДО, ЯК ГОЛОВНИЙ НАСЛІДОК СЕНГОКУ ДЖІДАЙ

Єдиної оцінки періоду Сенгоку Джідай немає. Та кожен з істориків, чи то вони японські, чи іноземні беззаперечно погоджуються з тезою, що «Сенгоку Джідай стало перехідною ланкою між середньовіччям та раннім новим часом³⁰⁸». Повне знищення колишніх інституцій влади призвело до того, що японське суспільство на початку XVII століття ступило на новий шлях, з новими законами та організацією уряду.

Багато дослідників середньовічної Японії схиляються до думки, що *сенгоку даймьо* зуміли створити більш «зрілу» феодальну владну структуру, яка стала основою для структури *лади кінсей* (ранньомодерна структура)³⁰⁹. Уряд Ода свого часу став центральною політичною владою, яка з'явилася в період Сенгоку.

Ми розуміємо, що і Тойотомі Хідейоші, і Токугава Іеясу в основі організації японської державності спирались на організацію уряду свого попередника. Потрібно додатково дослідити відмінності між урядами Тойотомі та Токугави, однак можна погодитись з наступним твердженням: одночасно обидва уряди були побудовані на базовій політичній та соціальній структурі *кінсей*³¹⁰. Основна різниця полягала в тому, що у верхівки правління Ода та Тойотомі на вершині був *кампаку*, а в Токугава – *бакуфу*³¹¹. *Шьогунат* Токугава багато в чому відрізнявся від своїх попередників, однак можна стверджувати одне - одночасно обидва уряди були побудовані на базовій політичній та соціальній структурі *кінсей*.

³⁰⁸ Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Tyusei saigo no hassya. P. 8.

³⁰⁹ Wakita Osamu. The Kokudaka System: A Device for Unification. *The Journal of Japanese Studies* Vol. 1, No. 2 (Spring, 1975). P. 298.

³¹⁰ Wakita Osamu. The Emergence of the State in Sixteenth-Century Japan. P. 361.

³¹¹ Там само. P. 362.

Уособлюючи посаду *шьогуна*, як головний спосіб легітимізувати свою владу, Токугава Ієясу наслідував два попередні *шьогунати*. Як *шьогун* він вимагав визнання маєтку Буші, як головного, та, як делегата імператора, який володіє правами та обов'язками національного управління³¹². Описуючи режим Едо на ранніх етапах, до недавнього часу історики зупинялися на факторі прав та переваг майже до виключення відповідальності. Але існування неписаних правил для *шьогуна*, який мав служив охоронцем держави (*тенка*) та захисником свого народу, визнавали самі *шьогуни*, особливо стосовно ті питання, які стосувались зовнішніх відносин, як у випадку поширення християнства в середині XVII століття та вторгнення іноземців у середині XIX століття³¹³. Саме ця сфера відповідальності та право вести зовнішні відносини найбільш чітко вирізняла статус *бакуфу* в ієрархії національних справ.

Як під час правління Ода та Тойотомі, так і Токугава, в центральному уряді керівні посади обіймали *даймьо*³¹⁴. Однак уряд Тойотомі здійснював більш суворий контроль над кожним з них, ніж Токугава. Він більш чітко визначив, як слід керувати кожним із доменів, і видав більш детальні вказівки щодо використання доходу, отриманого від кожного домену³¹⁵. Нагляд уряду також поширювався на такі питання, як витрати *даймьо* в Кіото, конкретний розподіл феодинів васалам *даймьо* в кожному домені та призначення земель, які мали військові зобов'язання, та земель, які цього не робили³¹⁶. Крім того, Тойотомі почав переміщувати *даймьо*, тим самим не даючи їм створити закриті економічні одиниці, які можна було б

³¹² Marius Jansen, Gilbert Rozman. Japan in Transition. From Tokugawa to Meiji. New Jersey: Princeton University Press, 1988. P. 347.

³¹³ Там само. С. 348.

³¹⁴ Н. Лещенко. Япония в эпоху Токугава. С. 80.

³¹⁵ Прасол А. Объединение Японии. Тоётоми Хидеёси. С. 178.

³¹⁶ Там само. С. 178.

контролювати³¹⁷. *Бакуфу* Токугави, хоч і здійснював певний контроль над *даймьо*, в основному визнавав відносну незалежність кожного з них³¹⁸.

Іншою особливістю шьогунату Токугави Іеясу стала його позиція, щодо того, що саме *шьогун* має стати власним землі, яка оподатковується країною³¹⁹. Подібні ідеї свого часу намагався впровадити Тойотомі Хідейоші, але через сильну, на той час, владу та вплив *даймьо*, не міг остаточно стати одноосібним власником землі³²⁰. Право, яке отримав Токугава Іеясу та його нащадки було всеосяжним і застосовувалося до всіх земельних ділянок, чи то представників придворної знаті, чи то релігійних орденарів³²¹. Хоча, на ранніх етапах Едо це право не докінця сприймалось. Відповідальністю та обов'язком *шьогуна* стало забезпечення належного уряду - завдання, яке на ранніх етапах, Токугава Іеясу поділив з *даймьо*³²².

За державним правом Едо, володіння землею було юридично можливим лише за умови, що документ про надання домену було підтверджено печаткою *шьогуна*³²³. Це було особливо важливим у випадку з *даймьо*; приймаючи таку умову - всі вони стали васалами *шьогуна*, які тримали свої домени, як особисті гранти від нього³²⁴. В цьому полягає і різниця статусу *даймьо* при попередниках Токугави і з початком правління його родини. Якщо ще в перших роках *даймьо* мали ширшу владу і вважались «вільними» від васальної присяги (яка хоч й існувала, однак давала їм більше свободи та привілеїв), то вже з початком *бакуфу* вони стали повністю підвладні чужій волі³²⁵.

³¹⁷ Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. P. 61.

³¹⁸ The Cambridge History of Japan, Volume. 4. P. 156.

³¹⁹ Н. Лещенко. Японія в епоху Токугава. С. 83.

³²⁰ Там само. С. 84.

³²¹ Marius Jansen, Gilbert Rozman. Japan in Transition. P. 349.

³²² Toshio Tsukahara. Feudal control in Tokugawa Japan. The Sankin Kotai system. Cambridge: Harvard University Press, 1966. P. 55.

³²³ Там само. С. 59.

³²⁴ Там само. С. 60.

³²⁵ Marius Jansen. The Making of Modern Japan. P. 43.

Подальші дії були зосереджені на імператорському дворі, який, як можна було очікувати, на початках, розглядав Хідейорі як «інструмент» проти Іеясу та як гарантію власного впливу на новопризначеного *шьогуна*³²⁶. Імператорський суд мав права видавати та підвищувати у титулах воїнів. Для Токугава стало важливо терміново нейтралізувати суд і тримати його подалі від політики воїнів. У 1613 р. Іеясу видав набір інструкцій для придворного дворянства (*куге шохатто*), який був розроблений для обмеження участі суду по справах воїнів, і, зокрема, для запобігання йому видачі підвищень та титулів³²⁷.

Це було лише невеликою частиною набагато амбітнішої програми регулювання питань при дворі, шляхом дослідження стародавніх документів на прецеденти, що дозволять раз і назавжди вирішити суперечки про пріоритет і протокол у незліченних урочистих випадках, які домінували в нудній рутині аристократичного життя. Іеясу приділяв цьому проєкту значну увагу, коли він розгортався, спонукав до пришвидшення роботи своїх підлеглих, і надавав йому великого значення³²⁸. Пріоритетність у таких питаннях згодом призвела до умиротворення та усунення розбрату при дворі, а також зменшила ймовірність та необхідність звертатися за допомогою до класу воїнів³²⁹. Це також, звичайно, продемонструвало його владу над судом.

Існує також безліч доказів того, що Іеясу щиро поважав суд і що він виявляв повагу та рішучість у своїх стосунках з ним³³⁰. Пізніше Іеясу почав вимагав вивчати *Шохатто Буке* і цитувати його при присязі даймьо на вірність протягом 1611-1612 років³³¹. З часом він був доповнений і крім вищезазначених його положення передбачали: дотримання законів бакуфу та

³²⁶ Н. Лещенко. Японія в епоху Токугава. С. 67.

³²⁷ Там само. С. 70.

³²⁸ Toshio Tsukahara. Feodal control in Tokugawa Japan. P. 43.

³²⁹ Там само. P. 44.

³³⁰ Sources of Japanese Tradition. Edit by William Theodore de Bary, Donald Keene, eds. New York : Columbia University Press, 1958. P. 125.

³³¹ John Carey Hall. Japanese feudal laws. The Tokugawa Legislation. URL:

https://web.archive.org/web/20071025022931/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/oaths.html

(дата звернення: 12.10.2020)

домовленість не приховувати нелояльних або кримінальних самураїв³³². Шохатто Буке в першій розширеній формі з тринадцяти статей було видано в 1615 році після перемоги Токугави під Осакою³³³. Токугава прагнув, щоб Шоханно Буке стало основою політичної філософії шьогунату Едо для військового уряду, що функціонував в епоху миру: «Вивчення грамот і практика військових мистецтв, включаючи стрільбу з лука та верхової їзди, слід старанно культивувати»³³⁴. Потім були вказівки проти непокірної поведінки, розкішного життя та недотримання правил одягу³³⁵. Суть зведеного у 1615 році кодексу стосувалася питань контролю:

- *Даймьо* не повинен переховувати злочинців-антибакуфу у своїх доменах;
- *Даймьо* не повинні ремонтувати або збільшувати свої замки без дозволу бакуфу;
- *Даймьо* повинні отримати схвалення шьогуналів, перш ніж укласти шлюб;
- *Даймьо* повинні повідомляти про підозрілу діяльність у сусідніх доменах³³⁶.

З часів Іеясу *Шохатто Буке* читалося перед зібранням *даймьо* на інавгурації кожного нового *шьогуна*³³⁷.

Положення *Шохатто Буке* та інших подібних кодексів були викладені таким чином, щоб здавалось, що примусове виконання не є примусом, а

³³² John Carey Hall. Japanese feudal laws. The Tokugawa Legislation. URL:

https://web.archive.org/web/20071025022931/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/oaths.html
(дата звернення: 12.10.2020)

³³³ Н. Лещенко. Японія в епоху Токугава. С. 74.

³³⁴ Sources of Japanese Tradition. P.132.

³³⁵ George Sansom. A History of Japan. P. 402.

³³⁶ John Carey Hall. Japanese feudal laws. The Tokugawa Legislation. BUKE SHOHATTO 1615. URL:

https://web.archive.org/web/20071027103105/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1615.html (дата звернення: 12.10.2020)

³³⁷ Sources of Japanese Tradition. P. 128.

власною волею виконавця³³⁸. У перші роки, *бакуфу* тримало князів під постійним контролем через спеціальних агентів-мандрівних інспекторів, *джанкенші*. Вони проводили періодичні перевірки доменів *даймьо*³³⁹. Іншим типом посадових осіб *бакуфу* були провінційні інспектори *куні метсуке*, які приставлялись до князів в критичні періоди домену, наприклад, коли правонаступництво переходило до рук неповнолітнього нащадка і тому подібне, для нагляду³⁴⁰. Практика *кенчі* Оди Нобунаги та Тойотомі Хідейоші, в роки Токугава Іеясу та його нащадків видозмінилось в обовязкову для кожного японця та феодала процедуру подання різноманітних звітів, карт доменів та інших документів (*куні едзу*), релігійні реєстри й тому подібне, які мали передаватись на розгляд *бакуфу*³⁴¹. Завдяки *куні едзу* нащадки Іеясу пізніше склали реєстри населення, а завдяки щорічним релігійним реєстрам, починаючи з 1630-х років, їх використовували, як один з основних засобів боротьби християнства на території Японії³⁴².

Однак, беззаперчно, найефективнішим механізмом контролю *даймьо*, стала розроблена *шьогунами* Токугава, вимога відвідуваності. Спочатку впровадження вибірково застосовувався до декількох *даймьо*, пізніше дана церемонія стала обовязковою для всіх³⁴³. У видозміненій формі, однак Токугава Іеясу продовжив загальну практику своїх попередників, для послаблення позицій *даймьо* – переселення їх в інші провінції³⁴⁴. Однак землі за межами провінції надавались «лояльним» *даймьо*, інші мусили відправляти заручників (в 1615-17 роках. ця практика стала обовязковою для всіх *даймьо*³⁴⁵), для забезпечення лояльності васалів та військових

³³⁸ George Sansom. A History of Japan. P. 403.

³³⁹ The Cambridge History of Japan, Volume. 4. P. 158.

³⁴⁰ Там само. С. 158.

³⁴¹ Susan Hanley, Kozo Yamamura. Economic and Demographic Change in Japan 1600-1868. New Jersey: Princeton University Press, 1977. P. 234.

³⁴² Там само. С. 247.

³⁴³ Н. Лещенко. Япония в эпоху Токугава. С. 71.

³⁴⁴ Искендеров А. Тоётоми Хидеёси. С. 228.

³⁴⁵ Sources of Japanese Tradition. P. 130.

союзників³⁴⁶. Це зобов'язувало більшість *даймьо* заснувати резиденції в околицях замку Едо, щоб мати можливість регулярно відвідувати *шьогуна*. У своїх резиденціях Едо *даймьо* повинні були проживати зі своїми дружинами, дітьми, дозволялось мати певну кількість воїнів, а також невелику кількість персоналу для обслуговування резиденцій³⁴⁷. *Даймьо* дозволяли повертатися до своїх доменів через декілька місяців (в окремих випадках вони могли перебувати там до одного року), проте вони обов'язково мали залишити своїх дружин та дітей в Едо в якості заручників.

Така практика постійно підтверджувала політичну центральність Едо. Завдяки альтернативній присутності, *шьогун* повсякчас зміг зібрати *даймьо* в замку Едо для проведення ритуалів та інших зборів³⁴⁸. Утримування двох резиденцій, одна в рідній провінції, інша в Едо, а також витрати на часті поїздки між ними призвели до значного спустошення скарбниць *даймьо*, особливо князів, які проживали в західній частині Японії³⁴⁹. Можна стверджувати, що спілкування між *бакуфу* та *даймьо* стало безпосереднім та особистим, що сприяло контролю *шьогуна* над ними і унеможливило повтор Сенгоку джідай та інших повстань проти діячого уряду, і, крім цього, робило *шьогуна* багатшим, на фоні збіднілих князів, які з часом вже не могли покладатись на свої скарбниці.

Попри те, що *даймьо* позбавлялися значної частини своєї політичної автономії, за ними залишалось значне право самостійно розпоряджатись власними доменами. *Бакуфу* не оподатковував їх безпосередньо, виходячи з того, що одним із основних обов'язків *даймьо* є підтримка порядку у своїх областях та участь у військовій обороні режиму, є достатнім внеском у загальне благо³⁵⁰. Підтримка доменних військових сил була для *даймьо* як правом, так і відповідальністю. Правила, які регулювали виконання

³⁴⁶Sources of Japanese Tradition. P. 129.

³⁴⁷ Там само. С. 130.

³⁴⁸ George Sansom. A History of Japan. P. 405.

³⁴⁹ The Cambridge History of Japan, Volume.4. P.158.

³⁵⁰ Там само. P.159.

військової служби (*гуняку*), мали як позитивні, так і негативні наслідки, наприклад, багато *даймьо*, на початку бакуфу були мали більше і краще укомплектоване військо, ніж у Токугави³⁵¹. Іеясу одразу висловив бажання зменшити військовий потенціал *даймьо*, щоб уникнути ризиків повстання та необхідністю підтримувати певний рівень військової сили в готовності для оборони та підтримання внутрішнього миру³⁵².

Токугава Іеясу не поспішав ліквідувати указ Тойотомі Хідейоші, який проголошує «один замок в одній провінції»³⁵³ і, таким чином, забороняв *даймьо* утримувати більше одного замку.

Хоч *бакуфу*, як правило, й стримував розширення військових установ феодалів, *даймьо* були зобов'язані внести значний внесок у програму будівництва замку *бакуфу*³⁵⁴. Будівництво та відбудова багатьох замків та резиденцій шьогунатів, палаців для придворної знаті та різних проєктів громадських робіт стало державною службою³⁵⁵. *Даймьо* зобов'язані були надавати робітників, матеріали та кошти³⁵⁶. Основні роботи проходили в в Едо, Ніджо (Кіото), Хіконе, Сумпу, Нагої та Осаці. Робота над замком Едо тривала в 1630-х роках і вимагала зусиль *даймьо* з усіх куточків країни, настільки далеких, як Морі з Чошу та Дате з Сендаї³⁵⁷.

Як і кожен централізований уряд, *шьогунат* Едо переслідував мету стандартизації ваг, вимірювання та уніфікації валюти. Реалізації останньої мети сприяло придбання *шьогуном* одних з найбагатших шахт золота, срібла та міді в країні³⁵⁸. Оскільки один за одним великі міста потрапляли під

³⁵¹ Ryosuke Ishii, Hoseishi Gakkai. Tokugawa kinrei ko. Tokyo: Sobunsha, 1959. 29 p.

³⁵² George Sansom. A History of Japan. P. 407.

³⁵³ Ми зазначали, що коли *даймьо* передавали заручників шьогуну, вони будували резиденції поблизу провінції Едо, однак ці резиденції не будувались повністю за їх рахунок й не носили характер їх постійного штабу. Коли строк утримання заручників минав, вони залишали їх, однак до того моменту утримання такої резиденції відбувалось за їх рахунок.

³⁵⁴ The Cambridge History of Japan, Volume. 4. P. 160.

³⁵⁵ The Bakufu in Japanese History. Editor by Jeffrey Mass, William Hauser. California: Stanford University Press, 1993. P. 154.

³⁵⁶ Там само. С. 155.

³⁵⁷ Там само. С. 162.

³⁵⁸ George Sansom. A History of Japan. P. 410.

володіння *бакуфу*, уряд мав потужний вплив на комерційне життя країни. *Бакуфу* також вдалося регулювати зовнішню торгівлю, направляючи її через обрані інструменти в Нагасакі, Цушімі та Кагошімі³⁵⁹. Крок за кроком, спочатку Токугава Іеясу, а згодом його наступники керуючи містами та селами, які перейшли під їх безпосередній контроль, *бакуфу* встановлював політику, яка регулювала національні норми³⁶⁰.

Домінування військової влади над великими монастирськими орденами в основному досягли Ода Нобунага та Тойотомі Хідейоші. До цього часу монастирі мали незалежні майнові права на великі території, а релігійні громади будували замки та вербували велику кількість озброєних людей для своєї оборони³⁶¹.

Хоч Едо-*бакуфу* й слідувало політиці поваги до конфуціанства (зокрема неоконфуціанства) та буддистських течій, *шьогуни* Токугава поголосили ряд наказів та актів, які були спрямовані на контроль релігійних течій. Один з найголовніших документів є *Дзінъ Шо Хатто*, який був виданий Токугаваю Іеясу з метою контролю над священниками, а також затвердження права власності на храмі маєтки та сприяння утриманню буддистських храмів³⁶².

Щодо дзен-сект, то було видано ряд актів для окремих храмів, а також *Хокку Ші-но Хатто* (1612 року), закон який забороняв Імператорському суду надавати фіолетові буддистські шати високопоставленим священникам³⁶³. 1613 року з проголошенням *Годзан Джиссацу Шодзан Хатто* – традиційні посади *рокуон сороку* (священник найвищого рангу, відповідальний за управління особистими справами храму, ранжування храмів та інші обов'язки), *інріошікі* (відповідальний за листування між шьогуном та сороку)

³⁵⁹ George Sansom. A History of Japan. С. 411.

³⁶⁰ Там само. С. 412.

³⁶¹ Китагава Дж. Религия в истории Японии. С. 229.

³⁶² Tim Graf. Brands of Zen. Kito jii in Contemporary Japanese Soto Zen Buddhism : dis. ... zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen: 07.07.2017 / Universität Heidelberg. Heidelberg, 2017. P. 42.

³⁶³ Там само. P. 43.

були скасовані і взамін створювалася одна посада, яка об'єднувала функції двох інших – *кончіін сороку*³⁶⁴. Спочатку бакуфу намагались контролювати всю секту дзен за допомогою цього нового *сороку*, однак дуже швидко ця посада втратила свій авторитет і храми повернулись до колишнього порядку.

Також з прийняттям *Дзінъ Шо Хатто* Токугава Іеясу розробив систему організації храмів Японії, *терауке сейдо*, яка була спрямована на прямий контроль над буддизмом³⁶⁵. Попри те, що буддистські та конфуціанські течії були позбавлені політичного впливу й значно зменшили свої доходи, їм було відведено нове та безпечне місце в порядку Токугави, як агентів антихристиянської політики³⁶⁶.

Опис владної структури, яку підтримувало бакуфу Едо, справляє враження, що *шьогунат* Токугава був всесильним. Якби це справді було правдою, це підняло б питання про те, як така структура могла так раптово зруйнуватися після 1853 року. Правда полягає в тому, що багато елементів влади у XVII столітті не змогли зберегти своє значення у XIX³⁶⁷.

Шьогунат, коли було досягнуто стабільної структури влади, мало зробив для розширення повноважень центрального уряду й, натомість, дозволив багатьом з цих повноважень розвалитись³⁶⁸. Не тільки не було зроблено жодних зусиль, щоб покінчити з *даймьо*, але численні обмеження, які виявились настільки важливими в перші роки, були пом'якшені або навіть остаточно скасовані в подальшому. Завдяки системі залежності *даймьо* від *шьогуна*, система *Бакухан* була особливо вразливою до впливу часу, як тільки центральна влада відмовилася від своїх агресивних зусиль нарощувати свою силу за рахунок *даймьо*. Коли правила контролю стали звичними, коли нагляд за *даймьо* з боку *куні метсуке* та *джанкениші* здійснювався

³⁶⁴ Peter Nosco. Confucianism and Tokugawa Culture. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1984. P. 187.

³⁶⁵ Там само. P. 190.

³⁶⁶ George Elison. Deus Destroyed. The Image of Christianity in Early Modern Japan. Cambridge: Harvard University Asia Center, 1973. P. 192.

³⁶⁷ Harold Bolitho. Treasures among men. The fudai daimyo in Tokugawa Japan. New Haven: Yale University Press, 1974. P. 18.

³⁶⁸ Н. Лещенко. Япония в эпоху Токугава. С. 304.

несердечно, оскільки економічні проблеми зачіпали клас самураїв, а в міру погіршення фінансів *бакуфу* центральна влада стала непропорційно послаблена³⁶⁹.

Отже, епоху Токугава можна сміливо назвати безпосереднім наслідком Сенгоку Джідай, оскільки вона будувалась на тих засадах, які заклав ще Ода Нобунага в свій час. Звісно відмінного, ніж схожого між цими двома системами більше, та можна ствердно сказати, що Токугава Іеясу разом зі своїм сином в перші роки існування нового бакуфу прагнули зробити все, щоб не допустити повторення Сенгоку Джідай. Можливо, в їхньому розумінні це означало відкинути те, що було властиве попереднім рокам і започаткувати нове, яке б уніможливило повстання та підрив авторитету шьогуна. Та тим не менш, з вище сказаного випливає, що все ж при розробці політики нового уряду та законів *шьогуни* Токугава свідомо чи несвідомо відштовхувались від того, що було утверджено їх попередниками, просто в якійсь мірі модернізувавши «минувщину» та підвівши її необхідність до сучасних вимог, а саме, повторюємось, унеможливлення повторення Сенгоку Джідай.

³⁶⁹ The Cambridge History of Japan, Volume. 4. P. 163.

ВИСНОВКИ

Японія, як і багато інших країн, пройшла довгий шлях боротьби за владу, політичної нестабільності, феодалних міжусобиць, селянських повстань. Протягом всієї Японської історії можна спостерігати боротьбу за владу між імператорського та інших впливових родів за владу. Починаючи з VI століття перевага над імператорським двором зосереджувалась в руках то в одного могутнього двору, то в іншому. Створювались військові уряди, що зосереджували в руках основну владу.

Період Сенгоку Джідай - один із важливіших періодів в японській історії, оскільки це стало перехідним етапом між середньовіччям та раннім новим часом. Це був період кризи, коли старі форми та принципи управління були зруйновані, а нові ще не склалися.

Аналізуючи причини початку міжусобиць, ми дійшли висновку, що вони радше були політичного, аніж соціально-економічного характеру. В цілому суттєвих проблем в економічних сферах життя у японського суспільства не було. Посухи та голод не мали масового характеру на всіх Японських островах, а тому коли відбувались повстання селян, воно не мало всеяпонський характер, а діяло тільки в тій провінції, де проблеми поставали найбільш гостро.

Фактично передумови до Сенгоку Джідай були ще задовго до його «офіційного» початку. Смута років Онін показала незацікавленість чинного шьогуну в управлінні та дала зелене світло феодалам, які прагнули збільшити власні наділи шляхом захоплення сусідніх, слабших провінцій. Вони почали об'єднуватись між собою, створювати власні форми управління, таким чином все більше і більше віддаляючись від влади шьогунату.

Додатково розбрат серед князів посіяло поява нової соціальної верстви – *сенгоку даймьо*, частина яких збагачувалась шляхом грабунку і

викуплювали собі землі, інша частина – відвойовували території, і нарешті, ті, хто прийшов до влади шляхом *гекокудзьо*.

Час міжусобиць зачепив усі верстви населення починаючи від імператорського двору і закінчуючи селянами, які, здавалось, ніякої справи до політики не мали. Та попри те, що в країні панувала політична роздробленість, міжусобні війни, нестабільність, період Сенгоку супроводжувався значним економічним ростом. Оскільки *сенгоку даймьо* не тільки створювали бойові загони для захисту своїх володінь, але й витрачали значні сили та кошти на зміцнення економічного потенціалу свого краю. Кожен із них розумів, що нормальне ведення війни та підтримка авторитету серед населення неможлива, якщо воїни та люди будуть голодувати.

Доцентрові тенденції серед князів особливо посилились в XVI ст. В міру того, як зроста та посилювалась їх влада на місцях, посилювалась і боротьба між ними за розширення територій. Рано чи пізно мав з'явитись хтось, хто захопив би найбільше територій і започаткував об'єднання. В японській історії таких осіб було троє: Ода Нобунага (1534-1582), Тойотомі Хідейоші (1536-1598) та Токугава Ієясу (1542-1616) здійснили ряд трансформацій у всіх сферах суспільного та політичного життя і тим самим почали процес створення централізованої держави, які остаточно утвердилися в епоху Токугава (період Едо).

Ми дійшли висновків, що більшу частину життя Нобунага провів на полі бою. Його підхід до військової справи мав багато особливостей, він не боявся нововведень, та при випадку міг «піти по головах» для досягнення своєї цілі. Скоріше всього Ода не ставив перед собою мету об'єднати Японію на самому початку. Але так чи інакше, та саме йому судилося почати процес, який продовжили його наступники.

Як прагматичний політик, він враховував загальну думку і надавав велике значення репутації окремих людей та інституцій. Це яскраво

проявилось у його діях спрямованих на підтримку імператорського дому та шьоугуна. Хоч він і використовував кожного з них для досягнення власних цілей. При цьому всю свою діяльність він направляв на досягнення необмеженої особистої влади, яка сприймалась ним особисто, як загальне благо.

Він став ініціатором багатьох соціально-економічних реформ, які стали основою для перетворень в країні на наступні триста років. Він намагався «оживити» господарсько-економічну діяльність за рахунок полегшення переміщення людей та товарів. Попри те, що його особистість оцінюють доволі неоднозначно, ніхто не намагається суперечити тому, що саме завдяки йому Японія ступила на шлях до об'єднання.

Тойотомі Хідейоші, як вірний послідовник, продовжив державотворчу політику свого попередника і завершив почату ним справу – об'єднав Японію (можливо це вдалось би і Нобуназі, проживи він довше). Попри те, що Тойотомі Хідейоші значну частину свого життя перебував в статусі нікому невідомого воєначальника. Вступивши в боротьбу за владу, через вісім років він досяг її вершини, а ще через вісім – став керувати всіма Японськими островами.

Однією з головних відмінностей між наставником та його учнем, стало вміння останнього співпрацювати з людьми. Якщо Нобунага у досягненні своїх цілей використовував грубу силу, Тойотомі Хідейоші в першу чергу намагався вирішити питання домовленостями та мирними способами .

Значна частина його внутрішньої політика стала продовженням політики Нобунаги. Головною відмінністю між ними стала увага до нижчих суспільних прошарків.

Токугава Ієясу, який походив з давнього роду, і довгий час перебував в заручниках, найтонше розумів, як правильно організувати управління, щоб недопустити повторного свавілля, яке допустили свого часу шьогуни

Ашікага. Крім того, його дитинство та юність в неволі розвинули в нього важливу рису – терпіння і саме воно допомогло йому дочекатись здобуття влади.

Він залишався вірним Тойотомі Хідейоші, та після його смерті просто викристав сприятливий час для того, щоб стати володарем. При цьому перейняв та зберіг важливі принципи управління, закладені Одою Нобунагою та максимально розвинуті Тойотомі Хідейоші. Попри те, що він намагався відійти від колишньої організації держави, ми дійшли висновку, що епоха Едо, в багатьох речах спиралась на організацію управління минулого. Токугава Ієясу прагнув повернутись до структур *бакуфу*, які були в Муромачі, та, можливо сам не усвідомлюючи, він, завдяки здобуткам своїх попередників, видозмінив *бакуфу* настільки, що це стало відмінним від всіх попередніх політичних устроїв – *кінсей*.

І саме розгляд системи *кінсей*, як відмінно нової й заслуговує на подальше вивчення істориками. Додаткового розгляду потребує і питання подібності у соціально-економічній та військовій організації періоду Сенгоку Джідай (конкретніше тієї політики, яку проводили Ода Нобунага та Тойотомі Хідейоші) та епохи Едо, оскільки на ранніх етапах ми простежуємо спільні риси в їх організації.

ГЛОСАРІЙ

Шьогун – голова самурайського уряду.

Бакуфу – уряд шьогуна.

Шінто (сінто) – традиційне японське вірування.

Дза – ремісничі цехи

Мондземачі – прихрамові міста

Тоімару – посередники, які займались транспортуванням товарів через водні шляхи

Басяку – посередники, які займались транспортування товарів по суходолу

Тонья – оптова торгівля

Горошьо – домен

Тансен – різновид податку, який збирався з рисових полів

Шьоен – приватне землеволодіння придворних аристократів, будійських монастирів та шинтоїських храмів

Шюго – посада військового очільника провінції

Ненг – податок

Мьошю – багаті селяни

Гекокудзьо – процес, коли васал перемагає володаря

Даймьо – магнати

Сенгоку Даймьо – магнати періоду Сенгоку

Шюгодай – замісник військового очільника провінції

Кокудзін – провінційні воїни

Ошьобансю – вид привілея, які надавались шьогуну; коменсал шьогуна

Отомошю – вид привілея, який надавався шьогуну; «товариш» шьогу

Іккі – союзи селян

Дзідзамураі – дрібні землероби

Ікко-іккі – рух монахів-воїнів

<i>Фудай</i> – спадкові васали	<i>Катаназарі рей</i> – «гоніння за мечами»
<i>Кунішю</i> – провінційні землероби	<i>Кайдзоку</i> – пірати
<i>Такокушю</i> – підкорені клани	<i>Мьошю</i> – багаті селяни
<i>Тюген</i> – легко озброєні воїни	<i>Дого</i> – багаті селяни
<i>Йорія-йоріко</i> – система мобілізації для даймьо	<i>Канрей</i> - радник шьогуна і завідуючий усіма політичними справами Японії в період Муромачі.
<i>Кенка рьосейбай</i> - юридичні гаранті прав даймьо на земельні володіння	<i>Бугьо</i> – управитель;
<i>Фуню</i> – привілей, який звільняв від сплати податків	<i>Кошюгодай</i> – посада молодшого замісника володаря провінції
<i>Дзідзамурай</i> – селянські самураї	<i>Тенко Шьошідай</i> – губернатор столиці
<i>Мьошю (дого)</i> – багаті селяни	<i>Фуку шьогун</i> - віце-шьогун
<i>Тансен</i> – податок з рисових полів	<i>Дайкан</i> – заступники даймьо
<i>Мунабецусен</i> – податок, який збирався з кожного дому	<i>Сеппуку</i> – ритуальне самогубство методом розпорювання живота
<i>Бакухан</i> – соціально-політична організація утворена в період Токугава	<i>Шьоен</i> - вотчини столичних аристократів і храмів в провінціях
<i>Кенчі</i> – земельний кадастр	<i>Бушідо</i> – кодекс честі самурая. Не варто трактувати, як офіційно укладена збірка правил.
<i>Ракуічі</i> – вільні ринки	
<i>Ракудза</i> – вільні цехи	

Чюсей – середньовіччя
Кінсей – ранньо новий час
Найму дайdzін – внутрішній міністр

Тайко – регент

Кокудака – фіксація урожаю

Кайдзоку чьодзі рей – політика ботьби з пітаратством

Тайро- старший міністр

Най дайцзинь – міністр внутрішніх справ

Кампаку – титул, який присвоювався регенту, який був призначений діяти від імені імператора-дитини до його повноліття, або імператриці-регента

Тенка – охоронець держави

Куге Шохатто – інструкції для придворного дворянства

Джанкенші – інспектори, які проводили перевірки в доменах даймьо та діяли в епоху Едо.

Куні Метсуке – інспектори, які приставлялись до даймьо в критичні періоди для доменів

Куні едзу – набір обов'язкових документів, які феодали мали надавати бакуфу

Гуньяку – військова служба

Терауке сейдо – система організації храмів в Японії

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. ИМАГАВА КАНАМОКУРОКУ. Средневековые исторические источники востока и запада. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Japan/XVI/1520-1540/Imagawa_Kanamokuroku_2/framepred.htm (дата звернення: 12.07.2020)
2. Полхов С. «Роккаку-си сикимоку» - свод законов периода воюющих провинций. URL: http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=150&Itemid=59 (дата звернення: 11.06.2020)
3. Полхов С. А. Уложения сэнгоку даймё в контексте правовой и политической истории Японии. Японоведение в России URL:http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=347 (дата звернення: 30.08.2020)
4. Прасол А. Гибель Ода Нобунага. Причины и обстоятельства. 新潟国際情報大学 情報文化学部 紀要 . С.39-63. URL: http://dropdoc.ru/doc/279273/gibel._-oda-nobunaga--prichiny-i-obstoyatel._stva#expanded:on (дата звернення: 22.08.2020)
5. John Carey Hall. Japanese feudal laws. The Tokugawa Legislation. URL: https://web.archive.org/web/20071025022931/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/oaths.html (дата звернення: 12.10.2020)
6. John Carey Hall. Japanese feudal laws. The Tokugawa Legislation. BUKE SHONATTO 1615. URL: https://web.archive.org/web/20071027103105/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/oaths.html

- erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1615.html (дата звернення: 12.10.2020)
7. List of the Sengoku Daimyos URL: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (дата звернення: 20.09.2020)
 8. Nihon no rekishi gaido URL: <http://www.jp-history.info> (дата звернення: 03.09.2020)
 9. Oda Nobunaga at the Samurai Archive URL: <http://www.samurai-archives.com/nobunaga.html> (дата звернення: 02.09.2020)
 10. Oda Nobunaga bijutsu jinmei jiten no kaisetsu URL: <https://kotobank.jp/word/織田信長-17785> (дата звернення: 15.08.2020)
 11. Sengoku no kakumeiji Oda Nobunaga no rekishinyumon URL: <http://sengoku-his.com/nobunaga/detail/488> (дата звернення: 02.09.2020)
 12. The Christian Century in Japan, by Charles Boxer URL: <https://archive.org/details/THECHRISTIANCENTURYINJAPAN15491650CRBOXER> (дата звернення: 12.05.2020)

Література

13. Буддизм в Японії. Отв. ред. Григорьева Т. Москва: Наука, 1993. 704 с.
14. Дил У. Японія. Середні віки і початок Нового часу. Москва: Вече, 2010. 463 с.
15. Елісєєв Д. Історія Японії. Між Китаєм і Тихим океаном. Санкт-Петербург: Евразія, 2019. 318 с.
16. Елісєєфф В., Елісєєфф Д. Японська цивілізація. Екатеринбург: У-Факторія, 2006. 528 с.
17. Іскендеров А. Тоїтоми Хидеїси. Москва: Наука, 1984. 447 с.
18. Історія Японії. В 2-х тт. Отв. ред. Жуков А. Москва: Інститут сходознавства РАН, 1998. Т. 1: С давніх часів до 1868 рр. 659 с.

19. История Японии. Учебник для студентов вузов/ под ред. Д. В. Стрельцова. Москва: «Аспект Пресс», 2015. 560 с.
20. Китагава Дж. Религия в истории Японии. Москва: Наука, 2005. 588 с.
21. Климов В. Сельская община в средневековой Японии. Кюнеровские чтения (2001—2004). Краткое содержание докладов. Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2005. 82—93 с.
22. Коваленко О. Самурайські хроніки. Ода Нобунага. Київ: Дух і Літера, 2013. 960 с.
23. Кожевников В. Очерки по истории Японии. XII—XVI вв. Владивосток: изд-во Дальневосточного университета, 1999. 402 с.
24. Ламерс Й. Японский тиран. Новый взгляд на японского полководца Ода Нобунага. Санкт-Петербург: Евразия, 2012. 352 с.
25. Лещенко Н. Япония в эпоху Токугава. Москва: Крафт+, 2010. 352 с.
26. Мендрин В. История Сёгуната в Японии. Нигон гайси. В 2-х тт. Москва-Санкт-Петербург: Рос. гос. биб-ка Летний сад, 1999. Т.2. 384 с.
27. Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. Москва: ВКН, 2016. 432 с.
28. Прасол А. Объединение Японии: Тоётоми Хидеёси. Москва: ВКН, 2016. 464 с.
29. Рубель В. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: Аквілон-Прес, 1997. 256 с.
30. Спесваковский А. Самураи — воинское сословие Японии. Москва: Наука, 1981. 168 с.
31. Сэнсом Дж. Япония. Краткая история культуры. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 576 с.
32. George Sansom. A History of Japan: 1334–1615. California: Stanford University Press, 1961. 464 p.
33. George Elison. Deus Destroyed. The Image of Christianity in Early Modern Japan. Cambridge: Harvard University Asia Center, 1973. 564 p.

34. Harold Bolitho. Treasures among men. The fudai daimyo in Tokugawa Japan. New Haven: Yale University Press, 1974. 278 p.
35. Ikegami Hiroko. Oda Nobunaga. Nihon Rekishi Gakkai henshu. Tokyo : Kabushiki Kaisha Yoshikawa Kobunkan, 2012. 302 p.
36. Keene Donald. Yoshimasa and the Silver Pavilion. The Creation of the Soul of Japan. New York: Columbia University Press, 2003. 32 p.
37. Marius Jansen, Gilbert Rozman. Japan in Transition. From Tokugawa to Meiji. New Jersey: Princeton University Press, 1988. 500 p.
38. Marius Jansen. The Making of Modern Japan. Cambridge: Harvard University Press. London, 2000. 871 p.
39. Mary Elizabeth Berry. Hideyoshi. Cambridge: Council on East Asian Studies Harvard University, 1989. 312 p.
40. Nagahara Keiji, Kozo Yamamura. Japan Before Tokugawa: Political Consolidation and Economic Growth, 1500-1650. Princeton: Princeton University Press, 2014. 416 p.
41. Peter Nosco. Confucianism and Tokugawa Culture. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1984. 280 p.
42. Ryosuke Ishii, Hoseishi Gakkai. Tokugawa kinrei ko. Tokyo: Sobunsha, 1959. 129 p.
43. Seicho Matsumoto. Tokugawa Ieyasu. Edo Bakufu o hiraku. Tokyo: Kodansha, 1982. 325 p.
44. Shogun and Samurai. Tales of Nobunaga, Hideyoshi, and Ieyasu by Okanoya Shigezane (1835-1919). Edited by Dykstra A., Dykstra Yoshiko. Osaka: [б. в.], 2007. 226 p.
45. Sources of Japanese Tradition. Edit by William Theodore de Bary, Donald Keene, eds. New York : Columbia University Press, 1958. 552 p.
46. Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. Leadership, strategy, conflict. Oxford : Osprey, 2010. 66 p.

47. Stephen Turnbull. War in Japan 1467-1615. Oxford: Osprey Publishing, 2002. 96 p.
48. Susan Hanley, Kozo Yamamura. Economic and Demographic Change in Japan 1600-1868. New Jersey: Princeton University Press, 1977. 424 p.
49. The Bakufu in Japanese History. Editor by Jeffrey Mass, William Hauser. California: Stanford University Press, 1993. 284 p.
50. The Cambridge History of Japan: in 7 volume. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Volume 3: Medieval Japan. 701 p.
51. The Cambridge History of Japan: in 7 volume. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. Volume 4: Early Modern Japan. 812 p.
52. Tim Graf. Brands of Zen. Kito jiin in Contemporary Japanese Soto Zen Buddhism : dis. ... zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen: 07.07.2017 / Universität Heidelberg. Heidelberg , 2017. 321 p.
53. Toshio Tsukahara. Feudal control in Tokugawa Japan. The Sankin Kotai system. Cambridge: Harvard University Press, 1966. 228 p.
54. Wakita Osamu. Oda Nobunaga. Chusei saigo no hasha. Tokyo: Shohan, 1987. 179 p.
55. Wakita Osamu. Oda seiken to Muromachi bakufu. Tokyo: Shohan, 1975. 188 p.
56. Wakita Osamu. The Emergence of the State in Sixteenth-Century Japan. From Oda to Tokugawa. *Journal of Japanese Studies*, Vol. 8, No. 2. (Summer, 1982). pp. 343-367.
57. Wakita Osamu. The Kokudaka System: A Device for Unification. *The Journal of Japanese Studies* Vol. 1, No. 2 (Spring, 1975). pp. 297-320

ДОДАТКИ

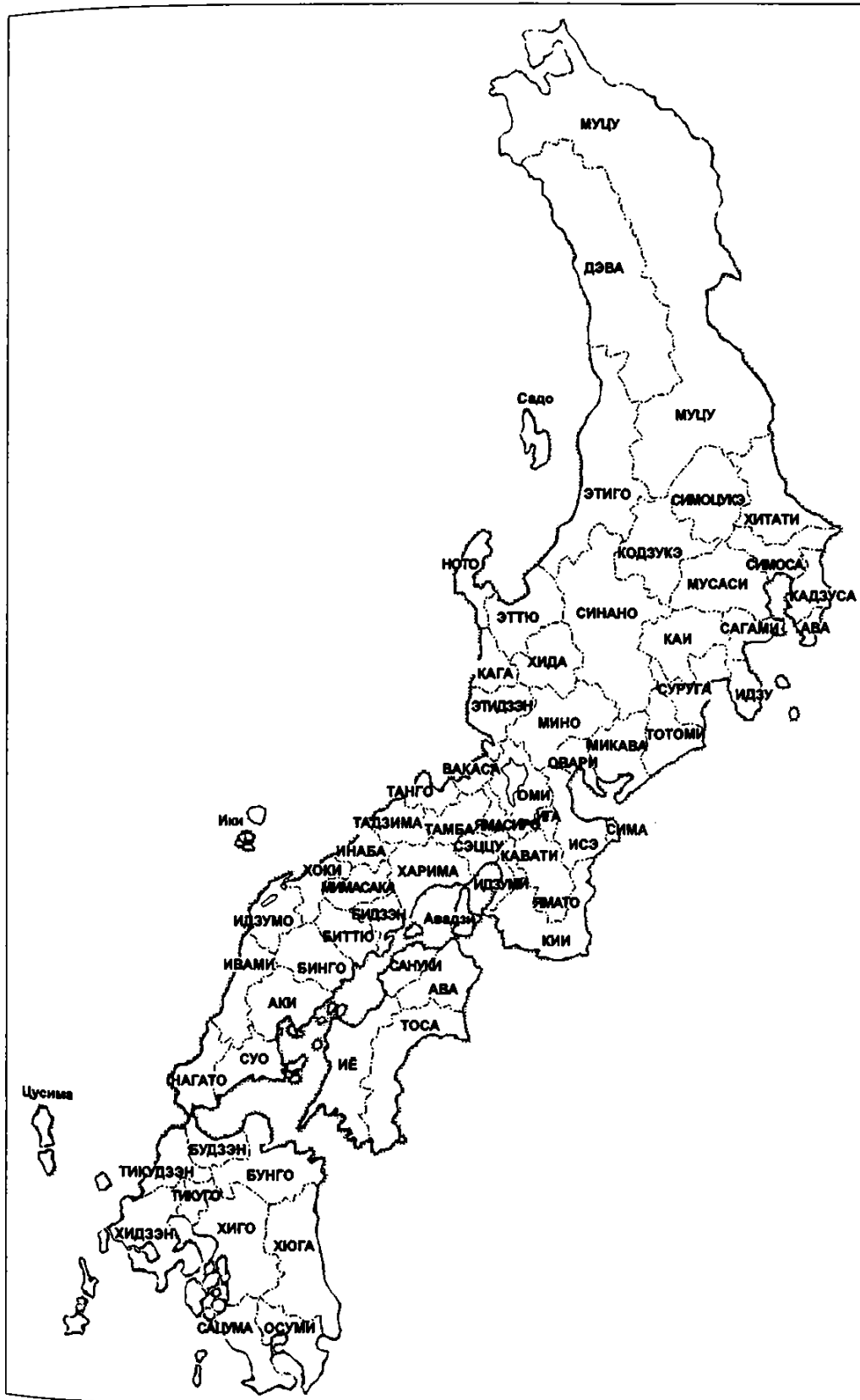

Рисунок 1.1. Японські провінції XVI.

Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 137

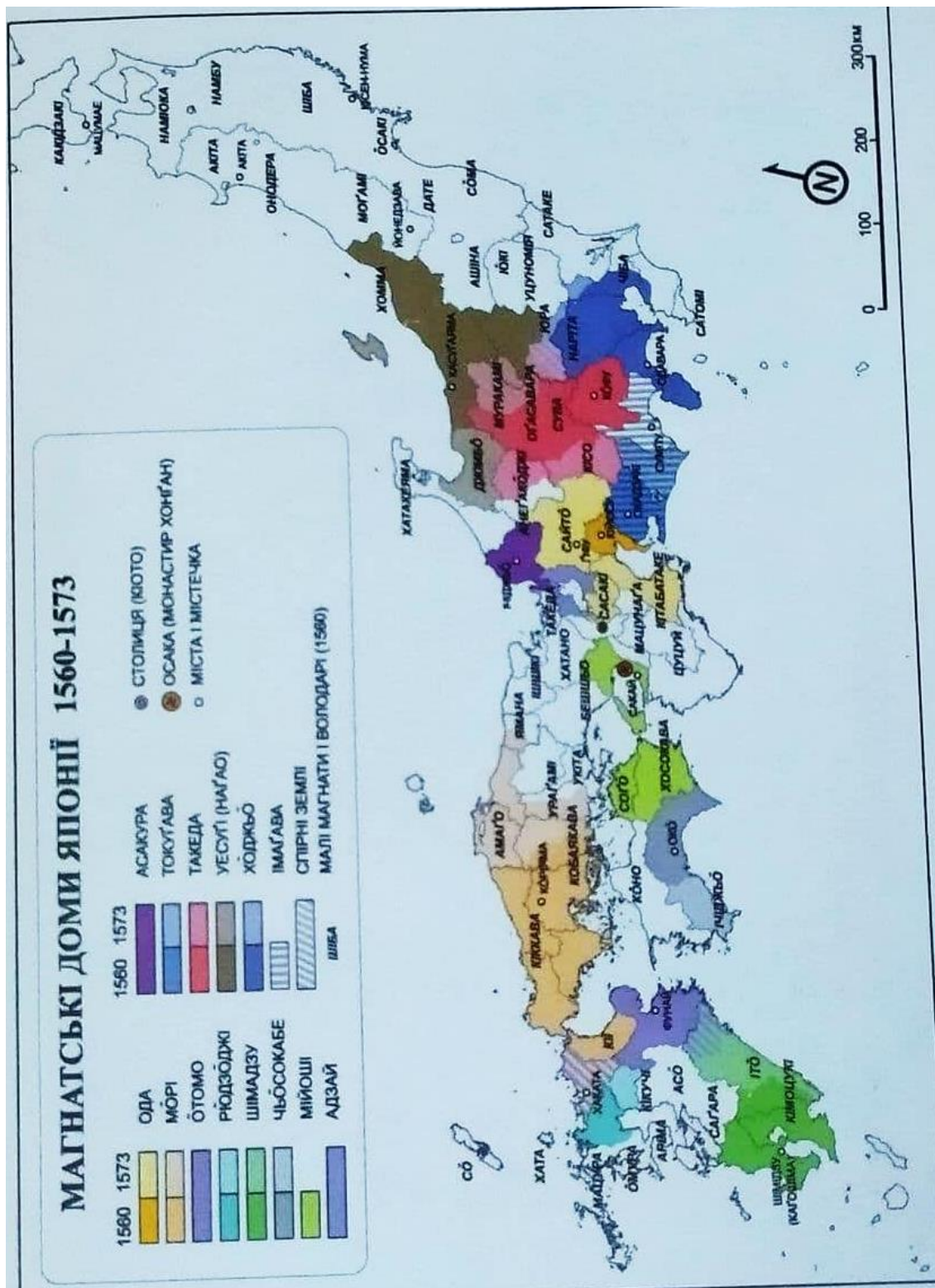

Рисунок 1.2. Магнатські дома Японії 1560-73 рр.
 Коваленко О. Самурайські Хроніки. Ода Нобунага. С.6

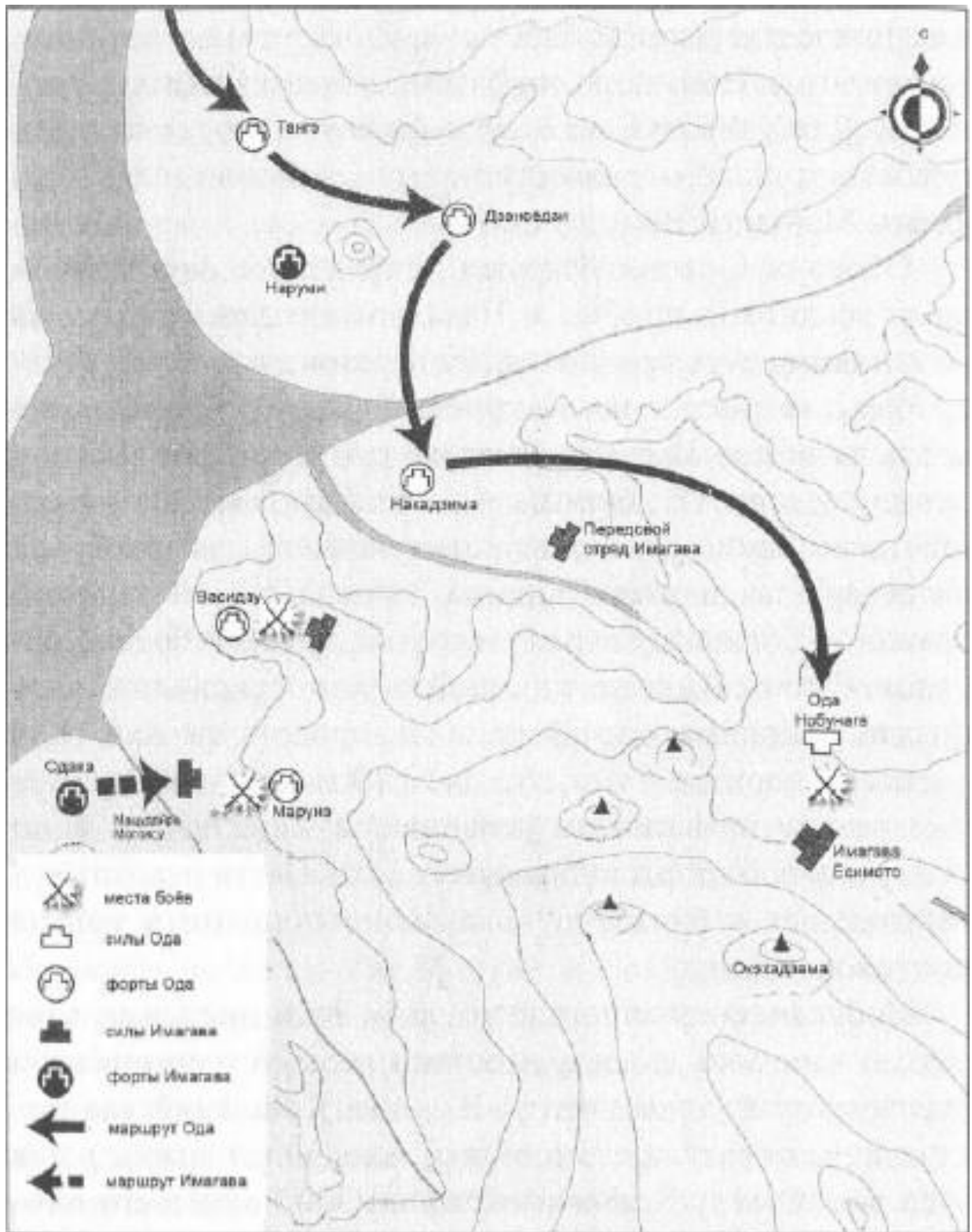

Рисунок 2.1. Битва при Окехадзамі.

Прасол А. Объединение Японии. Ода Нобунага. С. 116.

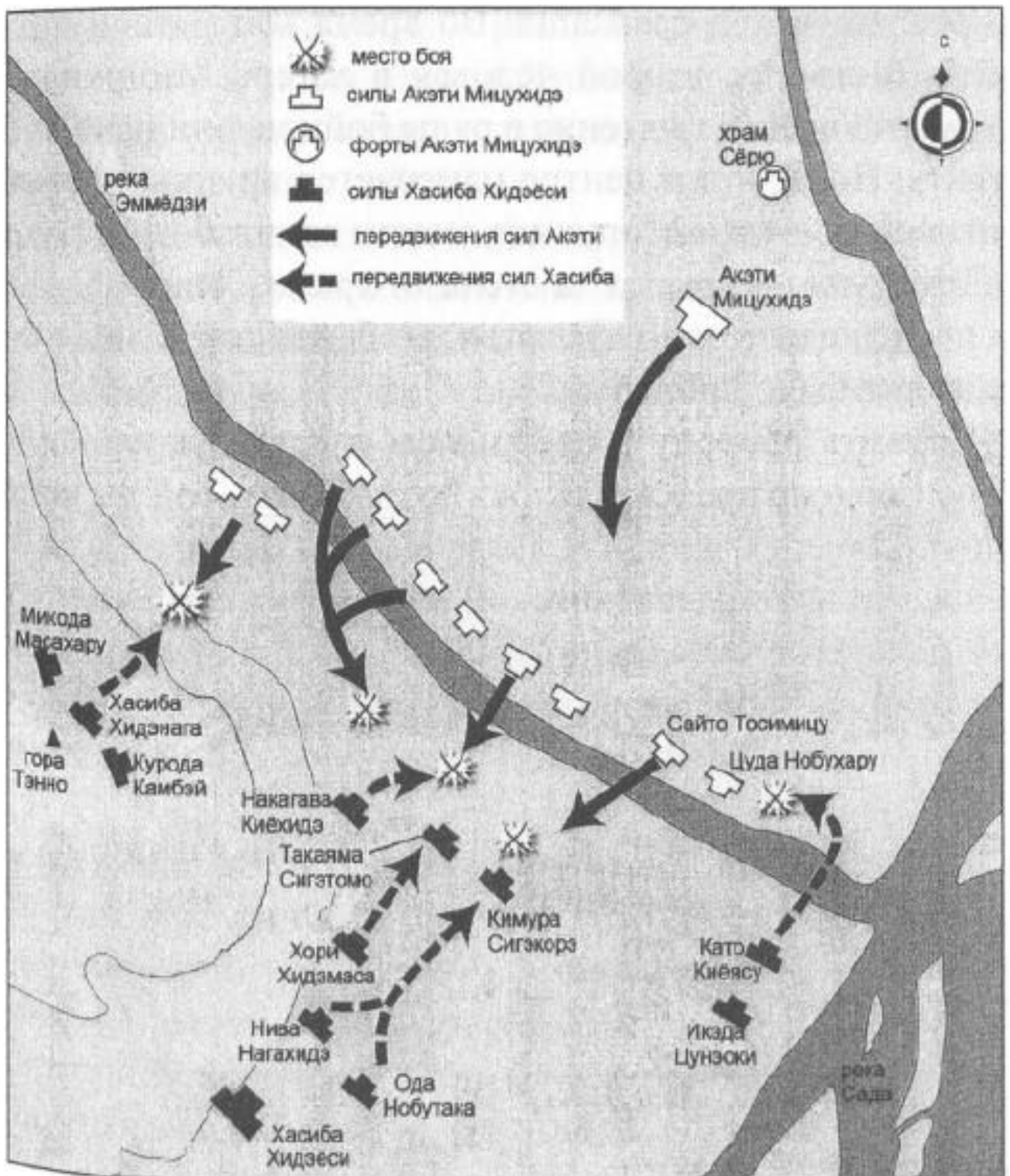

Рисунок 2.2. Битва при Ямадзакі.

Прасол А. Объединение Японии. Тоётоми Хидэёси. С. 121.

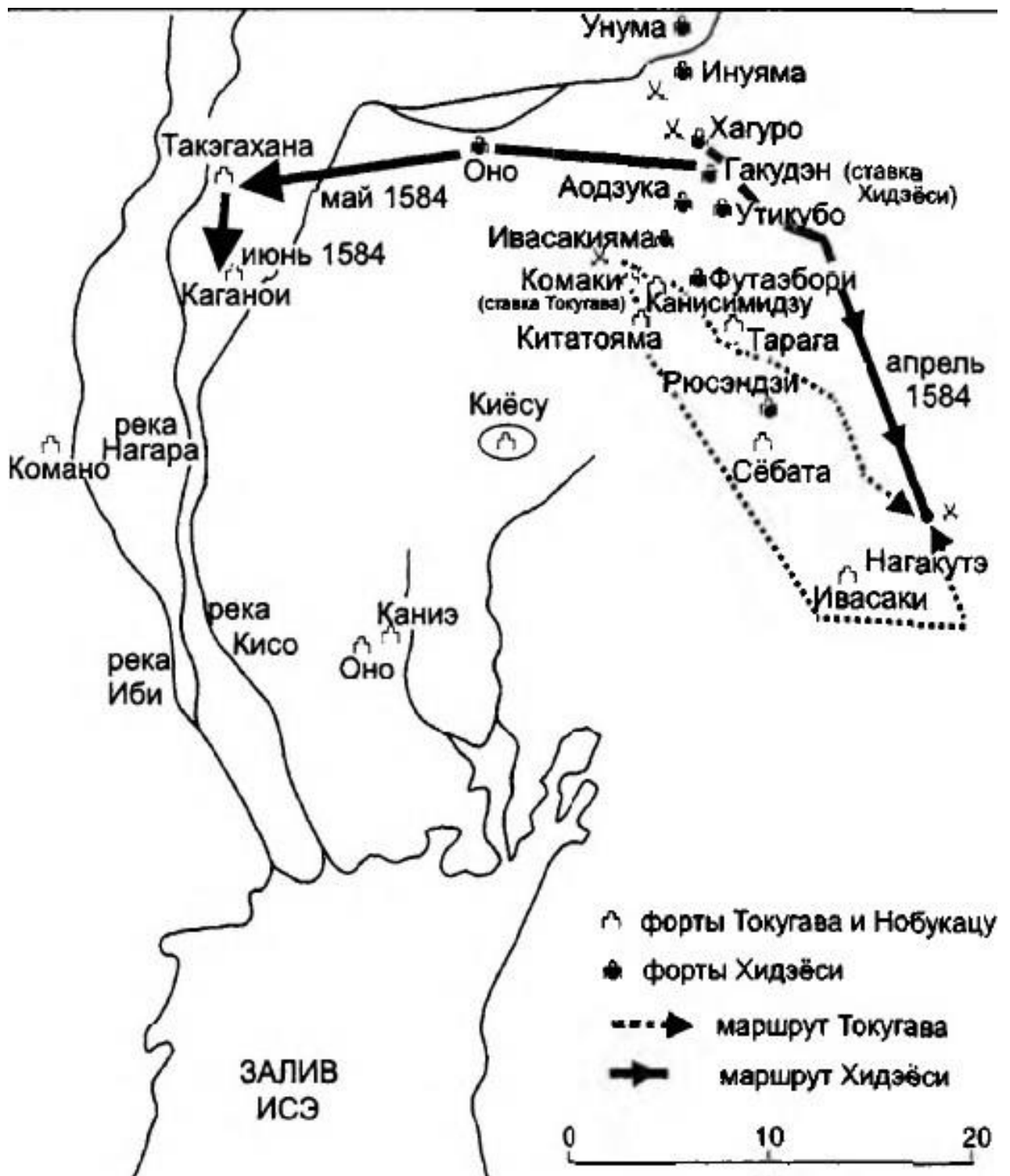

Рисунок 2.3. Битва при Комакі та Нагакуте.
 Прасол А. Объединение Японии. Тоётоми Хидэёси. С. 238.

Рисунок 2.4. Магнатські дома Японії 1577-1582 рр.

Stephen Turnbull. Toyotomi Hideyoshi. Leadership, strategy, conflict. Oxford : Osprey, 2010. P. 17.

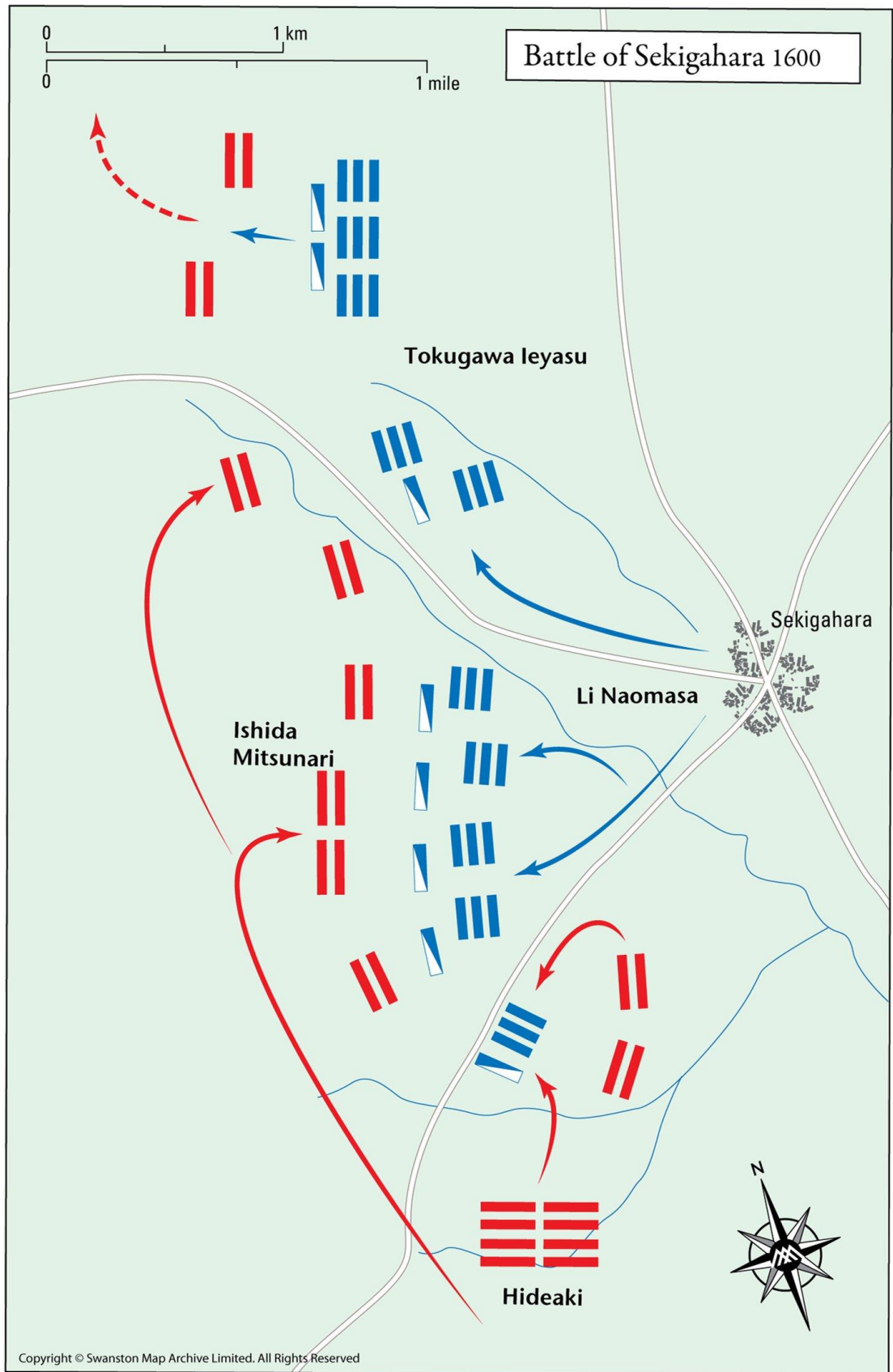

Рисунок 2.5 Битва при Секігахара.

URL: <https://www.themaparchive.com/product/the-battle-of-sekigahara-c1600/>

(дата звернення: 18.11.2020)

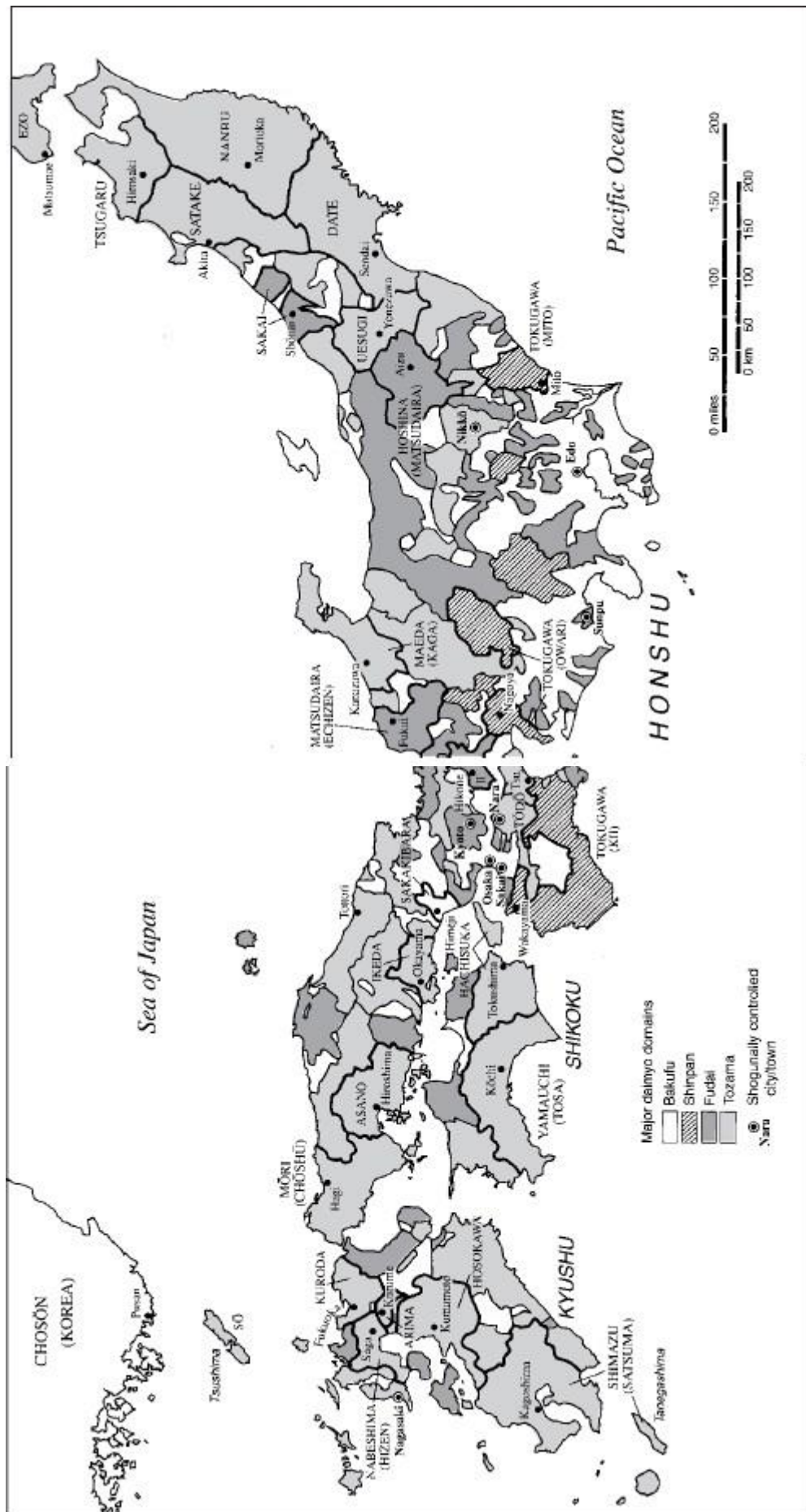

Рисунок 3.1. Домени даймьо епохи Едо (до 1664).

Marius Jansen. *The Making of Modern Japan*. Cambridge: Harvard University Press. London, 2000. P. 418-42